

**ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМ. К. Д. УШИНСЬКОГО»**

**«ПЕРСПЕКТИВИ».
СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ**

Філософія, політологія, соціологія

2 (52), 2012

Одеса

**ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМ. К. Д. УШИНСЬКОГО»**

**«ПЕРСПЕКТИВИ», Соціально-політичний журнал
НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ 2 (52) ' 2012**

Виходить щоквартально

*Друковані матеріали
виражають позицію
автора, яка не завжди
поділяється редакційною
колегією.
Передрук матеріалів
здійснюється за умови
обов'язкового посилання на
«Перспективи».
Рукописи не
повертаються.*

Друкується з 1996 року.
Виходить чотири рази на
рік.
Зареєстрований 17.01.2011
року, свідоцтво серії КВ
№ 17349-6119Р
Журнал є фаховим з
філософії, політології та
соціології згідно з
постановою ВАК України
№ 1-05/1 від 26.01.2011

Журнал підписано до друку
за рішенням вченої ради
Державного закладу
«Південноукраїнський
національний педагогічний
університет
імені К. Д. Ушинського»
Протокол
№3 від 25.10. 2012

Редакційна колегія

Кавалеров Анатолій Іванович, головний редактор, акад. УАПН і АН,
доктор філософських наук
Наумкіна Світлана Михайлівна, заступник головного редактора,
доктор політичних наук
Балашенко Інна Валеріївна, відповідальний секретар,
кандидат філософських наук

Балабаєва Зінаїда Василівна, доктор філософських наук
Борінштейн Євген Русланович, доктор філософських наук
Дмитрієва Маргарита Степанівна, доктор філософських наук
Добролюбський Андрій Олегович, доктор історичних наук
Дунаєва Лариса Миколаївна, доктор політичних наук
Єршова-Бабенко Ірина Вікторівна, доктор філософських наук
Івакін Олексій Аркадійович, доктор філософських наук
Кавалеров Анатолій Іванович, акад. УАПН і АН, доктор філософських
наук
Каменська Тетяна Григоріївна, доктор соціологічних наук
Кіссе Антон Іванович, доктор політичних наук
Кормич Людмила Іванівна, акад. УАПН, доктор історичних наук
Лебеденко Олександр Михайлович, доктор історичних наук
Лісеєнко Олена Василівна, доктор соціологічних наук
Мисик Ірина Георгіївна, доктор філософських наук
Михальченко Микола Іванович, чл.-кор. НАН України, президент УАПН,
доктор філософських наук
Місуню Аркадій Васильович, акад. УАПН і МАОІ, доктор філософських
наук
Мокляк Микола Миколайович, акад. УАПН, доктор філософських наук
Наумкіна Світлана Михайлівна, акад. УАПН, доктор політичних наук
Онищук Віталій Михайлович, доктор соціологічних наук
Подшивалкіна Валентина Іванівна, доктор соціологічних наук
Пунченко Олег Петрович, доктор філософських наук
Скрипник Микола Онисимович, доктор історичних наук
Стьопін Анатолій Опанасович, доктор історичних наук
Уйомов Авенір Іванович, доктор філософських наук
Чебікін Олексій Якович, акад. АПН України, доктор психологічних наук
Чунаєва Ангеліна Акиндинівна, доктор філософських наук
Шелест Дмитро Сергійович, доктор історичних наук
Яковлев Денис Вікторович, доктор політичних наук

Одеса, 2012

Вимоги до статей, які подаються до наукового журналу «ПЕРСПЕКТИВИ»

Статті подаються до редакції журналу в одному примірнику. Під текстом ставляться підписи всіх авторів з розшифрованою повністю прізвища, імені, по батькові, телефону та адреси кожного автора, а також дата подання статті до редакції.

Разом зі статтею подається CD-диск з текстом статті для комп'ютерної верстки.

Текст поданої в редакцію статті, як і текст на диску, повинен відповідати таким вимогам:

- На початку статті проставляються індекс УДК, прізвища авторів та відомості, які включають науковий ступінь, вчене звання, посаду та місце роботи, назву статті, анотації (не більше п'яти рядків) на українській, російській та англійській мовах, ключові слова до кожної з анотацій, а в кінці — список літератури.

- Всі посилання на літературу в тексті подаються в квадратних дужках (номер джерела у списку літератури, сторінка).

- Комп'ютерний набір (поданий на диску) статті виконують в MS Word 97, шрифтом Times New Roman, розміром 14 пунктів без переносів при міжрядковому інтервалі 1,5. Текст повинен бути вирівняний по ширині сторінки, з боковими полями 2 см. Об'єм статті 0,5 друкованого аркушу.

- Розмір всіх абзаців повинен бути 1,27 см.

- Всі малюнки, діаграми і графіки повинні бути подані у вигляді графічних файлів в форматах: BMP — монохромний (чорно-білий) або BMP — 16 кольорів чи JPEG. Крім малюнків в тексті. Вони повинні бути виконані у вигляді окремих графічних файлів на тому ж диску.

- Всі формули та інші не текстові дані повинні бути набрані в редакторі формул Microsoft Equation 3.0.

Згідно з постановою президії Вищої Атестаційної Комісії України від 15 січня 2003 року «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» постановлено, що необхідними елементами наукової статті повинні бути наступні:

- Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

- Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;

- Виділення невиділених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття;

- Формулювання мети статті (постановка завдання);

- Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

- Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Список літератури та посилання в тексті статті подавати відповідно до нового стандарту оформлення бібліографічного опису джерел (див. «Бюлетень ВАК України», 2009 р., № 5)

Матеріали, подані без дотримання вказаних вимог, повертаються автору.

© Берегова Г. Д.

Берегова Г. Д. – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри філософії і соціально-гуманітарних дисциплін Херсонського державного аграрного університету.

УДК 1:37.046.16

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН В АГРАРНИХ ВНЗ

У статті розглянуто теоретико-методологічні засади вивчення гуманітарних дисциплін в аграрних ВНЗ, що знаходить раціональне вирішення через проблемне поле філософії освіти. У роботі також стверджується необхідність гуманізації й гуманітаризації сучасної вищої професійної освіти як передумови успішного формування світогляду людини майбутнього.

Ключові слова: філософія освіти, особистість, світогляд, пізнання, ціннісні орієнтації, навчально-виховний процес, вищий навчальний заклад (ВНЗ), гуманізація, гуманітаризація.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИЗУЧЕНИЯ ГУМАНИТАРНЫХ ДИСЦИПЛИН В АГРАРНЫХ ВУЗАХ

В статье рассмотрены теоретико-методологические основы изучения гуманитарных дисциплин в аграрных вузах, что находит рациональное решение через проблемное поле философии образования. В работе также утверждается необходимость гуманизации и гуманитаризации современного высшего профессионального образования как предпосылки успешного формирования мировоззрения человека будущего.

Ключевые слова: философия образования, личность, мировоззрение, познание, ценностные ориентации, учебно-воспитательный процесс, высшее учебное заведение, гуманизация, гуманитаризация.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF STUDYING THE HUMANITIES IN AGRICULTURAL HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS

The article deals with theoretical and methodological principles of studying the humanities in agricultural universities, which finds rational solutions due to the problem field of philosophy of education. The article also states the necessity for humanization and humanitarization of the contemporary higher professional education as a prerequisite for successful formation of the world outlook of an individual in future.

Keywords: philosophy of education, personality, world outlook, cognition, value orientations, educational process, higher educational establishment, humanization, humanitarization.

Постановка проблеми

Актуальність звернення до методологічних проблем навчання й виховання у ВНЗ України визначається підвищенням інтересом до філософського осмислення проблематики в освітній діяльності, спричиненого насамперед об'єктивною й усвідомлюваною роллю освіти у вирішенні глобальних проблем сучасності. Необхідність зміни застарілих ідеологічно-психологічних стереотипів особистості на нову систему поглядів і цінностей викликана реформуванням сучасного українського суспільства у різних сферах суспільного буття, зокрема в освіті.

Оволодіння знаннями й технологіями сучасної освітньої діяльності в умовах трансформації суспільства забезпечує філософія освіти, котра зорієнтовує та змістовно наповнює педагогіку новими знаннями, методами, способами, цілями, що виявляються у формуванні внутрішнього світу та культури майбутнього покоління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Сучасні вітчизняні науковці у галузі філософії освіти (В.Андрущенко, А.Бичко, В.Брюховецький, Б.Гершунський, Е.Гусинський, А.Запісоцький, І.Добронравова, С.Клепко, В.Кремень, К.Корсак, М.Култаєва, М.Левківський, В.Лутай, М.Михайлов, М.Михальченко, Н.Сухова, В.Пазенок, Н.Піщулін, І.Передборська, Ю.Огородников, І.Радіонова, С.Черепанова, В.Шевченко й ін.) одностайно висловлюють думку про раціональність смислового спрямування та змістового наповнення гуманітарної освіти в Україні загалом: гуманітаризація сучасної вищої освіти визначається науковцями як адекватний засіб її гуманізації, що здійснюється через підвищення в

навчальному процесі статусу гуманітарних дисциплін за умови суттєвих змін у їх змісті та виховного статусу цих дисциплін.

Так, В. Андрущенко, аналізуючи сучасний стан освіти, підкреслює необхідність обґрунтування та практичної реалізації нових методологічних підходів до формування нового світогляду майбутніх фахівців з метою подолання негативних наслідків трансформаційних процесів в освіті України, спричинених низкою загроз-викликів: важка екологічна й демографічна ситуація, спад виробництва, обвальне зростання бідності, захворюваності та злочинності, деформація моральних засад життєдіяльності суспільства [1].

Такої ж точки зору на необхідність гуманізації та гуманітаризації сучасної вітчизняної освіти дотримуються й дослідники у галузі педагогічних наук. Оригінальні філософські теорії містяться у роботах, присвячених методичним і методологічним проблемам останнього десятиліття вітчизняної вищої освіти (Т. Бірюкова, Б. Братанич, І. Бушман, В. Вікторов, А. Гофрон, М. Димитров, К. Корсак, С. Кострюков, І. Малик, А. Олійник, М. Романенко, Н. Скотна, Т. Скубашевська, Г. Ярчук, М. Яцейко та ін.).

З огляду на потребу сучасної вищої освіти в нових методологічних підходах до підготовки майбутніх поколінь у XXI столітті С. Клепко саме філософію освіти визнає засобом інтеграції науки, політики щодо науки й управління знаннями в сучасному його інтегруючому баченні мікро- і макроперспектив процесів творення, виробництва, трансферу, трансформації та використання знання [2, 15].

Однак попри велику кількість робіт, присвячених осмисленню філософських проблем освіти, окремі освітні проблеми ще не знайшли стійкого й загальноприйнятого вирішення. Саме до таких проблем належить вивчення студентами аграрних ВНЗ циклу гуманітарних наук, що знайшли поодинокі висвітлення тільки викладачами-практиками. Зокрема слушною видається думка Н. Костриці, котра твердо переконана, що «гуманітаризація вищої аграрної освіти має стати одним із головних принципів нової освітньої парадигми XXI століття» [5, 256].

Метою статті є розгляд методичних і методологічних проблем засвоєння студентами гуманітарних наук і філософське осмислення змісту, методів і прийомів навчання майбутніх фахівців у контексті гуманізації і гуманітаризації освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження

Теоретико-методологічні основи вивчення гуманітарних дисциплін слід розглядати як такі, що охоплюють досягнення філософії освіти, педагогіки, психології й інших суміжних наук. Відправною ж точкою досліджень з сучасної філософії освіти постає широка педагогічна практика, її суттєві напрацювання, опис отриманих результатів, орієнтація на прогноз.

Необхідною умовою процесу пізнання й формування людської свідомості є світогляд, котрий об'єднує різноманітні знання, переконання, думки, відчуття, прагнення, надії, що, з'єднуючись, постають як більш-менш цілісне розуміння людьми світу й самих себе. Програми життя, дії, спрямованість вчинків спираються на знання й цінності. Пізнанням рухає прагнення до істини – об'єктивного осягнення реального світу. Ціннісна свідомість втілює в собі особливе ставлення людей до того, що все відбувається відповідно до їх цілей, потреб, інтересів, того чи іншого розуміння сенсу життя. У ціннісній свідомості формуються етичні, естетичні (і взагалі світоглядні) ідеали. Через співвідношення з нормами, ідеалами здійснюється визначення цінності того, що відбувається. Так світогляд особистості постає комплексною формою свідомості, яка охоплює різні шари людського досвіду, у ньому накопичується досвід з'ясування смислової основи людського життя й виявляється через сукупність поглядів, оцінок, принципів, що визначають найзагальніше бачення, розуміння світу.

У розробці теоретико-методологічних засад вивчення гуманітарних дисциплін в аграрних ВНЗ особливої уваги потребує проблема формування світоглядних позицій майбутнього фахівця. Світогляд особистості як рівень філософського осмислення світу визначається через сукупність узагальнених уявлень людини про себе, світ, свої взаємини зі світом, своє місце у світі та життєве призначення. Світоглядні орієнтації людини (погляди, переконання, принципи, ідеали, цінності, вірування, життєві норми та стереотипи) складаються протягом усього життя, а протягом навчання у ВНЗ відбувається особливо інтенсивний процес набуття суми теоретичних знань, розвитку інтелектуальних потенцій, практичних умінь і навичок – формуються професійні компетентності особистості й виробляється ціннісно-нормативна модель поведінки майбутнього фахівця.

Спираючись на управління пізнавальною діяльністю, змістове наповнення й ідейне

спрямування професійної освіти, що забезпечує вивчення соціально-гуманітарного блоку дисциплін, можна визначити завдання й мету навчально-виховного процесу у ВНЗ, кінцевим результатом якого повинен стати науково-філософський світогляд як цілісне особистісне утворення. Науково-філософський світогляд поєднує в собі не тільки інтелектуально-розумові, а й почуттєво-емоційні компоненти (знання, бажання, інтуїція, віра, надія, життєві мотиви, мета тощо), які в єдності становлять духовні виміри особистості. Духовні виміри буття особистості та процеси пізнання генетично пов'язані між собою. Пізнання визначається як специфічний різновид духовної діяльності людини, процес осягнення навколишнього світу, отримання й нагромадження знань, а знання – як інформація про світ, яка існує у формі певної суб'єктивної реальності, ідеальний образ дійсності.

Духовні виміри людського буття у процесі засвоєння студентами гуманітарних дисциплін досягаються через усвідомлення особистістю загальнолюдських цінностей, норм моралі й моральності. Духовність розглядається як принцип самобудування людини, це «вихід до вищих ціннісних орієнтацій конститування особистості та її менталітету» [4]. Найважливішою для духовності, що розвивається, є «ціннісно-нормативна сфера свідомості особистості» [3]. Система цінностей входить у ядро особистості й постає світоглядною основою всіх сфер та аспектів її життєдіяльності. Так цінності виконують функцію перспективних стратегічних життєвих цілей і є головним мотивом життєдіяльності: вони визначають етичні засади та принципи поведінки людини. Метод виховання, прийнятий у даному суспільстві, визначається своєю чергою системою цінностей, що панує в ньому.

В. Холодний вважає, що загальнолюдські цінності в усій їх множині зароджуються та функціонують у психіці людини одночасно. Він розподіляє їх на атрибутивні (загальнолюдські цінності, які характеризують особистість як самодостатній феномен), безумовно-етичні (фіксують відношення особистості до світу) і такі, що об'єктивувалися (вияви особистості в реальній соціальній життєдіяльності) [7]. Ціннісне відношення людини до світу й до самого себе формується в певну ієрархію цінностей, на вершині якої розташовуються абсолютні цінності, зафіксовані в тих чи інших суспільних ідеалах. Наслідком стійкої оцінки людиною своїх відносин з іншими людьми є соціальні норми: моральні, релігійні, правові й т.п., які регулюють повсякденне життя як окремої людини, так і всього суспільства. Норми зближують ціннісно-значуще для людини з її практичною поведінкою.

Слід додати, що основою духовного світу людини традиційно вважається віра, а не знання. Як зазначалося вище, духовні виміри особистості тісно пов'язані з пізнавальними процесами, адже знання засвоюються, а досвід набувається людиною у процесі пізнання. Пізнання – діалектичний процес активного цілеспрямованого відтворення у системі ідеальних образів сутностей речей, явищ об'єктивного світу, у тому числі людини й життя суспільства, що має почуттєвий, раціональний і досвідний рівні [6, 304]. Відповідно, пріоритетною у вивченні гуманітарних дисциплін у непрофільних ВНЗ постає не освіта, а виховання. Звідси випливає, що система освіти (від концепції до змістовного наповнення) повинна максимально повно враховувати й відтворювати специфіку духовності, і лише в цьому випадку вона ефективно зможе вирішити завдання формування етичної і соціально відповідальної особистості.

До важливих теоретико-методологічних засад вивчення гуманітарних дисциплін в аграрних ВНЗ відносяться психолого-педагогічні передумови формування особистості, що охоплюють психологію пізнавальної діяльності особистості (особливості сприйняття, осмислення, запам'ятовування й відтворення інформації), психологічну сутність процесу формування професійних компетентностей і аналіз основних теоретичних концепцій навчання. Безперечно, розвиток особистості ґрунтується на психологічній основі. Значний внесок у розробку питань теорії розвитку особистості вклали психологи Б.Ананьєв (цілісний зв'язок особистості з природним середовищем), Л.Виготський (основа розвитку особистості – самосвідомість), Г.Костюк (основа особистості – діяльність), О.Леонтьєв (особистість розвивається у творчості), С.Рубінштейн (структура особистості – пізнавальні процеси) [9]. Пізнавальні процеси особистості пов'язані з мисленнєвою діяльністю, яка своєю чергою здійснюється через психічні процеси, стани, з якими й пов'язані принципи індивідуального підходу до формування світогляду особистості. Під час навчання студентів важливу роль відіграють увага, сприйняття, запам'ятовування, породження мовлення.

У розробці теоретико-методологічних засад вивчення гуманітарних дисциплін в аграрних ВНЗ важливо враховувати, що одержання й засвоєння знань, набуття й передача досвіду здійснюються на мовній основі, реалізується у різних видах мовленнєвої діяльності – сукупності психофізичних дій організму людини, спрямованих на сприймання й розуміння мовлення або породження його в усній

чи писемній формі. Процес формування світоглядних позицій студентів здійснюється під час освітньо-виховного процесу через різні види мовленнєвої діяльності: слухання, читання, говоріння, письмо.

Сутність освітньо-виховного процесу в аграрних ВНЗ допомагає розкрити глибокий аналіз історії зарубіжної педагогіки (від функціонування давньогрецьких філософських шкіл і до виникнення сучасних філософських концепцій освіти) і досягнень вітчизняної педагогічної думки, що демонструє принцип гуманізації і гуманітаризації освіти в історичному розрізі. Слід зазначити, що загалом осмислення багатьох педагогічних проблем і явищ минулого допоможе спрямувати сучасний освітньо-виховний процес у русло утвердження загальнолюдських цінностей і космічно-планетарного мислення людини майбутнього, оскільки навчання й виховання особистості у розробках багатьох сучасних зарубіжних учених поєднуються у єдиний органічний процес формування професійних компетентностей і світоглядних позицій. Особливого розгляду з позиції розробки методологічного підґрунтя вивчення соціально-гуманітарного блоку дисциплін у непрофільних ВНЗ заслуговує гуманістична спрямованість освіти, обґрунтована К. Роджерсом (1902-1987), котрий стверджував, що тільки розуміння і прийняття педагогом учня таким, яким він є, без авторитарного тиску з метою кардинально його змінити, робить процес формування особистості результативним – за таких умов відбувається зближення «я» реального і «я» ідеального – того, до якого прагне дитина з огляду на актуальні соціальні цінності й норми [10, 2-10].

У розробці теоретико-методологічних засад вивчення гуманітарних дисциплін в аграрних ВНЗ важливе місце посідають і освітньо-виховні процеси у вітчизняній педагогіці, що, безперечно, здійснювали й здійснюють значний вплив на розвиток світової культури, запозичуючи з неї найкраще, найцінніше та трансформуючи його в українську ментальність. Сутність же самих освітньо-виховних процесів висвітлюється через теоретичні погляди вітчизняних учених на навчання, учіння та формування української ціннісно-нормативної моделі особистості. Вчення вітчизняних мислителів відзначаються гуманістичними пошуками в освіті, заглибленням у внутрішній світ людини, вони перейняті неповторністю людської особистості, що ввбрала в себе антеїзм, кордоцентризм, індивідуалізм, поліфонізм, потяг до знань і широкий діапазон духовно-етичних утворень.

Загострення глобальних проблем висуває необхідність створення нової парадигми освіти та розробки механізмів її впровадження через реформування освітніх систем для формуванні нових видів практичного світогляду. Для цього, стверджують В. Андрущенко й В. Лутай, слід розв'язати проблеми суперечності між особистістю й суспільством, між усіма існуючими соціумами, між людством і природою, що покладається більшістю сучасних мислителів на синергетичну парадигму сучасної філософії освіти [1]. У зв'язку з цим перед освітою постає нове завдання: давати людині знання не тільки про світ та його закони, а й методологію перетворення цього світу, формувати відповідні вміння й навички, які б ґрунтувалися на прийнятних людських цінностях. І така постановка питання, знову ж таки, пов'язана з гуманізацією й гуманітаризацією освіти.

Гуманізація визнається як спрямування освіти на вироблення цілісного світогляду, формування системного гуманістично-орієнтованого мислення. У зв'язку з розробкою теоретико-методологічних засад вивчення гуманітарних дисциплін в аграрних ВНЗ виявилась необхідність гуманізувати підготовку фахівців через підвищення в навчальному процесі статусу гуманітарних дисциплін за умови суттєвих змін у їх змісті, фундаментальною ж об'єктивною передумовою та контекстом процесів гуманізації і гуманітаризації є потреби трансформацій у суспільному житті, зокрема відхід від споживацького ставлення до людини, суспільства, природи. Безперечно, принцип гуманітаризації потребує посиленої уваги до особистості, максимального сприяння розвитку всіх її здібностей, фізичних і моральних якостей і може здійснюватися можливостями не лише гуманітарних, а й інших наук.

Висновки

Отже, для вироблення практичного світогляду особистості та її ціннісних орієнтацій обов'язковою передумовою і контекстом є процеси гуманізації і гуманітаризації у вищій освіті України, котрі слід розглядати як стратегічні напрями реформаційних процесів в освіті загалом і теоретико-методологічних розробок для вивчення гуманітарних дисциплін зокрема. З огляду на вище викладене, слід висловити думку про те, що теоретико-методологічні засади вивчення гуманітарних дисциплін в аграрних ВНЗ знаходять раціональне вирішення через проблемне поле філософії освіти як особливого знання галузі соціальної філософії. По-перше, психолого-педагогічні передумови формування особистості нового типу охоплюють психологію пізнавальної діяльності особистості

© **Большакова О. В.**

(особливості сприйняття, осмислення, запам'ятовування й відтворення інформації), психологічну сутність процесу формування професійних компетентностей і аналіз основних теоретичних концепцій навчання. По-друге, узагальнення й систематизація зарубіжного й вітчизняного досвіду навчання й виховання особистості підтверджує необхідність гуманізації й гуманітаризації професійної освіти як передумови розумної діяльності людини, спрямовану на збереження найбільшої цінності – життя.

Перспективи подальших розвідок

Нині не викликає сумнівів думка про те, що трансформаційні процеси та сучасний рівень освіти в Україні потребують оновлених підходів до навчання й виховання, здатних виробити у молодого покоління науково-філософське розуміння світу, необхідне для вирішення глобальних проблем, які все більше загрожують знищенню людства, що й становить перспективи подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В.П. Освіта в умовах глобалізаційних викликів / В. Андрущенко, В. Лутай // Наукові записки АН ВШ України. – Випуск 6. – К.: 2004. – с. 59-72.
2. Клепко С.Ф. Філософія освіти в європейському контексті: Монографія / С. Клепко. – Полтава: ПОІШПО, 2006. – 328 с.
3. Запесоцкий А. С. Образование: философия, культурология, политика / А. С. Запесоцкий. – М.: Наука, 2002. – 456 с.
4. Кримський А. Ю. Російсько-український словник правничої мови / Кримський А. Ю.; [за ред. К. Церкевича і В. Павловського]. – Нью-Йорк, 1984. – С.94. – (2-е доп. вид.).
5. Костриця Н. Гуманітаризація аграрної освіти в контексті освітніх змін / Наталія Костриця. – Вісник Львівського у-ту «Педагогічні науки». – Випуск 25: Ч. 1. – Львів, 2009. – С. 256-262.
6. Причепій Є.М. Філософія: Підручник / Є.М. Причепій, А.М. Черній, Л.А. Чекаль. – К.: Академвидав, 2008. – 592 с.
7. Холодний В.И. Проблема соборной феноменологии / В. И. Холодный – М.: Коффи, 1994. – 115 с.
8. Філософія освіти: навчальний посібник / [за заг. ред. В.Андрущенка]. – К.: Вид-во НПУ імені Н.П.Драгоманова, 2009. – 328 с.
9. Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии / Под ред. И.И.Ильсова, В.Я.Ляудис. – М.: Издательство МГУ, 1981. – 304 с.
10. Rogers C. R. Empatic: an unappreciated way of being // The Counseling Psychologist. – 1975. – V. 5. – N 2. – P. 2-10.

Большакова Ольга Віталіївна – здобувач кафедри філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського».

УДК: 1+351.858+34+316.64

ЄДНІСТЬ СВІДОМОСТІ ТА ПРАВОСВІДОМОСТІ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Досліджується правова свідомість як форма суспільної свідомості, методологічні можливості правової свідомості у соціально-філософському пізнанні, рівні правової свідомості та її роль у суспільному пізнанні.

Ключові слова: *суспільна свідомість, правова свідомість, право, рівні правосвідомості.*

ЕДИНСТВО СОЗНАНИЯ И ПРАВОСОЗНАНИЯ: СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ КОНТЕКСТ

Исследуется правовое сознание как форма общественного сознания, методологические возможности правового сознания в социально-философском познании, уровни правового сознания и его роль в общественном познании.

Ключевые слова: общественное сознание, правовое сознание, право, уровни правового сознания.

CONNECTION OF CONSCIOUSNESS AND LEGAL CONSCIOUSNESS: SOCIO-PHILOSOPHICAL CONTEXT

Legal consciousness as a form of public consciousness, methodological opportunities of legal consciousness in socio-philosophical cognition, levels of legal consciousness and its role in public cognition are investigated.

Keywords: legal consciousness, public consciousness, law, levels of legal consciousness.

Актуальність. Досліджуючи всі форми та рівні існування і розвитку права у суспільстві, наука соціальної філософії з необхідністю не лише звертається до таких важливих проблем, як визначення сутності і форм свідомості, аналіз впливу на суспільні відносини, характеристика взаємозв'язків форм свідомості, а й досліджує, як зазначає В. Сафронов, сприйняття та оцінку права в індивідуальній і колективній свідомості [13, с. 7-8]. У результаті чого постає питання щодо усвідомлення суб'єктами різноманітних правових відносин правової дійсності і розвитку правової культури. Перший з цих аспектів безпосередньо пов'язаний із правовою свідомістю, виявленням її ролі та значення, а також із обґрунтуванням способів її розвитку з метою формування сучасної толерантної правової свідомості, в якій домінують універсальні гуманістичні і демократичні правові цінності і принципи. З огляду на це всебічне вивчення поняття правової свідомості та її єдності зі свідомістю набуває особливого значення як важливий напрям сучасних не тільки теоретико-правових, а й соціально-філософських наукових досліджень.

Обґрунтовуючи актуальність соціально-філософської розробки зазначеної проблематики, необхідно зазначити, що розбудова цілісної наукової теорії, яка б відображала розвиток права у сучасному суспільстві, не може обмежуватись суто нормативними аспектами аналізу об'єктивного права. Свого часу на цей аспект розвитку правової науки вказав К. Бельський, який розробив модель розвитку правової свідомості як елемента правової реальності [1, с. 22]. Це пояснюється не тільки тим, що саме поняття права є значно більш широким, ніж сукупність позитивних правових норм, а й тим, що правове життя суспільства охоплює ще й суб'єктивну сферу, де відбувається осмислення права, його оцінка і пізнання. Більше того, намагання розірвати взаємозв'язок між цими двома сферами призводить до спотвореного тлумачення права і його ролі у процесі цивілізаційного розвитку. З цієї причини особливої теоретичної актуальності набуває проблема чіткого визначення тих базових наукових понять і категорій, які відображають суб'єктивні елементи у сприйнятті права і дозволяють вписати правову культуру в загальну систему культурного розвитку людини і суспільства.

Ступінь розробки. Сучасний стан дослідження проблем правосвідомості ознаменувався здоланнями таких видатних вчених як: Ю.М. Дмитрієнко, С.І. Максимов, В.С. Олейніков, А.М. Скарга, В.І. Тимошенко, В.А. Трофименко, М.М. Цимбалюк, В.Ю. Швачка та багато інших. Проте, хоча й вживаються певні спроби соціально-філософського осмислення проблем єдності свідомості та правосвідомості на рівні загальної теорії права та галузевих юридичних наук (філософії права), за сучасних умов, через свою нетрадиційність та специфічну спрямованість проблема правосвідомості залишається відносно новою та нерозробленою темою

Мета та завдання. Отже, ставлячи на меті дослідити правову свідомість у її єдності з суспільною свідомістю, необхідно вирішити такі конкретні дослідницькі завдання: а) охарактеризувати головні методологічні способи визначення поняття правової свідомості і надати їх критичний аналіз; б) дати авторську дифініцію поняття правосвідомості; в) дослідити співвідношення та єдність свідомості та правосвідомості; г) визначити рівні та роль правової свідомості як форми суспільної свідомості.

Виклад основного матеріалу. Загальноісторичну сутність свідомості розкриває філософія, яку Гегель у „Філософії права” визначив як „час, осягнутий у мислі”[4, с. 55]. Даючи простір свободі мислення, свободі слова, вона розкриває кожній людині право на творчість, суб'єктами-деміургами якої вони і виступають. Якщо в релігії лише Бог є деміургом дійсності, якою є дух монізму, підтверджений тим, що він творить боголюдину єдиносутнісною і однорідною з собою, а звичайних людей залежними від своєї волі і розуму, то філософія виходить з індивідуалізованого духу

суб'єктності як життєтворчого. Мислитель-гуманіст Л.Фейербах проголошував: „Кожна нова людина є новий талант людства. Кількість сил і властивостей людства дорівнює кількості людей. Кожна людина володіє силою, притаманною всім, але вона визначається й складається в ній таким чином, що здається особливою, новою силою. Таємниця невичерпного джерела божественних властивостей є ніщо інше, як таємниця людської, безкінечно різноманітної, безкінечно визначуваної і саме через це чуттєвої сутності”[15, с. 53].

Суспільна свідомість є однією з найважливіших тем і проблем соціальної філософії. Це обумовлено, по-перше, тим, що суспільна свідомість разом з суспільним буттям виступає як основна, найбільш містка категорія соціальної філософії, і, по-друге, тим, що її значення з розвитком суспільства неухильно зростає.

Категорія «суспільна свідомість» охоплює усю сферу духовного життя суспільства, включає знання і погляди, спільні для усіх членів суспільства або соціальної групи. Залежно від того, які сторони, моменти суспільного буття людей відбиваються в їх свідомості, який характер цього відображення, суспільна свідомість поділяється на окремі специфічні форми. Зазначимо, що кожна форма свідомості виконує свою суспільну функцію.

У ході історії у рамках суспільної свідомості виникли і отримали розвиток низка її форм: мораль, релігія, філософія, мистецтво, політична свідомість і правова свідомість. Кожна з цих форм має свою специфіку і виконує особливу роль в суспільному житті. Разом із цим усі вони, як і суспільна свідомість в цілому, мають ряд загальних характерних рис. Одна з них, особливо важлива, полягає в тому, що суспільна свідомість визначається у результаті суспільного буття. Зазначимо, слово «визначається» має в даному випадку два значення. По-перше, воно виражає відношення причини до слідства. По-друге, воно означає також і відображення суспільного буття в суспільній свідомості, ідеальне відтворення першого в другому, яке може бути дуже різним і тільки у кращому разі приблизно вірним.

Досліджуючи проблему визначення поняття правової свідомості, необхідно наголосити на тому, що історично це питання досліджувалося не тільки на рівні науки теорії держави і права, а й, як зазначає В. Олейников, з позицій філософії права [9, с. 20-22]. І це не випадково, адже саме в процесі аналізу феномена правової свідомості можна виявити специфіку взаємодії права і моралі, а також розмежувати такі форми свідомості, як правова і моральна. У результаті чого поняття правової свідомості можна аналізувати у двох найбільш загальних контекстах: а) у контексті її зв'язку з правовим життям суспільства, функціонування і розвитку права як універсального регулятора суспільних відносин; б) у контексті виявлення спільностей і розбіжностей між правом і мораллю. Зважаючи на те, що предметом соціально-філософського інтересу виступає насамперед перший із зазначених аспектів, доцільно сконцентрувати увагу саме на ньому [2, с. 28-29].

Отже, правова свідомість вивчається у рамках різних наукових дисциплін, відповідно в різних, ракурсах, під різними точками зору. Правознавці досліджують його переважно як сукупність уявлень, що мотивують правомірну (або протиправну) поведінку, як систему поглядів, що служать джерелом для законотворчого процесу, включених в діяльність по реалізації законодавства, застосуванню і дотриманню норм права. Психологи убачають в правосвідомості особливе формоутворення психіки, зміст якого відбиває сприйманий людьми світ права і регулює їх вчинки в ньому. Культурологів правова свідомість цікавить в якості одного з помітних і виразних проявів соціальної культури суспільства. Зрозуміло, що кожна з наукових дисциплін, що обирають правосвідомість об'єктом своєї уваги, розробляє відповідний круг проблем, використовуючи належні її теоретичному профілю прийоми і засоби дослідження правосвідомості, методи її аналізу і пояснення.

Соціально-філософський підхід до правосвідомості, у рамках якої вона трактується як певна форма суспільної свідомості, має свою специфіку. Він припускає, зрозуміло, використання результатів і спеціальних наукових досліджень. Проте тут на перше місце стають питання, які в принципі знаходяться поза компетенцією спеціальних дисциплін. Вони стосуються співвідношення суспільного буття і правосвідомості, обставин виробництва правосвідомості, її смислового ядра, структури і рівнів, її зв'язків з іншими формами суспільної свідомості, шляхів впливу на суспільну практику. Це коло питань і належить тут розглянути.

У філософській та юридичній літературі існує ціла низка визначень поняття правової свідомості.

З одного боку, під правосвідомістю, на думку Н. М. Пархоменко, розуміють сукупність ідей, уявлень, почуттів, що відображають ставлення суспільства до права, його структури, механізму правого регулювання суспільних відносин. З іншого боку, правосвідомість можна розглядати як спосіб впливу права через свідомість окремих індивідів на закріплення навичок їх правової позитивної поведінки [14, с. 554].

Як правило, правова свідомість визначається як система правових уявлень, почуттів, переконань, емоцій, ідей, поглядів, оцінок та інших проявів, що виражають суб'єктивне ставлення особи, соціальної групи, суспільства загалом як до особи, діючого права, існуючої юридичної практики, правового статусу особи, інших правових явищ, так і до бажаного права та інших бажаних правових змін. Схоже визначення наводить і вітчизняний правник І. Голосніченко, який розглядає правосвідомість як сукупність уявлень, поглядів, переконань, оцінок, настроїв і емоцій ставлення людей до права та державно-правових явищ [5, с. 24].

Значення наведеного визначення полягає не лише у повному обсязі елементів системи відображення правової дійсності, а й у динамічному підході до визначення проблеми правової свідомості. Правова свідомість не тільки відображається у правових категоріях, концепціях, теоріях, почуттях, поглядах людей про правову дійсність, а й спрямовує суб'єкта права на певні зміни в правовому середовищі, прогнозує і моделює їх.

Проте, для відповіді на питання про суть правосвідомості недостатньо привести ту або іншу його дефініцію. У більшості з них, як видно з вищесказаного, акцент робиться на певного роду знанні, тобто правосвідомість розкривається як "сукупність поглядів, ідей, що виражають відношення людей, соціальних груп, класів до права, законності, правосуддю, їх уявлення про те, що є правомірним або неправомірним" [16, с.502]. У таких визначеннях дається в цілому вірне уявлення про правосвідомість. Проте, на думку С.І. Максимова, це представлення, по-перше, лише попереднє і неповне, бо не може такий складний феномен, як правосвідомість, розкриватися шляхом дефініцій, по-друге, воно не сприймає найголовнішого в правосвідомості. На думку С.І. Максимова [11, с. 149] правосвідомість виступає найважливішим елементом правової реальності, суб'єктивною основою права і умовою його існування. Як необхідний елемент генезису, функціонування і розвитку права, вона є присутньою в процесах правотворчості, застосування і дотримання права. Можна сказати, що правосвідомість є безпосереднім джерелом правопорядку і усіх правових явищ, чинником, що підтримує життя права, без якого це життя було б неможливим [7, с. 247]. Тому правосвідомість в першу чергу виступає предметом філософського осмислення права, а філософія права в одному зі своїх вимірів є вченням про правосвідомість [8, с. 78].

«Абсолютно ясно, - пише Э.Ю. Соловйов, - що правосвідомість - це не просто відображення в індивідуальній свідомості духу і характеру вже чинних в суспільстві законів. У правосвідомості «активний темперамент», і всього адекватніше воно виявляє себе саме тоді, коли критикує і коригує чинні закони з позицій ідеальної справедливості, яка набула непорушного значення для досить великої маси людей» [13, с. 189].

Призначення, місце та роль правосвідомості в правовій сфері суспільного життя визначаються тим, що будь-яка правова дійсність неможлива без усвідомлення її суб'єктами своїх діянь. Це стосується всіх видів право-творчої, правозастосовної та правоохоронної діяльності.

Правова свідомість як компонент нової правової культури особи, в сучасних умовах розвитку українського суспільства, характеризується, насамперед, новим правовим мисленням, значним практичним інтересом до права і правових інститутів, зміною ставлення до права як механізму безконфліктної реалізації своїх інтересів, право набуває конкретних рис і значення для кожного.

В той же час сучасна соціокультурна ситуація в Україні така, що ці процеси не підкріплені правовою традицією, як у масовій, так і в індивідуальній правосвідомості право не є безсумнівною цінністю. З оновленням законодавства і накопиченням відповідної правозастосовної практики все очевиднішим стає розрив між новим демократичним законодавством та низьким рівнем правосвідомості [3, с. 146].

Розглядаючи правосвідомість як засіб, за допомогою якого здійснюється взаємодія людини із законом, правом, а через них - з економічною, політичною ситуацією, оточуючим середовищем, умовами життя, побутом тощо, В. В. Головченко зазначає, що її формування здійснюється не лише (а, можливо, і не стільки) нормативно-правовими актами, не так під впливом суто правової практики, як

завдяки дії нових тенденції у сфері економіки, політики, моралі. Саме ці тенденції є тією рушійною силою, що спонукає людину до нового правового мислення [6, с. 26]. Суттєвого значення в даному випадку набуває суб'єктивно-психічне середовище, що відбиває ставлення людей до права, а квінтесенцією правосвідомості є усвідомлення людьми цінності права і водночас уявлення про чинне позитивне право, про те, наскільки воно відповідає вимогам розуму і справедливості, правовим цінностям та ідеалам.

Правова свідомість як форма суспільної свідомості і підкоряється її загальним закономірностям формування та функціонування. У той же час правосвідомість має свою специфіку, що відрізняє її від інших форм свідомості та проявляється у предметі відображення, а також в особливих її поняттях та категоріях, до яких відносять категорії юридичних прав і обов'язків, «правомірність», «протиправність», «правовідносини», «дієздатність», а також «законність» та ін. На основі цих категорій правосвідомість відображає оцінку поведінки суб'єктів права як правомірну чи неправомірну. Саме встановлення і зміцнення законності є одним із проявів правосвідомості. Предметом її відображення є право і правове регулювання загалом, а також суспільні відносини, що врегульовані правом, або ті, що потребують правового регулювання.

Правосвідомість, на думку І.О. Ільїна, це фундамент, який потрібно будувати та зміцнювати. Багато проблем, що розглядаються в концепції мислителя, можна вирішити, використовуючи аксіоматичні корені правосвідомості. Для нього очевидна залежність багатьох явищ від правосвідомості і багато питань, пов'язаних з правом та державою можна „розв'язати тільки як питання правосвідомості” [8, с. 71]. Концептуально підхід І.О. Ільїна виражений у тому, що правосвідомість це сукупність поглядів на право, на державу, на всю організацію суспільного життя.

Практично усі вчені відзначають, що поняття «правосвідомість» відображає взаємозв'язок права зі свідомістю: якщо право є об'єктивною реальністю, то правосвідомість — це суб'єктивна реакція людей на право, тобто право у тому вигляді, у якому воно існує в свідомості суспільства. Ставлення до права може бути позитивним (розуміння цінності права) або негативним (заперечення соціальної значущості права), раціональним (інтелектуальне сприйняття права) та емоційним (сприйняття права на рівні почуттів, настрою) тощо, при цьому певне ставлення до права і правових явищ може бути як з однієї людини, так і у групи людей чи суспільства в цілому. У юридичній літературі за суб'єктами (носіями) правосвідомість поділяють на такі зиди: 1) індивідуальну правосвідомість — сукупність правових поглядів, почуттів, настроїв і переконань конкретного індивіда. Вона формується під впливом індивідуальних обставин життя, зовнішнього середовища і залежить від рівня правової освіти індивіда; 2) групову правосвідомість, яка відображає ставлення до права, його оцінку з боку соціальних груп (соціальних спільнот, професійних, територіальних, неформальних груп). На процес її формування впливає спільність інтересів, традицій, умов життя, а також авторитет лідера групи; 3) суспільну правосвідомість, яка виражає ставлення до права всього суспільства. Вона властива великим соціальним спільнотам (населенню країни, окремого регіону, певному етносу). Суспільна правосвідомість містить найбільш поширені й узагальнені оцінки права та правової реальності [10, с. 355].

Як і всяка інша форма суспільної свідомості правосвідомість включає соціально-психологічну і теоретико-ідеологічну сторони, рівні.

На соціально-психологічному рівні правосвідомість виступає як сукупність почуттів, навичок, звичок і уявлень, що дозволяють людині орієнтуватися в правових нормах і відповідно регулювати свої відносини з іншими фізичними і юридичними особами, державою і його інститутами, виражати почуття схвалення або засудження існуючих юридичних норм, правових відносин і установ.

Інший рівень правової свідомості, правова ідеологія виступає як теоретичне знання, яке виражає правові погляди і інтереси великих соціальних груп, прибічників або супротивників існуючої держави. Правова свідомість - одна з різновидів суспільної свідомості в цілому - виступає як вторинна суспільна освіта, як відображення об'єктивних потреб розвитку суспільного буття. У цьому полягає найважливіша методологічна передумова аналізу будь-яких аспектів правової свідомості.

Висновки. Таким чином, дати визначення правосвідомості дуже складно. Адже у кожній людині, де б він не жив, є різні уявлення про право, законність, правосуддя, злочини тощо, кожен по-різному ставиться до діючих в державі законів, схвалює або засуджує їх. І якщо людина ніколи не чула самого слова «правосвідомість», вона все ж у нього є, оскільки у нього в якійсь мірі є знання

щодо правових явищ суспільства. Але правосвідомість існує не лише в індивідуальній свідомості. Вона існує також в різних правових теоріях, а також в філософії, політиці, історії, етиці.

Отже, за результатом дослідження єдності свідомості та правосвідомості спробуємо дати авторську дефініцію правосвідомості. Правова свідомість – це форма суспільної свідомості, нормативне мислення, яке виступає як сукупність правових поглядів, ідей, переконань, стосовно правомірності або неправомірності вчинків людей, їх прав і обов'язків, справедливості або несправедливості тих або інших законів, правових норм, їх актуальності або непотрібності, застаріванню тощо. Правосвідомість, на нашу думку, - це конкретне, історично і соціально обумовлене уявлення про належне, законне і справедливе.

Правова свідомість як відображення суспільного буття, з точки зору гносеологічної, може бути охарактеризоване, передусім, як своєрідна форма людського знання, що містить в собі певний рівень інформації про об'єктивні зв'язки і відносини, що складаються у соціальному світі. Іншою важливою стороною правової свідомості є пізнання, що виражається в тенденції відображати не лише вже відомі сторони соціального (правового) об'єкту, але також і нові зв'язки і відносини, закладені в ньому. Правова свідомість належить до одного з найактивніше діючих різновидів суспільної свідомості, бо в ній соціально-практична сторона переважає над пізнавальною і оцінною функціями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бельский К. Т. Формирование и развитие социалистического правосознания / К. Т. Бельский. — М. : Высшая школа, 1982. — 336 с.
2. Волковицька Н. Поняття правової свідомості та її структури: теоретичні і методологічні проблеми дослідження // Юридична Україна . — 2010 . — № 2. — С. 26—31.
3. Вступ до теорії правових систем / НАМ України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького / О. В. Зайчук (заг. ред.), Н. М. Оніщенко (заг. ред.). — К.: Юридична думка, 2006. — 565 с.
4. Гегель Г.Ф.В. Философия права. — М.: Мысль, 1990. — 524 с.
5. Голосніченко І. Правосвідомість і правова культура у розбудові Української держави // Право України. — 2005. — № 4. — С. 22—29.
6. Деякі тенденції розвитку масової правосвідомості / В. В. Головченко // Правова держава, 1994. — Вип. 5. — С. 73—79.
7. Ильин И.А. О правосознании // Ильин И.А. Путь к очевидности. М.: Республика, 1993. — 431 с.
8. Ильин И.А. О сущности правосознания // Соч. в 2-х т. Т.1. М.: Медиум, 1993. - 510 с.
9. Олейников В. С. Философия права и правосознания : Монография / В. С. Олейников. — СПб. : НОУ СЮА, 2009. — 280 с.
10. Крестовська Н. М. Теорія держави і права: Елементарний курс / Н. М. Крестовська, Л. Г. Матвеева. — Х. : Одіссей, 2007. — 432 с.
11. Максимов С.И. Правосознание: философско-правовое осмысление // Проблемы законности . — 2002 . — Вып. 52. — С.148—155
12. Сафронов В. В. Правосознание гражданина : Монография / В. В. Сафронов. — Красноярск : Сибирский ин-т бизнеса, управления и психологии, 2008. — 315 с.
13. Соловьев Э.Ю. И. Кант: взаимодополнительность морали и права. — М.: Наука, 1992. — 212 с.
14. Теорія держави і права. Академічний курс: Підруч. для студ. юрид. спеціальностей вищих навчальних закладів / МОНУ; За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко; Авт.: О. В. Зайчук, А. П. Заєць, О. Л. Копиленко, Н. М. Оніщенко та ін. — Київ: Юрінком Інтер, 2006. — 640 с.
15. Фейербах Л. История философии Нового времени от Бэкона Веруламского до Бенедикта Спинозы // Фейербах Л. История философии: В 3-х т. — М.: Мысль, 1974. — Т. 1. — 625 с.
16. Философский энциклопедический словарь / Редкол. С.С. Аверинцев и др. — 2-е изд. — М.: Сов. энцикл., 1989. — 815 с.

© Бондар Л.В.

Бондар Л.В. – пошукач кафедри філософії і соціології державного закладу «Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського».

УДК 37.012:101

КРЕАТИВНІ ВИМІРИ ЩАСТЯ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ

У статті в контексті прагматичної антропології розкрито поняття «щасливої особистості» як морально самокерованої системи і результату свідомого вибору власного образу, як вищої інстанції людської самості.

Ключові слова: соціальний праксис, потенціал праці, самість, духовність, маніпуляція свідомістю, «щаслива особистість».

КРЕАТИВНЫЕ ИЗМЕРЕНИЯ СЧАСТЬЯ В СОЦИОКУЛЬТУРНОМ ПРОСТРАНСТВЕ

В статье на основании положений прагматичной антропологии рассмотрено понятие «счастливой личности» как нравственно саморегулирующейся системы и результата сознательного выбора собственного образа, как высшей инстанции человеческой самости.

Ключевые слова: социальный праксис, потенциал труда, самость, духовность, манипуляция сознанием, «счастливая личность».

CREATIVE DIMENSIONS OF HAPPINESS IN THE SOCIO-CULTURAL SPACE

This article is devoted to investigate the idea of “happy personality” as morally self-managing system and the result of conscious choice of its own image, as a highest court of human selfhood in the context of pragmatic anthropology.

Keywords: social praxis, labor potential, selfhood, spirituality, manipulation of consciousness, “happy human”.

Як досягти щастя і які дороги ведуть до нього? Відповідь на дане питання не обмежується якимось одним узагальненим алгоритмом дій або напрямків. Саме цю тезу мав на увазі І. Кант, коли писав, що «у відношенні до щастя неможливий ніякий імператив, який би в найдостеменнішій сутності слова націлював би здійснювати те, що робить щасливим...» [1, с. 257]. Поняття «бути щасливим» має сенс не тільки в онтологічній спрямованості екзистенції людини. Воно актуальне і в тому випадку, коли поставити запитання «як стати щасливим»? Відповідь на дане питання ми намагатимемось розкрити у даній статті.

Ми вважаємо, що розгляд соціально-культурних проблем сучасності через креативно-праксеологічний аспект допоможе розкрити шлях до пошуків гармонії в соціальному просторі, де є диспропорція і дисгармонія між знаннями та інформацією, технологіями і методиками, цінностями та парадигмальними векторами соціокультурного буття і т. ін. Даний підхід передбачає активний пошук, діяльність, устремління в соціальному просторі людських активацій. Адже поняття «абсолютного щастя» не може бути, так як людина, її діяльність і внутрішній духовний світ не можуть бути абсолютними чинниками його формування.

В контексті даного викладу зазначимо, що саме в діяльності і через діяльність філософія щастя особистості персоніфікується шляхом опредметнення та розпредметнення загальнокультурних цінностей щодо себе, а також щодо інших людей. Адже, особистість є «соціальним транслятором» цінностей, вона є носієм творчого начала, а для цього необхідно бути самодостатнім, усвідомлювати свою цінність з-поміж інших людей, а також ідентифікувати своє «Я» щодо себе самого. К. Ясперс вважав, що в питаннях про буття людини не можна дати однозначної відповіді, адже «людина завжди більше за те, що вона знає про себе... Існування людини – не кругообіг, що просто повторюється в поколіннях, і не ясне існування, що відкриває себе» [2, с. 378]. Тому, особистість є «живою активністю самотворчості, комунікації і єдності з іншими особистостями, котра реалізується і пізнається в дії» [3, с. 462]. Отже, для розкриття своїх потенцій людина має бути рухливою та діяльною, проте всяка дія повинна проходити через призму смислодоцільних загальнолюдських цінностей та творчих уподобань. Отже, підкреслимо, що саме особистість як носій творчих потенцій є тією екзистенційною «нульвимірною точкою», з якої об'єктивується креативний потенціал щастя.

Вагомим є той факт, що через рух, дію, діяльність, активність, праксис, устремління, потреби, бажання, мотиви і т.д. людина має можливість актуалізувати в житті набутий досвід у «творчість як процес» і «творчість як результат» діяльності. Як ми зазначали, Л. Фейєрбах пов'язував щастя особистості з її устремліннями. Він вважав, що прагнення до щастя – це найвагоміше устремління з усіх устремлінь. Мислитель вбачав обов'язком кожного зробити щасливим спочатку самого себе, а потім – це вдасться зробити і зі всіма тими, хто оточує особистість. Тобто, процесу досягнення щастя відводиться роль несвідомого, ірраціонального пориву, не завжди керованого розумом і розсудком.

Дещо в іншому напрямку з міркуваннями класика німецької філософії ідуть рефлексії представників російської філософії. Так, В. Розанов вважає, що свідомо майже неможливо досягнути щастя, адже якщо людина вважає щастя предметом своїх устремлінь, то воно стає об'єктом уваги, тоді причини для досягнення щастя зникають з поля зору і воно перестає бути значимим для людини. І хоча щастя стимулює людину до мети, але воно не може являтися сенсом життя особистості.

Зазначимо, що і Е. Муньє надавав активності людині в соціальному просторі визначального статусу. Людина приречена постійно «прориватись» через пасивність... і від активності залежить продовження руху до незнайомої мети [3, с.462]. І, як би людина не мислила саму себе, вона ніби протистоїть своїй сутності (і всьому іншому). «Багатий досвід особистості, – вказує Е. Муньє, – розкритий у світі, постійно знаходить вираз у творчості ситуацій, правил і установок. Внутрішні ресурси особистості не передбачені заздалегідь: те, що вона виражає, не вичерпує її, те, що обумовлює, не поневолює... Особистість є живою активністю самотворчості, комунікації і єдності з іншими особистостями, яка реалізується і пізнається в дії» [3, с. 462]. Це доводить тезу про те, що процес творення себе спрямований не на довільно зарозумілу самість, а на здобуття єдності людської сутності та існування, людина, розвиваючись, сама стає іншою і бачить все інше в суперечностях.

Дещо входить в протиріччя з даною думкою положення Ф. Шеллінга про те, що «щастя є стан пасивності. Чим більше ми щасливі, тим ми пасивніші по відношенню до об'єктивного світу. Чим свобіднішими ми стаємо, чим більше наближаємося до розумності, тим менше ми потребуємо щастя...» [цит. за 4, с.272]. Тобто, процес досягнення щастя через набуття свободи і знань знову ж таки ставить щастя як ціль у внутрішню, екзистенційну площину самореалізації та самотворення людини.

Безперечно, що людина несе відповідальність за повноту своєї реалізації в цьому світі. Так, згідно з визначенням І. Канта, особистість повинна бути господарем самої себе. І феномен щастя полягає саме в тому, щоб сповна реалізуватись у світі життєвих викликів. А. Маслоу зазначав: «Якщо ви навмисно збираєтесь стати менш значною особистістю, ніж дозволяють вам ваші здібності, то, я попереджаю, ви будете глибоко нещасною людиною» [5]. Адже «особистість – це морально самоскерована система, результат свідомого вибору людиною свого власного образу» [6, с. 31], вона будується через систему заборон, естетику моральних зусиль, де спрацьовує та «духовна космогонія, коли, згідно з Платоном, людина повинна щодня давати собі звіт у тому, в чому вона подолала саму себе» [6, с. 31]. Отже, особистість є вищою інстанцією людської самості, вона формується як свідоме використання специфіки індивідуальності людської особи для побудови її внутрішнього світу, задля досягнення гармонії з духом. Бо коли особистість свідомо «занижує планку» життєвих протиріч, через які іде по життю, то виникає колізія свідомого самоприниження, а принижена особистість не тільки нещасна, вона не спроможна уявити сутності свого призначення – любити, вірити, надіятись, тобто, бути Людиною.

Отже, теза французького філософа Е. Муньє «прориватись через пасивність», настанова І. Канта «бути господарем самої себе» та саморефлексія «духовної космогонії» С. Кримського – є доволі цілісними та ціннісними шляхами формування креативності в сучасному соціокультурному бутті.

Вагомо, що праксеологія як наука належить до структури прагматичної антропології і вивчає загальні умови і методи ефективної та раціональної людської діяльності. Зауважимо, що сучасна філософія фокусує увагу на проблемі співвідношення природної та штучної раціональності в структурі діяльності, доводячи важливість праксису в глобальних масштабах людства. Тобто, орієнтири та цілі діяльності мають тенденцію зміщуватись від традиційних матеріальних мотивів та стимулів до нових, постматеріальних орієнтирів та цінностей, які не піддаються легкій оцінці і дають новий контекст діяльності людини, а саме заглиблюють його у внутрішню сутність людини, її екзистенцію.

Отже, праксис також має на меті ще й допомогти суб'єктам соціальних взаємодій переорієнтуватися із «зовнішнього» на «внутрішнє»; він є важливим елементом сучасної мотивації

активності людини, тобто засобом зростання ролі суб'єктивного фактора в розвитку як суспільства, так і кожного індивіда. До прикладу, культивування міжособистісної взаємодії відповідає законам врахування внутрішньої, духовно-екзистенційної природи індивіда, який прагне до свободи і творчості як загальних способів організації життєдіяльності. Звідси – ми погоджуємось із тезою, що «лише вільна і тільки тому й творча дія конститує особистість. Така дія не є технічною, а завжди вчинковою і є проявом моральності» [7, с.70]. Таким чином, свобода, творчість і моральність є ціннісними складовими соціального праксису, який оперує інноваціями різних сфер життя в дрейфуючому полі сучасної парадигми. Отже, ми розуміємо поняття «соціальний праксис» як цілеспрямовану, раціонально організовану проєктивну діяльність, яка базується на певній соціально-філософській методології і включає в себе свободу вибору, творче самовираження, моральну вчинковість та спрямована на освоєння культурного, історичного, суспільного і духовного досвіду людства.

Щодо парадигмальності соціальних креативів мислення, то ми вважаємо, що саме національно-зорієнтована парадигма найбільш раціонально і дієво виробить стандарти загальних суспільно значимих підходів і скерує праксис соціального взаємотворення в русло побудови не тільки власної «духовної космогонії» (С. Кримський), але й загальнолюдської ноосферної космогонії на рівні макрокосму. Як зазначено у дослідженнях сучасних філософів, основною відмінністю сучасної парадигми є співвідношення принципу плеядності з принципом монадності [6, с.1], де в основу покладена любов як засіб подолання самотності особистості, переживання унікальності іншої особистості, любов як спосіб переривання ланцюга зла. Отже, в сучасних умовах як ніколи актуальною є етична компонента парадигми.

Необхідно відмітити, що одним із чинників досягнення щастя є праця. Ми погоджуємось, що «щастя дається зовсім даремно тому, хто ставить для себе якусь мету і досягає її після великої праці. Тому не можна метою для себе ставити досягнення щастя: неможливе на землі особисте щастя як ціль» [8, с.306]. Кожен повинен самотійно відкрити шлях до власного щастя, впізнати його і бути вдячним долі. Але найголовніший постулат у соціально-філософському концепті щастя – для щастя людину потрібно навчати бути щасливою, важливо показувати їй ті шляхи, на основі яких воно можливе, які пріоритети потрібно ставити в житті, щоб досягти його. Творча праця тісно поєднана із задоволенням і щастям, адже приносить людині насолоду, радість одухотворення. Як писав Р. Роллан: «усі радощі життя – у творчості. Творити – означає вбивати смерть» [цит за 9, с.19]. Творча має й лікувальний ефект – знищує депресію і нудьгу, повертає віру в свої сили і в життя, тобто є дієвим корекційно-виховним стимулом в освітній діяльності, що довели в своїх дослідженнях (Т.Зінкевич-Євстигнеєва, О.Романюк та ін.). Творча праця над собою переростає в процес самовиховання – коли активізуються внутрішні фізичні, розумові та духовні сили; коли у внутрішній боротьбі між «не хочу» і «потрібно», між «не могу» і «повинен» людина перемагає себе – це найбільше щастя для людини і тих, хто її оточує.

Є сенс зазначити, що сучасна наука обминає даний феномен, в науково-практичному обігу поняття «праця» підмінюється таким поняттям як «діяльність», а це досить звужує його сутнісне звучання. Також акцент робиться на інтелектуальній, рідше – духовній праці, ніж на фізичній. Та й взагалі – фізична праця стає не тільки не актуальною в соціокультурному знанні, її звужують до поняття «предметно-опосередкована діяльність», що зводить її до маніпулятивної діяльності. Ми вважаємо, що поняття «праця» чекає своїх дослідників як в області соціальної філософії та філософії історії, так і в науках гуманітарного циклу. Адже саме завдячуючи праці людина змогла відчути хвилини високого творчого натхнення, «насолоти, хоч би як багато їх було зібрано в одне життя, – ще не щастя. Це тільки мішурний пил з крил тієї невловимої примари, за якою уперто ганяються люди. Праця – це єдино доступне людині і єдино гідне її щастя. Тільки внутрішня, духовна, животворна сила праці є джерелом людської гідності, а разом з тим і моральності, і щастя» [10, с.389, 393]. Це ще раз доводить думку про те, що творчий потенціал щастя знаходиться в екзистенції людського «Я» і реалізовується через працю.

В контексті даного дослідження цінними, на нашу думку, будуть розмисли французького філософа-екзистенціаліста А. Камю, який у своєму знаменитому есе «Міф про Сізіфа» розгортає не тільки к'єркегорівську ідею свободи, а й вмотивовує ідею важкої, одноманітної, в дечому безглуздой, зовсім не творчої праці, надаючи їй сенсу. Тобто, А.Камю демонструє нам зразок творчого типу мислення. Адже герой античного міфу Сізіф був довічно покараний царем Корінфом: він повинен викочувати на високу гору камінь, який на вершині вислизав з рук і скочувався в долину. Праця, яка не могла ніколи завершитись за присудом богів і дати хоч якийсь результат – дратувала Сізіфа,

приводила його в розпач, була джерелом його страждань. Проте із чисто раціоналістичних рамок сприйняття даної ситуації А. Камю переводить її в онтологічно-екзистенційну площину, в якій безглузда праця набуває сенсу. Сізіф проймається думкою: чи завжди праця повинна обов'язково завершуватись, а чи не може бути навпаки, безкінечної праці? Цим самим філософ показує нам дуальність всього суцього, його взаємодетермінацію. З іншого боку – автор демонструє народження постмодерністського типу мислення, яке є іншою стороною логічного, раціонального. Адже, «орієнтуючись на плюралізм світу, постмодерн не шукає нового Універсуму, орієнтуючись в першу чергу на відмінність (Ж.Дельоз). Він демонтує будь-який «центризм» – логоцентризм, натуроцентризм, раціоцентризм і т.п. На противагу Лютеровій максими: «На цьому стою і не можу інакше», постмодерністи проголошують: «На цьому стою і можу як завгодно» [11, с.21]. Яскраво вираженими представниками постмодерну є Р. Варт, Ж. Дельоз, Ж.Дерріда, Ж.-Ф.Ліотар, Р. Рорті та інші, які орієнтовані на простір свободи в душі С.К'єркегора.

Можна твердити, що філософія постмодернізму, заглиблюючись в екзистенційні виміри буття людини, показує шляхи виживання в сучасному світі, укріплює віру, прокладає шляхи до оптимізму. На завершення міфу, А.Камю пише: « Я залишаю Сізіфа біля підгір'я!.. Віднині кожен уламок цього каменю, кожен спалах руди цієї сповитої мороком гори вже самі собою творять світ. Самої боротьби, щоб зійти на шпиль, досить, аби сповнити вщерт людське серце. *Треба уявити Сізіфа щасливим*» [12, с.15]. Отже, людина має вийти за межі своєї проблеми, кризи, дистанціюватись від, здавалося б на перший погляд, нездійсненого, розірвати замкнене коло явного.

Як зазначають дослідники, парадоксальність нинішньої ситуації полягає в тому, що ті можливості, які дала науково-технічна та інформаційна революція для духовно-культурного зростання особистості не використовуються за призначенням. Маючи досить вагомні шанси, людство не використовує їх для цього. На це наголошував в середині минулого століття М. Горькаймер, застерігаючи проти бездумної технократизації людини і тих знань, які вона здобуває. Адже «з розширенням горизонту мислення та дії через технічні знання, починає зникати автономія одиничного суб'єкта, зменшується його здатність протистояти зростанню апарату масового маніпулювання, сила його фантазії, його незалежне судження» [13, с.201], тобто людина починає втрачати свою гуманну людську сутність, виникає небезпека бути додатком до великого маховика індустріального поступу. Цей «поступ загрожує знищити ту мету, яку він мав здійснити – ідею людини». Таку ситуацію можна розглядати двояко: або «необхідною фазою загального поступального розвитку суспільства», або ж «шляхом до тріумфального відродження нового варварства» [13, с.201].]

Духовна криза сучасності поглиблюється на фоні все більшого матеріального благополуччя соціуму і людини. Характерними рисами світобуття стає фрагментація особистості, маніпулювання її свідомістю, коли людина перестає почувати себе господарем на своїй землі, творцем зовнішніх умов свого існування; на зміну впевненості в собі і в завтрашньому дні приходять відчуття безсилля, розгубленості, невизначеності, бажання втекти від дійсності. Культ матеріального веде до стереотипізації свідомості, зниження рівня самосвідомості, суспільного конформізму. Як слушно зазначав Р. Гвардіні, : «Сьогодні сумніви та критика ідуть із середини самої культури. Ми їй більше не довіряємо. Ми не можемо, більше, як це робив Новий час, сприймати її як наш життєвий простір та надійний порядок життя. І давно вже ми не бачимо в ній, як «об'єктивний дух» втілення, істини нашого буття» [14, с.129].

Долаючи духовну і морально-етичну кризу сучасності, людина є свідком того, що сила комп'ютерного віку загрозово поєдналась із мораллю кам'яного віку. Розірвати це протиріччя досить важко. Тому, ми вважаємо, є сенс у твердженнях сучасних вітчизняних філософів (Р. Арцишевський, І. Бичко, А. Бичко, В.Кремень, М.Михальченко та ін.) про необхідність духовного осягнення дійсності. Разом з тим, духовна культура пропонує людині певні можливості та обмеження. Основою культури спільноти у певну епоху є парадигма як базова взаємодія особистості зі світом. На нашу думку, більшість із членів культурної спільноти часто відмовляється від власного вибору на користь культурного конформізму, детермінуються у своїй діяльності закладеною у ментальності, як культурному несвідомому, парадигмою.

Не секрет, що споживацька ідеологія, тимчасова ілюзорність «красивого» безтурботного життя не спроможна сформувати не тільки цілісну, а в першу чергу фізично і психічно здорову особистість. В даному контексті філософія щастя ігнорується, так як прихована освітня реальність упускає з поля зору духовні цінності, тільки декларуючи їх, а не фундаменталізуючи основи здорової моралі та духовності. Тут варто опертись на думку Демокріта, який вважав, що: «щасливий не той,

хто багатий, а той, хто не потребує багатства. Той, хто ніяк не може протистояти спокусі грошей, ніколи не буде щасливим». Культ матеріального не зможе ошчасливити людину, для повноти відчуття щастя завжди повинно чогось не вистачати. Хоча певний рівень матеріальних благ обов'язковий для самоздійснення людини. Ще Аристотель наголошував, що для щастя необхідні ... зовнішні блага, адже неможливо або важко здійснювати прекрасні вчинки, не маючи ніяких засобів. Теоретики марксизму також зазначали, що в стремлінні до щастя в найменшій мірі потрібні ідеальні права. Щастя потребує найбільш за все матеріальних засобів. Тобто, шлях до щастя ігнорує в деякій мірі можливості прав: матеріальне є базисом для духовної надбудови.

Тому ми погоджуємось із думкою сучасних філософів (Р.Арцишевський, Є. Борінштейн, М. Дмитрієва, І. Мисик, В. Попков та ін.), що людство стало «суб'єктом в собі», активно взаємодіючи з природою, але стихійно, несвідомо і неконтрольовано. А для того, щоб воно могло розвиватися свідомо і цілеспрямовано, необхідні певні суб'єктивні передумови – якісні зміни у духовному житті людства, які можна назвати революцією духу і які повинні знайти свої втілення, перш за все, у виробленні нової форми загальнолюдської свідомості, у створенні нового світогляду.

Отже, проблема людини та її щастя, як іманентно присущого феномена її буття, є центральною для всього проблемного поля соціальної філософії, і носить синтетичний характер, адже розкриває екзистенційно-онтологічну визначеність діяльності в суспільстві. З іншого боку, проблема визначення сутності людини, як діяльної особистості, базується на ціннісних основах як її саморозвитку, а також на існуванні в соціальному та природному оточенні. Тому ми погоджуємось із думкою сучасних вітчизняних вчених (В. Андрущенко, В. Табачковського, В. Малахова, І.Бичка, Г. Горак, А.І. Кавалерова, М.Цибри, М. Дмитрієвої та ін.), що невичерпним джерелом соціального розвитку є розкриття саме через практику сутнісних сил та потенцій людини. В даному контексті мають суміщатися процеси саморозвитку особистості та розвитку суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кант І. Критика чистого розуму / І. Кант [пер. з нім. та приміт. І. Бурковського]. – К. : Юніверс, 2000. — 504 с.
2. Ясперс К. Смысл и назначение истории. / К. Ясперс; [Пер.с нем]. — М.: Республика, 1994. — 527 с.
3. Мунъэ Э. Манифест персонализма / Э. Мунъэ; [Пер. с фр.]. — М.: Республика, 1999. — 559с.
4. Этическая мысль: Науч.-публицист. чтения. / Под. ред. А. Гусейнов, В. Жямайтис и др. — М.: Политиздат. 1988. — 384 с.
5. Маслоу А. По направлению к психологии бытия / А. Маслоу; [Пер. с англ. Е. Рачковой]. — М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. — 272с.
6. Кримський С. Під сигнатурою Софії / С. Кримський. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. — 367 с.
7. Кремень В. Г. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн. — К. : Книга, 2005. — С. 430 — 435.
8. Пришвин М. М. Собр. соч. В 8-ми т. — М., 1986, —т. 8, — С.306.
9. Кавалерова Н. А. Краса праці / Н. А. Кавалерова, А. І. Кавалеров. — К. : Рад.школа, 1981. — С. 80.
10. Ушинський К. Д. Твори в шести томах, / К. Д. Ушинський. — К., Радянська школа, — 1952. — Т.5 — с.390.
11. Філософія: Підручник / [Бичко І.В., Бойченко І.В., Табачковський В.Г. та ін.]. — 2-ге вид., стереотип. — К.: Либідь, 2002. — 408 с.
12. Камю А. Міф про Сизіфа // Камю А. Вибр. твори: у 3 т. — Х., 1977. — Т.3. — С.15.
13. Горкгаймер М. Критика інструментального розуму. Передмова до німецького першодруку / М. Горкгаймер; [переклад з німецької М. Култаєвої] // Філософія освіти. — №2 (4), 2006, — с. 198 — 234.
14. Гвардини Р. Конец нового времени / Р. Гвардини // Вопросы философии. — 1990. — №4. — С.127 — 163.

Бурдейна Т. Л. – аспірантка кафедри філософії і соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

УДК: 130.2

ЕТНОКОМУНІКАТИВНИЙ ПІДХІД В ОСВІТІ

Стаття присвячена питанням етнокомунікативності в освіті. Зазначені основні принципи етнокомунікативного підходу та проаналізовані методи і прийоми впливу на національні почуття, свідомість і поведінку.

Ключові слова: *етнокомунікативний підхід, етнос, принцип детермінізму, принцип особистісного підходу, принцип єдності свідомості і діяльності, національні почуття, етноїдема, етнотекст.*

ЭТНОКОМУНИКАТИВНЫЙ ПОДХОД В ОБРАЗОВАНИИ

Статья посвящена вопросам этнокоммуникативности в образовании. Выделены основные принципы этнокоммуникативного подхода и проанализированы методы и приемы влияния на национальные чувства, сознание и поведение.

Ключевые слова: *этнокоммуникативный подход, этнос, принцип детерминизма, принцип личностного подхода, принцип единства сознания и деятельности, национальные чувства, этноидея, этнотекст.*

ETHNOCOMMUNICATIVE APPROACH IN EDUCATION

The article is devoted to questions of ethnocommunication in the education. Main principles of ethnocommunicative approach, methods and positions of influence to national feelings, consciousness and behavior are analyzed.

Keywords: *ethnocommunicative approach, ethnic group, principle of determinism, principle of personal approach, principle of the unity of consciousness and activity, national feelings, ethno text.*

Сучасний освітній простір вимагає від студентів і викладачів певних комунікативних умінь і навичок. В умовах Болонського процесу у підвищенні мобільності і конкурентоспроможності важливою є етнокомунікативна освіченість. Адже «Болонський процес – це процес саме культуротворчий, що продукує культурну політику, яка здатна інтегрувати різнобарвні національні освітні програми, що, в свою чергу, стимулює уніфікацію освітнього процесу і, в той же час, не пригнічує розвиток і усвідомлення національної самосвідомості молодого покоління тих країн, в яких він реалізується» [3].

У багатьох навчальних закладах викладачам доводиться працювати із різним за своїм етнічним складом контингентом. У одній групі (класі) можуть навчатись представники різних етнospільнот. Тому, на нашу думку, викладач має бути професійно підготованим і зорієнтованим на специфіку етнокультурної комунікації задля запобігання комунікативних невдач та подолання комунікативних бар'єрів у колективі.

Мета дослідження – виявити методологічну специфіку і складові етнокомунікативного підходу. Адже, між мовною особистістю і національним характером існує певний зв'язок.

Важливість етнокультурного виховання обумовлена і тим, що контингент українських шкіл і вузів є досить багатонаціональним. Тому особливе значення у формуванні гармонійно розвинутої і конкурентоспроможної особистості відіграє комунікативна компетентність. Це поняття позначає певну систему знань, які використовуються у процесі комунікації, зокрема, знання символічних систем та правил їх функціонування, а також принципів міжкультурної взаємодії [7 с. 115-124]. Володіння комунікативною компетентністю є одним із важливих завдань етнокомунікативного підходу в освіті взагалі. Оскільки комунікативна компетентність – це також і володіння складними комунікативними навичками і вміннями, формування адекватного сприйняття інформації у процесі комунікації (міжетнічної зокрема). Вона включає в себе також певні знання традицій, звичаїв, дотримання етикетних норм, орієнтацію в комунікативних засобах, які є властивими національному, становому менталітету і знаходять вираження у рамках певної професії [5].

Як зауважив О. Потебня: «Якщо мова школи відрізняється від мови сім'ї, то слід очікувати, що школа і домашнє життя не будуть гармоніювати, але будуть стикатися і боротися одна з одною» [2, с.83]. Таким чином, викладач має сприяти мовленнєвій адаптації учня в іншомовному колективі, допомогти у адекватному сприйнятті інформації.

Етнокомунікативний підхід включає в себе аналіз різноманітних засобів спілкування. Серед інформаційно-комунікативних технологій, які змінили і сам процес спілкування, можна виокремити такі, як мова, писемність, друк, радіо, телебачення, телефон, комп'ютерні технології. Постійно змінюється й удосконалюється спосіб передачі інформації, пришвидшується обмін не лише елементарними повідомленнями, а й передачею певних знань, орієнтирів, ціннісних і духовних надбань. При чому у кожного народу цей процес має свої специфічні риси. Проте, усі різноманітні комунікативні способи можна розділити на три великі групи: усні, писемні і візуальні (виражаються за допомогою невербальних засобів спілкування).

Зазначимо, що етнокомунікативний підхід в освіті - це, перед усім, підхід, який спрямований на формування в учнів (студентів) смислового сприйняття етнічно забарвлених кодів (етноейдем, етнотексту тощо). Він вивчається на міждисциплінарному рівні і включає в себе комплекс методів запозичених із різних наук, передусім, етнокультурології, етнопедagogіки, етнопсихології, етнолінгвістики, лінгвофілософії, етнології, соціології тощо. Етнокомунікація вивчає мову і паралінгвальні явища у контексті еткультурних і етнопсихологічних чинників, їх співвідношення з культурою, а також у процесі міжкультурної комунікації. Поняття «етноейдема» (гр. *ethnos* — народ і *eidos* — образ, форма, сутність) та «етнотекст» є лінгвофілософськими. У процесі комунікації етноейдема виражає «наскрізні словесно-образні лейтмотиви дискурсу або тексту; закріплені культурою в словах (зворотах) мовного коду емоційні стани та ситуації, притаманні певному етносу; специфічні національно-образні емоційні концепти» [1]. А «етнотекст — текст, мовний код котрого (мова) є рідним для автора — носія певних етнокультурних рис, в структурі та семантиці одиниць якого відбилися особливості світосприйняття (мовна картина світу) конкретного етносу» [1].

Важливим аспектом дослідження особливостей етнокомунікативного підходу є розкриття специфіки його основних принципів. Оскільки для адекватного усвідомлення конкретних етнічних феноменів необхідно зрозуміти найбільш загальні і специфічні умови, які їх породили. У цьому допоможе *принцип детермінізму*, який показує причинну обумовленість психології нації і її залежність від об'єктивних природних, економічних, соціальних та інших факторів, які мають місце у процесі формування тієї чи іншої етнічної спільноти і впливають на особливості комунікації. *Особистісний підхід*, який вимагає враховувати при вивченні будь-яких етнопсихологічних феноменів, що їхнім носієм завжди є, по-перше, конкретна особистість, і, по-друге, представник конкретного етнічного суспільства, з характерними для нього почуттями, думками, волею, ціннісними орієнтаціями тощо. *Гносеологічний підхід* до аналізу і осмислення комунікативних особливостей етносів орієнтує на ретельне вивчення і зіставлення соціально-історичного різноманіття процесів розвитку однієї нації або народу на відміну від інших. «З однієї сторони, загальні закономірності конкретної діяльності формують в психології суб'єктів їх здійснення загальні уявлення і стереотипи. З іншої – у представників різних етносів психологічні риси і особливості національної самосвідомості вносять визначену своєрідність і в елементи, форми, результати самої діяльності» [12].

Як зазначає Л. М. Маєвська, «у результаті етногенезу кожен народ створює власну систему виховання, ефективність якої забезпечується дотриманням принципом природовідповідності та здатністю зберігати в інтересах саморозвитку етнічне середовище. Категорії «етнокультурне середовище» і «виховання» перебувають в діалектичному взаємозв'язку: як дія та умова, що впливає на якість цієї дії, взаємодії. Названа обставина підтверджує необхідність досліджень, що спрямовані від загального до конкретного – від національно зорієнтованого виховання в загальному вигляді до етнокультурного в певному етнічному просторі. Разом з тим, необхідне й історико-педагогічне вивчення етапів розвитку зазначеного поняття» [6]. Таким чином, процес етнокомунікації знаходиться у постійному становленні, поєднуючи у собі новаторські прийоми із наслідуваними у продовж віків культурними традиціями, які в свою чергу є орієнтованими як на сам освітній процес, так і на кожного носія етносу окремо.

Крім цього існує цілий комплекс методів і прийомів впливу на національні почуття, свідомість і поведінку – історично і соціально обумовлені народні способи вирішення завдань навчання і виховання підрастаючого покоління, які склались стихійно.

Метод із точки зору філософії становить собою спосіб теоретичного або практичного усвідомлення дійсності. Народні методи і прийоми впливу на розум і емоції дитини є одними із головних питань предмету етнопедагогіки і етнопсихології. До етнопедагогічних і етнопсихологічних методів і прийомів взаємодії в процесі етнокомунікації під час вирішення завдань виховного характеру належать такі, як *переконання* (доведення і роз'яснення доцільності використання певного мовного коду, етноейдем тощо, які впливають на формування власної позиції і реалізуються через такі педагогічні прийоми, як позитивний приклад, діалогічні форми (бесіда), монологічні форми (розповідь)); *приклад* (одна із форм переконання, за твердженням Сенеки "довгий шлях через настанови, короткий – через приклад"; зразок, те, що варто наслідувати; часто результатом позитивного прикладу стає ідеал, як рушійна сила для розвитку особистості); *вимога* (прохання або побажання, яке не припускає заперечень), *наказ* (обов'язкове для виконання розпорядження), *роз'яснення* (пояснення певного матеріалу зі з'ясуванням поставлених питань); *повір'я* (зразки малого епічного жанру (легенди, перекази), основані на культурних надбаннях етноспільноти, які пояснюють народні уявлення про зв'язки між явищами навколишнього світу і долею людини), *привчання* (організація виховної діяльності планомірного і регулярного виконання вихованцями обов'язкових дій для сприяння формуванню стійких звичок у поведінці), *вправи* (систематичний розвиток певних якостей на основі спеціальних завдань), *побажання* (висловлене, виражене бажання здійснити, одержати, здобути і т. ін. що-небудь), *благословління* (одночасно і згода, схвалення чи дозвіл і, разом із тим, побажання, напутствування), *прохання* (як ввічливе спонукання до дії), *порада* (повчання, вказівка на певну дію); *натяк* (прийом, який спрямовує на правильне вирішення поставленої мети, створює догадки, але не розкриває повністю, а свідомо приховує думку), *заборона* (категорична вимога, яка не дозволяє виконувати певну дію), *навіювання* (психологічний вплив викладача на учня, який може виражатись у формі переконання, прохання або наказу, і має за мету зміну певних ціннісних орієнтацій, установок, вчинків людини, яка є об'єктом навіювання) [1; 9; 12].

Амплітуда впливу таких методів на почуття, свідомість, поведінку дітей і дорослих представників конкретної етнічної групи дуже велика і передбачає підключення під час педагогічного спілкування вихователів і вихованців різноманітних емоцій, починаючи від позитивних (похвала) через ряд нейтральних і навіть до негативних (погроза, прокляття). Практична реалізація вказаних методів у кожному конкретному випадку своєрідна і залежить від етнічної специфіки, педагогічного досвіду і таланту вихователя [12].

Особливістю етнокомунікативного підходу в освіті є сприяння усвідомленню та засвоєнню молодим поколінням культурних надбань тієї етноспільноти, вихідцями з якої вони є. Інтеркультурна комунікація «намагаючись налагодити діалог між культурами ... переводить їх у площину транскультурного гіпертексту» [11, с. 53].

Слід зазначити, що важливу роль у процесі етнокомунікації відіграють антропологічні і культурні передумови, які дають змогу адекватно сприймати своєрідність семантичних і символічних значень певних етнічних понять, які функціонують в освітньому просторі.

Залежно від комунікативної ситуації під час обміну інформацією між представниками різних етноспільнот на перше місце може виходити «або необхідність познайомитись із чужою символікою, або необхідність донести свою власну символіку до носіїв іншої культури» [4, с. 83].

У всіх народів однією із найбільш дієвих форм використання народно-педагогічних методів виховання були засоби словесні, такі, як прислів'я, приказки, пісні, казки, епічні твори, а також національно особливі фольклорні феномени. Вони і виступають об'єктами етнокомунікації.

Місткі образи та ідеї фольклорної педагогіки, залежно від обставин і приводу виконання, залежно від жестів, інтонації, міміки, цільової педагогічної установки стають ситуативно значущими виховними важелями. Так, порівняння у прислів'ях і приказках із одним і тим самим об'єктом залежно від поставленої мети і ситуативних обставин може прозвучати іронічно (насмішка), нейтрально (порада), із образою (дорікання), доброзичливо (приклад, похвала) тощо. Як правило, лише одна згадка відповідного імені або події викликає у свідомості об'єкта взаємодії цілий ряд асоціацій і висновків, спрямовує його у необхідне поведінкове русло, так як народна символіка і образність, пронизуючи усю духовну і матеріальну культуру, проникають із самого дитинства у кров і плоть людини, тому навіть підліток може сприймати не лише прямий сенс настанови, яка прозвучала у його адресу, але і її переносне глибинне значення [12.]. Символічне і своєрідне

семантичне значення пов'язане із конотативною зоною мови, тобто такою, яка «містить інформацію про стійкі у представленій національній традиції асоціації, котрі викликані у колективній мовній свідомості різноманітними об'єктами довколишнього світу» [4, с. 83].

Наприклад, образ вовка для слов'ян завжди асоціювався із силою, але ніколи не з розумом. Згадаємо ряд казок, де вовк виступає об'єктом насмішок і є завжди обдуреним («Колобок», «Семеро козенят», казка про «Трьох поросят» тощо). Проте, для американців вовк – уособлення не лише сили, але й вірності («Лобо володар Курумпо», «Альфа і Омега» тощо).

Національно-культурна конотація слова своєрідно забарвлює, надає додаткових стилістичних й семантичних значень і відтінків позначуваних реалій, які «породжені неповторним для кожного етносу осмисленням "культурних предметів"» [1].

Також прикладом можуть слугувати і мандрівні сюжети у народній творчості і художній літературі, адже «вони є глибоконаціональними, оскільки важливим є не стільки те, що осмислюється і передається засобами мови, скільки те, як осмислюється і членується певною мовою конкретний сюжет» [2, с. 83].

Таким чином, можна зробити висновок, що символічно забарвлена лексика кожної етностільноти є результатом конотативного (асоціативного) компоненту мови. При цьому багато аспектів питань міжкультурних та міжетнічних непорозумінь можуть входити до області мови, «оскільки саме у манері розмовляти, у мовленнєвому етикеті, у самій стилістиці мовлення проявляється багато особливостей національного образу думки. З цієї причини успіх ділового контакту із представником іншої національної культури може значною мірою визначатись знанням мови цієї культури» [4, с. 87].

Як зазначає М. Триняк, саме гуманітарні науки і філософія є основою культурного саморозвитку особистості, «вони повинні посилювати свою риторичну складову, сприяти пробудженню творчих сил людини, спонукати її до практичних дій, зрештою посилювати її здатність до орієнтації у соціальному універсумі та універсумі навчального знання» [11, с. 83].

Отже, етнокомунікативний підхід в освіті спрямований здебільшого на носія етнічного коду народу, і є комплексним підходом, який ґрунтується на усвідомленні аксіологічних норм і характеристик у навчально-виховному процесі, сприяє збереженню національної мови, а також етнокультурного спадку, допомагає відродити, розвивати і формувати основи міжособистісного спілкування на основі «діалогу культур», сприяти розумінню етнокультурної концептосфери. Успіх комунікації між представниками різних етносів залежить від доцільного підбору методів і прийомів під час навчання і виховання.

Актуалізація етнокомунікативних питань підкреслює ключову роль освіти у збереженні нації, її генофонду: виховання і становлення особистості учнів на основі етнічних традицій, оскільки виховні ідеї будь-якого народу пройняті національністю більше, ніж що-небудь інше. У традиційній культурі будь-якого народу закладений багатий виховний потенціал. Включення до освітніх практик основ етнокультурної освіти також сприяє розвитку інтересу до культур інших народів, оскільки міжкультурна комунікація містить у собі потужний освітній потенціал, а мова виступає не просто як певна знакова система, а й реалізується у мовленні як вербалізована система світогляду певного етносу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації [Електронний ресурс] / Флорій Сергійович Бацевич. — Режим доступу: <http://terminy-mizhkult-komunikacii.wikidot.com>
2. Бацевич Флорій. Духовна синергетика рідної мови: Лінгвофілософські нариси: монографія / Флорій Бацевич. — К.: ВЦ «Академія», 2009. — 192 с. (Серія «Монограф»).
3. Коперсак К. В. Болонський процес — феномен крос-культурної комунікації сучасного Європейського освітнього простору [Електронний ресурс] / К. В. Коперсак. — Режим доступу: <http://uadocs.exdat.com/docs/index-477422.html?page=8>
4. Корнилов А. О. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / А. О. Корнилов / - М.: ЧеРо, 2003, 349 с.
5. Куницына В. Н., Казаринова Н. В., Погольша В. М. Межличностное общение / В. Н. Куницына, Н. В. Казаринова, В. М. Погольша. — СПб.: Питер, 2001. — 544 с.

© *Дорожко І. І.*

6. Маєвська Л. М. Етнокультурне виховання: погляд на проблему [Електронний ресурс] / Л. М. Маєвська. — Режим доступу: http://eprints.zu.edu.ua/4319/1/етнокультурне_виховання.pdf
7. Персикова Т. Н. Межкультурная коммуникация и корпоративная культура: Учебное пособие / Т. Н. Персикова. — М.: Логос, 2002. — 224 с.
8. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації / Георгій Георгійович Почепцов. — К.: Видавничий центр "Київський університет", 1999. — 308 с.
9. Словник української мови: В 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. — Київ: Наукова думка, 1970—1980 [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://sum.in.ua/>
10. Степико М. Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз) / Михайло Степико. — К.: Товариство «Знання», КОО, 1998. — 251 с.
11. Триняк М. В. Інтеркультурна комунікація в освіті: тенденції розгортання у сучасних соціокультурних контекстах: автореферат дис. ... доктора філос. наук: 09.00.10 / Майя Вікторівна Триняк. — Харків, 2011. — 431 с.
12. Этнопсихологический словарь / Под редакцией В. Г. Крысько. — М.: Московский психолого-социальный институт, 1999. — 343 с.

Дорожко І. І. — кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри психології Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

УДК 37.013.73:392.3

РОДИНА ЯК ВИХОВНА РЕАЛЬНІСТЬ: ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Концептуалізація родинного виховання має свої змістовні одиниці, вони надають можливості осягнути проблематику періоду їх виникнення. Тому, загальний синтез перелічених аспектів філософсько-антропологічної концептуалізації родинного виховання дозволяє осягнути проблематику становлення та існування сім'ї.

Ключові слова: родинне виховання, сім'я, особистість.

СЕМЬЯ КАК ВОСПИТАТЕЛЬНАЯ РЕАЛЬНОСТЬ: ФИЛОСОФСКО-АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Концептуализация семейного воспитания имеет свои содержательные единицы, они предоставляют возможности постичь проблематику периода их возникновения. Поэтому, общий синтез перечисленных аспектов философско-антропологической концептуализации семейного воспитания позволяет понять проблематику становления и существования семьи.

Ключевые слова: семейное воспитание, семья, личность.

FAMILY EDUCATIONAL IN REALITY: ANTHROPOLOGICAL PRINCIPLES STUDY

Conceptualization of family education has meaningful units, they provide opportunities to understand problems of the period they occur. Therefore, the total synthesis of these aspects of philosophical and anthropological conceptualization of family education can understand the problems of the formation and existence of the family.

Keywords: family education, family, personality.

Філософські дослідження, включаючи вивчення філософсько-антропологічного матеріалу, сприяють створенню цілісної та динамічної картини поглядів на сім'ю і родинне виховання. Філософсько-антропологічна концептуалізація родинного виховання та сімейних відносин обумовлена вже самим предметом дослідження, таким глибинним і об'ємним підходом, при якому сім'я, родина характеризується як «елемент соціальної структури», «клітина суспільства», «найбільш складна форма соціальної спільності» і т.д.

Вивчення та дослідження філософсько-антропологічних концепцій, їх цінність, вважається неможливим якщо розглядати ці концепції статично, в їх сучасному дискурсі: будь-яка філософсько-

антропологічна концептуалізація родинного виховання має свій історичний шлях, без дослідження якого визначення чинників розвитку постає складним питанням. Системи поглядів, школи, мають своїх попередників та послідовників, зв'язок яких безперечний. Без розуміння концепцій родинного виховання, без екскурсу у минуле філософії та антропології неможливо розв'язати питання теоретичного та практичного характеру у питаннях сьогодення.[5,с.4].

Розуміння «антропології», як сукупності знань про людину, узагальнення шляхів розвитку науки про особистість подається у книзі Томаса Пеннімана «100 років антропології». Сім'я виникає на підставі об'єднання двох особистостей (людей). У Біблії є яскравий приклад зустрічі Адама та Єви – це зустріч двох особистостей, яка в подальшому впливає на розвиток їх стосунків. Хоча, А.Тойнбі у книзі «Осягнення ісорії» піддає сумніву факт виникнення сім'ї з часів Адама та Єви, який описано у Біблії. А.Тойнбі приділяє важливу увагу дослідженням Л.Моргана про походження і розвиток сім'ї.

Останнім часом, велику роль в антропологічній науці відіграє етнологічний аспект. Зацікавленість етнологією, як наукою змінюється внаслідок глобалізаційних процесів на міжнародному рівні. Етнологія, з її внеском у всезагальне розуміння культури та у методологію якісного соціального дослідження має значний вплив у сфері гуманітарних наук, соціальних та культурологічних (філософії та історії, психології та педагогіці, в літературознавстві та мовознавстві).

Етнологія виникла у другій половині XIX ст. У Франції вона має назву – антропологія, в Англії – соціальна антропологія, а в Америці – культурна антропологія. Поступово формувалось загальне знання про представників інших культур, їх світосприймання, про сім'ю та родинне виховання.

Перші антропологічні дослідження належать місіонеру із Мехіко Бернардіно де Саагону (1499-1590), який вивчав мову та світосприймання місцевих жителів, здійснював систематичну фіксацію. У ХУІІІ ст. з'являється

серія досліджень, яка надає можливість познайомитись з невідомим світом. Великі подорожі першовідкривачів пов'язані з такими прізвищами як Бугенвілл, Кук та Лаперуз.

У XIX ст. здійснювались експедиції і, таким чином, поступово виникало всезагальне уявлення про інші культури, про виникнення сім'ї, витоки родинного виховання.

Разом з еволюціонізмом виникає перша течія в антропології, вплив якої зберігається до ХХ ст. Г.Спенсер (1820-1903) відіграє важливу роль у виникненні першої течії. Інша, не менш важлива течія пов'язана з дослідженнями Л.Моргана (1818-1881). Він проводив польові дослідження серед ірокезів.[1,с.69].

Зміна ситуації в антропології пов'язана з ім'ям Ф.Боаса (1858-1942), за походженням із Германії, згодом мігрує до США. Він здійснює дослідження мови та життя серед корінного населення на півночі Канади. Ф.Боас вивчає, упорядковує та аналізує життя індіанців на північно-західному узбережжі Америки. Якщо Б.Тейлор в Англії знаходився під впливом еволюціонізму Ч.Дарвіна, Г.Спенсера, Л.Моргана, то Ф.Боас знаходився під впливом німецької історії. Ф.Боас був переконаний у тому, що кожна культура має свій характер, на відміну від загального розвитку людства (кожний народ знаходиться на певному щаблі розвитку), як у Г.Спенсера, Л.Моргана.

Ф.Боас вважав за необхідне досліджувати приватний характер кожної культури та уникати біологічного спрощення, культурного паралелізму. Він відстоював думку про те, що необхідно відмовитись від будь-якої форми культурного детермінізму та здійснити узагальнене порівняння у новому руслі.

Концентрація уваги на приватності характеру кожної культури у польових дослідженнях спостерігалась у працях учнів Ф.Боаса – А.Кребера (1876-1960), Р.Леві (1887-1957).

Учениця Ф.Боаса, Р.Бенедикт (1887-1947), здійснювала польові дослідження у тому ж напрямі, що й учитель. Її популярна книга «Моделі культури» підтверджує гіпотезу, що культура розвиває тільки один певний сегмент у великій кількості можливих способів поведінки. Р.Бенедикт, працюючи у Колумбійському університеті з 1937 р. стає наступницею Ф.Боаса.[1,с.71].

Існування певної людської дійсності у будь-який період зумовлює реальність здійснюваних людських типів. Але значним недоліком є те, що ми більш абсолютно не бачимо цю дійсність людського буття минулого у всій широті її багаторівневості та в окремих її завершеннях. Необхідно докласти великих зусиль, щоб “прочитати” її по слідах і відбитках.

Накопичення етнографічних знань та поступова зміна їх теоретичного усвідомлення дає можливість дослідити, що розвиток науки відбувався паралельно і в тісному зв'язку з загальним розвитком культури. Загальний розвиток культури та науки визначався рівнем матеріальних цінностей та суспільних відносин.

Поява окремих концепцій, боротьба між ними, зміна одного напрямку іншим – це значима частка великого процесу розвитку суспільної свідомості, боротьби суспільних ідеологій.

Якщо філософія розв'язує власні питання, питання сім'ї, родинного виховання, вона безперечно існує навколо проблем особистісної субстанціональності та особистісного ядра. Ми підходимо до характеристики філософсько-антропологічної концептуалізації родинного виховання, оскільки характерологічні характеристики антропології різноманітні (педагогічна антропологія, психологічна антропологія, соціальна антропологія), відповідно, концептуальність має відмінні риси у рамках міждисциплінарних зв'язків, дослідження яких ми плануємо у подальшій роботі. На думку приходить метафора щодо сім'ї, родини та родинних зв'язків – а саме, філософсько-антропологічна концептуалізація має кровні зв'язки з педагогічною антропологією, психологічною антропологією, соціальною і т.д.).

Філософія Просвітництва у Франції XVIII ст. представлена такими філософами, як Ж.-Ж.Руссо, Дж.Локк, Т.Гоббс (концепція «природного стану» людини).

Трактат Ж.-Ж.Руссо про виховання «Еміль» вперше опублікований у 1762 р. В Парижі й Амстердамі. Філософ заперечував усі канони, які існували у вихованні, сформулював принципи нової течії щодо «вільного виховання». Ж.-Ж.Руссо у трактаті «Еміль» писав про природне виховання, вільне і заперечне. Основоположним моментом у виховній концепції філософа є ідея природного виховання – формування особистості дитини з урахуванням її вікових аспектів на фоні природного середовища. Ж.-Ж.Руссо переконаний, що контакт з природою зміцнює дитину фізично, сприяє вільному розвитку, розвиває чуттєву сферу особистості. Ідея свободи безпосередньо пов'язана з ідеєю природного виховання у концепції філософа. Ж.-Ж.Руссо вважав, що свобода виступає фактом виховання, а не ставиться за мету. Яким же чином дитина отримує перше розуміння свободи?

Ж.-Ж.Руссо пропонував ряд правил сутністності, яких полягає в тому, що дітям необхідно надавати можливість більше діяти самим, менше вимагати від дорослих. Правила, відповідно до яких дитина отримує перше розуміння свободи:

1. надавати дітям можливість користуватися силами, якими наділила їх природа, не намагатися робити нічого замість дитини;
2. за умов необхідності надавати дитині допомогу, незважаючи уваги на примхи та безпричинні бажання;
3. вивчати мову дітей і їх знаки, щоб орієнтуватись, що є природним, а що примхою та вередливістю.

Ж.-Ж.Руссо називав природне виховання заперечним і протиставляв його звичайному, позитивному. Уміти нічого не робити з дитиною – це найперше й найбільш складне мистецтво дорослої людини. Філософ зазначав, що дитина не тільки людина у мініатюрі, але, за якісними характеристиками інша людина, яка потребує особливого до себе ставлення відмінного від світу дорослих. [2, с.90].

Концепції німецьких філософів – І.Канта, І.Фіхте, Г.Гегеля – стали тим підґрунтям у дослідженнях родинного виховання, на якому розвивається вся наступна філософія, зберігається їх вплив на сучасному етапі. У Г.Гегеля – концепція абсолютного духу, у І.Фіхте – реал-ідеалізм, І.Канта – філософська антропологія.

І.Кант у своїй роботі «Антропологія с прагматичної точки зору» висловлює думку про те, що людину необхідно виховувати для добра; але той, хто виховує, повинен сприяти тому, у чому сам має потребу (якщо він не звільнений від грубості природи). [3, с.436].

Досліджуючи філософсько-антропологічні концепції та погляди окремих мислителів, діячів етнографічної науки необхідно враховувати два види зв'язків.

С.Токарев вказує на ці зв'язки у своїй книзі «Історія зарубіжної етнографії». По-перше, ідейні зв'язки даної школи та погляди автора з іншими поглядами, сучасними та попередніми. По-друге,

соціальне коріння даних поглядів, їх суспільно-ідеологічну основу.

С.Токарев виділяє ряд концепцій зарубіжної етнографії:

1. Класичний еволюціоністський напрям;
2. Значення К.Маркса та Ф.Енгельса у розвитку етнографічної науки;
3. Дифузіоністський напрям;
4. Біологічні течії та расизм;
5. Фрейдизм в етнографії;
6. Французька соціологічна школа;
7. Функціоналістський напрям;
8. Школа Ф.Боаса в Америці;
9. Етнопсихологічний напрям в американській етнографії;
10. Сучасний стан етнографічної науки у країнах Європи та Північної Америки.[5,с.7].

С.Токарев аналізує новітні дослідження сім'ї в зарубіжній соціологічній та етнографічній літературі - не тільки європейській, але й американській. Це пояснюється тим, що теорії американських соціологів мають досить широку популярність в середовищі європейських вчених. Більше того, наприклад, в Румунії проводилося спільне вивчення сім'ї румунськими та американськими

вченими. Соціологи та етнографи інших країн, у своїх роботах нерідко в критичному або позитивному плані посилаються в рівній мірі на дослідження вчених з європейських країн, і США. Саме тому, ознайомлення з оглядом загальних і конкретних проблем сім'ї в європейській і американській (США) науці є справою вельми корисною. [7,с.4].

У нашому дослідженні розглядається філософсько-антропологічна концептуалізація родинного виховання, тому «тут і тепер» ми зробимо акцент на деяких концепціях, які характеризує С.Токарев.

Класичний еволюціоністський напрям позначився тим, що у 60-70-х роках XIX ст. у країнах Західної Європи та Америки спостерігається розвинення антропологічної науки. Ця наука зміцнює свої позиції завдяки класичним творам історії людської культури, в основі яких виступає етнографічний матеріал. Узагальнення етнографічного матеріалу позначається у науці концептуально.

Визначальною є еволюціоністська концепція, або еволюціоністський напрям, антропологічний. Чому? Тому, що етнографію вважали природничою наукою, вона перебувала у тісному зв'язку з антропологією (загальною наукою про людину).

Поширення етнографічного матеріалу у науковому світі відповідало суспільному попиту. Поява наукових етнографічних та антропологічних спільностей у країнах Європи та Америки констатує вищезазначений факт.

Серед етнографічних та антропологічних спільностей у країнах Європи та Америки виділяють: «Паризька спільність етнології» (1839), яка пізніше поділяється на «Товариство антропології» (1859) та «Товариство етнології» (1859). У 1842р. у США виникає «Американське етнологічне товариство». У 1843р. в Англії виникає «Етнологічне товариство», а у 1863р. – «Антропологічне товариство». Згодом у 1871р. «Етнологічне товариство» та «Антропологічне товариство» об'єднуються у «Королівський Антропологічний Інститут» Великобританії та Ірландії. Германія у 1869р. друкує свій етнологічний журнал та спостерігає появу «Товариства антропології, етнології та доісторичного періоду». У Флоренції та Римі у 1871 р. було засновано «Італійське товариство антропології та етнології».

У Росії термін етнографія вживався спочатку XIX ст., де виникає «Відділення етнографії».[5,с.25].

Питання сімейного виховання представлені у світоглядній позиції К.Ушинського, науково-виховній системі А.С.Макаренка, філософсько-педагогічній системі В.Сухомлинського. У педагогічній практиці В.Сухомлинського існувало правило: яким би страшним не було горе дитини, необхідно намагатися побачити в ній людину, що потребує допомоги та порозуміння. Питання справжньої

любові він вбачає у щоденній боротьбі за людину, бо справжня любов – це безперервна праця духовної складової, яка потребує багато моральних, фізичних сил. В.Сухомлинський розвивав ідеї Ж.-Ж.Руссо, щиро вірив у «добре начало» людини. Світоглядна позиція К.Ушинського полягає у демократизмі, у поєднанні народних та православних культурних традицій, обґрунтуванні антропологічного підходу у дослідженні та розробці педагогічних явищ.[2,с.282].

Заслугують на увагу, погляди українського філософа Г.Сковорода з того, що усякий мусить пізнати свою натуру, свої схильності, так і у вихованні дітей. Г.Сковорода, першим в українській філософії обґрунтував гуманістичний принцип природовідповідності виховання. Ідею природовідповідності Г.Сковорода втілював у своїх творах. Філософ підкреслював, що в кожній дитині з народження закладено природою здібності, властивості до певної діяльності, тобто таємний «закон сродності».

Класичний еволюціоністський напрям пов'язаний з такими дослідниками, як Тейлор, Шарль Летурно, Юліус Ліпперт. Шарль Летурно (1831-1902) у 1888р. написав працю «Еволюція шлюбу та сім'ї», Юліус Ліпперт (1839-1909) – «Історія сім'ї».

У праці Юліуса Ліпперта «Історія сім'ї» розвиток сім'ї та шлюбу виникає із елементарних форм. Материнська сім'я вважалась найдавнішою формою сім'ї. Шлюбні стосунки були не індивідуальні, а групові (термін «груповий шлюб» Ліпперт не використовував). Лише пізніше з'являється патріархальна сім'я, укорінюється володар чоловіка, виникають нові форми шлюбних відносин.

Відомий етнограф-еволюціоніст Л.Морган (1818-1881), постає найвидатнішою фігурою у розвитку антропології. Л.Морган наблизився до матеріалістичних поглядів, хоча не завжди їх дотримувася.

У 1851р.- книга «Союз ірокезів», 1870р.-«Системи спорідненості», 1881р.- «Будинки та домашнє життя американських туземців».

К.Маркс і Ф.Енгельс застосували етнографічний матеріал для висвітлення принципів питань наукового світогляду – дослідження та інформацію про

відсталіх людей, які виконували додаткову функцію (свідки) для історичної реконструкції ранніх етапів розвитку людства. До 1870 року, до наукових робіт Л.Моргана, у науковому світі не існувало поділу основних історичних періодів: докласового (суспільно-родового) та класового суспільного устрою.[5,с.66].

Знайомство з книгою Л.Моргана «Давнє суспільство» вплинуло на історичну концепцію марксистської теорії. Дослідження Л.Моргана про докласове суспільство, побудовано на родових, кровних зв'язках, на первісно-демократичних основах. Воно виступило проміжною ланкою у розумінні історичного процесу.

К.Маркс і Ф.Енгельс високо цінували досягнення Л.Моргана. К.Маркс протягом одного року вивчав книгу Л.Моргана. По свідкам Ф.Енгельса К.Маркс мав намір написати самостійне дослідження з історії первісного суспільства. У зв'язку із смертю К.Маркса, Ф.Енгельс відчував моральний обов'язок щодо завершення праці, яка вважається марксистською класикою. Так виникла праця «Походження сім'ї, приватної власності та держави» (1884).

Ранні стадії людської історії цікавили К.Маркса та Ф.Енгельса не тільки на пізнавальному рівні. У їх суспільному та науковому світогляді тісно пов'язувалась проблематика історичного минулого з актуальними питаннями сучасної дійсності, у подальшому з інтересами революції.

Вплив на науковий світ етнографії та антропології, наприкінці ХІХ ст., сформувався у трьох напрямках:

1. праці учнів К.Маркса та Ф.Енгельса на етнографічні теми;
2. запозичення марксистських ідей науковцями кінця ХІХ ст.-поч. ХХ ст.;
3. вплив марксистської класики на погляди етнологів сучасного періоду (середина ХХ ст.).[5,с.82].

Психоаналіз в антропології з'являється завдяки З.Фрейду. У 1913 р. З.Фрейд видає книгу «Тотем і табу», яка мала пряме відношення до антропології та етнографії. «Тотем і табу» – це книга про психологію первісної культури та релігії. У подальшому ця праця стає основою для творів

фрейдистів.

З.Фрейд визначив схожість між «психологією первісних народів» і «психологією невротиків». Він намагається пояснити деякі явища на основі психоаналізу: екзогамію, уникнення певних родичів, магію, анімізм, тотемізм, різного роду табуацію. Табуації підлягали ті заборони та дії, відносно яких людина мала бажання. Наприклад, табу на вождів, королів, жреців породжено тим, що у людей було бажання їх знищити. З.Фрейд, звичайно табуації інтерпретує на підставі своєї теорії витіснення «ганебних імпульсів».

Привертає на увагу у книзі З.Фрейда глава «Інфантильне повернення тотема». Він визначає складність проблеми і стверджує, що пояснення даного питання знаходиться у межах психоаналітичного напрямку.

З.Фрейд описує ставлення людини до тварини, ставлення дитини до тварини, яка має схожість первісної примітивної людини з твариною. Він наводить приклади про хлопчиків, в яких був страх по відношенню до тварин (собака, півень, кінь). З.Фрейд досліджує первісні витoki страху. У психоаналітичній теорії, тварина – це заміщення образу батька, а батько для маленького хлопчика – це суперник у лібідо до матері, та одночасно ідеал у власних діях. [5,с.187].

З.Фрейд дійшов висновку, що тотемічні тварини у первісних народів виступають у ролі прообразів батька. Тотемічна система має походження від Едіпового комплексу. «Тотем і табу» залишається майже єдиним дослідженням антропологічного характеру.

Потрібно знати світ, в якому формувалася філософія, матеріал, в якому вона мислить, досвід і наочні уявлення, що знаходяться в її основі, типові ситуації, які відбуваються, суспільство, в якому живуть люди, щось для них само собою зрозуміле, повсякденне, загальне для певного часу, культури, народу. Історія якоїсь істотної самозаконності розвитку думки в історії будь-якої проблеми правильна тільки в певному відношенні, як приватний момент.

Але змістовні одиниці, які за цим стоять, роблять вперше зрозумілими і ці шляхи розвитку проблеми. [8,с.164]. Саме будь-яка концепція родинного виховання має свої змістовні одиниці, вони надають можливості досягнути проблематику періоду їх виникнення. Тому, загальний синтез перелічених аспектів філософсько-антропологічної концептуалізації родинного виховання дозволив досягнути проблематику становлення та існування сім'ї.

Існування певної людської дійсності у будь-який період зумовлює реальність здійснюваних людських типів. Але значним недоліком є те, що ми більш абсолютно не бачимо цю дійсність людського буття минулого у всій широті її багаторівневості та в окремих її завершеннях. Необхідно докласти великих зусиль, щоб “прочитати” її по слідах і відбитках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вульф Кристоф. Антропология: История, культура, философия / К. Вульф [пер. с нем. Г.Хайдарова]. — С.-Пб.: Изд-во С.-Пб. ун-та, 2007. — 269 с.
2. Історія педагогіки / [за заг. ред. Троцько Г.В.]. — Х.: ХНПУ, 2008. — 545 с.
3. Кант И. Антропология с прагматической точки зрения / С.-Пб.: Наука, 1999. — 471 с.
4. Стефаненко Т.Г. Этнопсихология. [Учебник для вузов] / Стефаненко Т.Г.-М.: Аспект Пресс, 2003 — 368 с.
5. Токарев С.А. История зарубежной этнографии / С.А. Токарев — М.: Высш. школа, 1978. — 352 с.
6. Тойнби А. Постигание истории / А. Тойнби; [пер. с англ. Огурцов А.П.].-М.: Прогресс, 1991. — 736 с.
7. Этносоциальные аспекты изучения семьи у народов зарубежной Европы / [отв. ред. О.Ганцкая]. — М.: Наука, 1987. — 195 с.
8. Ясперс К. Всемирная история философии. Введение. / К. Ясперс [пер. с нем. Лощевский К.В.]. — С.-Пб.: Наука, 2000.

Дунаєва Г. О. – аспірантка кафедри політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

УДК: 321.01

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено дослідженню феномену політичної відповідальності, аналізу її соціальної та конституційно-правової складових. Визначено місце та роль інституту політичної відповідальності у процесі модернізації влади та демократизації суспільства.

Ключові слова: політична відповідальність, урядування, конституційна відповідальність, політична діяльність.

ПОЛИТИКО-ПРАВОВЫЕ МЕХАНИЗМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ВЛАСТИ В УКРАИНЕ

Статья посвящена исследованию феномена политической ответственности, анализа ее социальной и конституционно-правовой составляющих. Определено место и роль института политической ответственности в процессе модернизации власти и демократизации общества.

Ключевые слова: политическая ответственность, управление, конституционная ответственность, политическая деятельность.

POLITICAL AND LEGAL MECHANISMS OF PROVIDING OF GOVERNMENT'S LIABILITY IN UKRAINE

The article deals with the phenomenon of political responsibility, its social and constitutional and legal structure analysis. The place and role of the institute of political responsibility in the process of modernizing of government and democratization of society.

Key words: political responsibility, governance, constitutional responsibility, political activity.

Проблема створення ефективного політико-правового механізму відповідальності, підвищення ефективності контролю за діяльністю органів державної влади та політичних акторів пов'язується із політичною аксіологією, тобто політична відповідальність виступає у ролі цінності, яка змушує до певних дій.

Проблема конституційної відповідальності актуалізується у кризові періоди функціонування політичної системи, які обумовлені перехідним періодом від комунізму до демократії.

Конституційна відповідальність недостатньо мірою висвітлюється у вітчизняній політичній та правовій науках. Зокрема, подальші дослідження природи та сутності, змісту політико-правових механізмів політичної відповідальності мають сприяти підвищенню ефективності конституційної відповідальності політико-правової системи суспільства.

Передусім, слід відзначити роботи О. Агеєвої, В. Маркова, О. Плахотного та ін., присвячені визначенню сутності поняття «відповідальність». З точки зору правової науки, проблему юридичної відповідальності (включно із конституційною відповідальністю) досліджували С. Алексєєв, С. Братусь, О. Лейст, В. Навроцький, Є. Фесенко, Ф. Лопушанський, В. Оксамитний та ін. Щодо визначення політико-правових механізмів відповідальності, то цьому присвячено роботи В. Баркова, Д. Видріна, В. Макаренка, Г. Почепцова, В. Шевчука та інших.

На думку української дослідниці Т. Неприцької, «за відносно короткий історичний період розвитку України як незалежної держави, у нашому суспільстві і вітчизняному політикумі ще не встигли сформуватися і утвердитися сталі політичні норми і традиції, які, як відомо, відіграють важливу роль у будь-якій демократичній політичній системі. Через це на практиці часто зустрічаються деформації загальноприйнятих у світі демократичних норм та правил, а ключові конституційні принципи, що закладені в основу політичної системи України, не діють або діють частково» [1].

Український дослідник В. Полевий до механізмів конституційної відповідальності включає наступні важливі елементи:

– сукупність правових норм, що визначають конституційно - правовий статус політичної партії (серед цих норм особливе місце займають ті, які встановлюють функціональні обов'язки партій, невиконання яких є підставою для застосування санкцій);

– правові норми, які визначають форми протиправної діяльності партій:

- державні органи, які здійснюють контроль за діяльністю політичних партій з метою своєчасного реагування на протиправні дії останніх;
- нормативно визначена процесуальна форма розгляду справ про відповідальність політичних партій;
- органи правосуддя, до компетенції яких входить здійснення конституційного правосуддя в його широкому розумінні (тобто не лише контроль за відповідністю законів та інших правових актів Конституції України) [2, с. 56].

Визначивши компетентні органи державної влади щодо застосування механізмів правової відповідальності, необхідно також проаналізувати політичні параметри відповідальності. Правова відповідальність виступає складовою більш широкого поняття – політичної відповідальності, яку не завжди можна звести до правового примусу. На думку дослідника Д. Шона, на відміну від правової відповідальності, підстави якої чітко встановлені законодавством, власне політична відповідальність є суб'єктивною [3, с. 35].

Серед чинників сучасної політичної реальності, що призвели до безвідповідальності влади можна виділити:

- централізація влади, віддаленість центру прийняття рішень від місцевих громад;
- недостатньо розвинене місцеве самоврядування, відсутність повноважень для вирішення місцевих проблем;
- низька ефективність прийняття та реалізації політичних рішень;
- прозорість влади, закритість від громадян механізму прийняття та реалізації владних рішень;
- номінальність функціонування певних політичних інститутів та механізмів (зокрема тих, що забезпечують артикуляцію інтересів та політичну відповідальність);
- збереження та відтворення недемократичних за своєю суттю інститутів та практик.

Розглядаючи політичну відповідальність, не можна недооцінювати вплив таких понять, як моральність, сумління, честь тощо. Саме вони знаходяться в основі політичної відповідальності, обумовлені культурою, традиціями, впливають на політичну поведінку та політичну діяльність. Мораль і політика є взаємопов'язаними соціальними явищами, відповідальність політика виступає наслідком його моральних зобов'язань перед громадянами країни.

З іншого боку, проблемність такого розуміння політичної відповідальності полягає у тому, що моральна відповідальність не вносить змін у майнове, правове і політичне становище владної еліти, до якої вона адресується, не закріплює свою негативну оцінку будь-яким реальним покаранням та застосуванням санкцій.

Апеляцією до моральних норм у визначенні політичної відповідальності можна вважати присягу вищих посадових осіб (Президента, депутатів Верховної Ради) та суспільно важливі морально-політичні зобов'язання, які у таких країнах, як Литва, Болгарія, Польща та ін. закріплено на законодавчому рівні.

У політичному просторі моральна відповідальність виступає у вигляді реакції громадської думки на діяльність політичних акторів та проявляється у вигляді оцінки політичних лідерів, партій, представників державної влади під час виборчих кампаній.

Створення механізму відповідальності за політичну діяльність є необхідною умовою у зв'язку із тими видами виборчих систем, які існували в Україні.

Так, після впровадження пропорційної виборчої системи з політичного простору елімінувався такий вид відповідальності, як відповідальність депутатів перед виборцями. Очевидно, що не йдеться про вимогу (або необхідність) обирати голосуванням окремих посадовців, міністрів чи керівників департаментів. Обирається Президент, який формує уряд та депутати, які забезпечують формування правового та політичного поля країни. Звичайно, існує небезпека невиконання законів, дій бюрократії у власних інтересах, як на місцевому, так і на регіональному рівні. Саме тому необхідно встановити механізми відповідальності для кожного рівня політичного управління та чітке підпорядкування у межах окремих напрямків реалізації державної політики.

Така «сегментація» політичної відповідальності не заважає говорити про відповідальність політичного класу, еліти в цілому за впровадження політичного курсу держави. У зв'язку із цим, конструювання цілісної системи політичної відповідальності української владної політичної еліти, як і будь-якого іншого суб'єкта суспільних відносин, на думку автора статті, передбачає комплексне використання всіх заходів соціальної відповідальності – етичних, моральних, політичних, юридичних та ін. Домінування тих чи інших механізмів відповідальності, їх здатність замінювати та

доповнювати один одного залежить від сфери суспільних відносин, у якій діють політичні актори, від специфіки їхньої діяльності, а також від мети суспільного розвитку.

Задля реалізації демократичних принципів політичної відповідальності, необхідно здійснити наступні важливі умови.

По-перше, важливою реальною умовою для конструювання механізму політичної відповідальності виступають політичні цінності демократичного характеру (свобода слова, підприємницької діяльності, рівність громадян перед законом, вільні та чесні вибори).

По-друге, підвищити рівень політичної активності громадян, подолання як патерналізму так і демократичного конформізму.

По-третє, посилити тиск інституцій громадянського суспільства на владу, вплив громадянського суспільства на прийняття та реалізацію політичних рішень, запровадити публічні звіти за діяльність влади.

В умовах змішаної та пропорційної виборчих систем можна говорити про відповідальність політичних партій та їх лідерів. Конституційна відповідальність партій повинна стати ефективним механізмом переведення гострих політичних конфліктів у правову площину, що дасть змогу уникнути проявів політичного екстремізму та насильства. Моментом виникнення конституційної відповідальності є юридичний факт здобуття партією відповідного конституційно-правового статусу (реєстрація політичної партії); підставою застосування санкцій конституційної відповідальності є невиконання політичною партією покладених на неї конституційних обов'язків або вчинення партією конституційного правопорушення (конституційного делікту).

Законодавство у сфері політичної відповідальності складається з Конституції України, Законів України «Про вибори Президента України», «Про вибори народних депутатів України», «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», «Про Кабінет Міністрів України», «Про Центральну виборчу комісію», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про всеукраїнський та місцеві референдуми», інших законів та прийнятих у відповідності до них законодавчих актів.

З точки зору становлення механізмів політико-правової відповідальності у посткомуністичній Україні, досить цікавим є проект Закону «Про політичну відповідальність», зареєстрований у Верховній Раді України 9 квітня 2010 року народним депутатом М. Папієвим, але в подальшому знятого з реєстрації [4]. Але, враховуючи необхідність формування та розвитку політичної відповідальності для демократизації політичної системи, саме цей законопроект може стати основою для прийняття закону, який би регулював цю важливу сферу комунікативної взаємодії між владою та громадянами.

У цьому проекті визначено основні засади, зміст, принципи, форми, засоби здійснення та умови настання політичної відповідальності, він регулює відносини, що виникають у зв'язку з невідповідністю дій політичних акторів інтересам суспільства.

Політична відповідальність реалізується через законодавчо визначені механізми застосування засобів громадсько-політичної оцінки діяльності суб'єктів політики, шляхом надання інститутам громадянського суспільства права ініціювання санкцій політичного і політико-правового характеру у разі виявлення порушень такими суб'єктами політики політичних норм, недотримання ними взятих на себе політичних зобов'язань.

Політична відповідальність настає у формі політичних і політико-правових санкцій, серед яких до санкцій політичного характеру відносяться: негативна суспільна оцінка на політичних виборах; громадська недовіра; ініціювання процедури застосування санкцій політико-правового характеру відповідно до закону.

До санкцій політико-правового належать: попередження суб'єкта політики про недопустимість порушення чинного законодавства; тимчасове позбавлення права суб'єкта політики щодо здійснення певного виду політичної діяльності; відставка, або позбавлення повноважень суб'єкта політики; відмова у реєстрації для участі у наступних (чергових, позачергових) політичних виборах; розпуск колегіального суб'єкта політики, сформованого за результатами політичних виборів; вилучення агітаційних матеріалів; скасування державної реєстрації суб'єкта політики.

Однією із важливих умов дотримання політичної відповідальності та політичних зобов'язань виступає політична програма, яка стає основним політико-правовим документом у відносинах політичних акторів та громадян. У політичній програмі обов'язково визначаються такі елементи, як політична платформа, політична стратегія (визначається на весь термін повноважень актора),

політична тактика (політичні дії протягом одного року), основні політичні цілі та засоби їх досягнення (з вимірюваними показниками), основні завдання та політичні вимоги.

У проекті Закону України «Про політичну відповідальність» вводиться поняття «Присяга суб'єкта політики», яка проголошується суб'єктом політики, у випадках, передбачених законом, публічно та скріплюється власноручним підписом її тексту. При цьому визначено, що складання присяги є умовою набуття суб'єктом політики визначеного законом публічно-правового статусу і тягне за собою політичну, адміністративно-правову або кримінальну відповідальність за невиконання обов'язків, що випливають з цього статусу [4].

Ще одна процедура, яка передбачається для підвищення рівня політичної відповідальності, – це громадсько-політична оцінка стану та результативності виконання суб'єктами політики їх політичних програм. До засобів громадсько-політичної оцінки відносяться: громадське обговорення політичних програм та діяльності суб'єктів політики; конструктивна громадсько-політична оцінка виконання суб'єктами політики їх політичних програм; поширення через засоби масової інформації даних про результативність діяльності суб'єктів політики та показників виконання їх політичних програм; участь у політичних виборах; ініціювання санкцій політичної відповідальності.

Щодо останнього пункту, то проголошення громадської недовіри суб'єктам політики може ініціюватись громадською організацією або групою громадських організацій у разі, якщо така ініціатива підтримана не менше ніж 30% громадян, які відповідно до закону мають право брати участь у виборах та референдумах і проживають на території, на яку поширюються владні повноваження такого суб'єкта політики. Мандати суб'єктів політики можуть бути відкликані шляхом місцевого референдуму в порядку, встановленому законом, що проводиться за поданням ініціативної групи членів територіальної громади, які відповідно до закону мають право брати участь у виборах та референдумах.

Громадська недовіра суб'єктам політики проголошується шляхом подання до Центральної або до відповідної територіальної виборчої комісії протоколу загальних зборів громадської організації (протоколів загальних зборів кількох громадських організацій) разом з підписними листами щодо висловлення громадської недовіри таким суб'єктам політики, що містять підписи не менше ніж 30 % громадян, які, відповідно до закону, мають право брати участь у виборах та референдумах і проживають на території, на яку поширюються владні повноваження таких суб'єктів політики.

Центральна або відповідна територіальна виборча комісія зобов'язана перевірити достовірність підписів членів громадської організації (групи громадських організацій), а також підписів громадян і у разі позитивного висновку щодо їх достовірності, у місячний строк після отримання такого подання опублікувати у офіційних засобах масової інформації його зміст.

Центральна та територіальні виборчі комісії щороку публікують у офіційних засобах масової інформації зведену інформацію щодо проголошення громадської недовіри суб'єктам політики. Форма, порядок подання та обліку документів щодо проголошення громадської недовіри суб'єктам політики встановлюються Центральною виборчою комісією.

Таким чином, значно розширюються форми політичної відповідальності, до її механізмів включається, окрім судових позовів, референдумів та відкликання політиків, присяга усіх суб'єктів політики (а не лише Президента України та депутатів ВР України), громадсько-політична оцінка діяльності політичних акторів, проголошення громадської недовіри та ін.

Формалізація програмних положень, безумовно буде сприяти не лише підвищенню рівня політичної відповідальності політичних акторів, а і раціоналізації політичного простору в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Неприцька Т. Конструювання цілісного механізму політичної відповідальності української політичної еліти [Електронний ресурс] / Т. Неприцька // Український науковий журнал Освіта регіону. Політологія. Праксикологія. Комунікація. — 2010. — № 4. — Режим доступу: http://www.social-science.com.ua/публікація/342_
2. Полевий В. І. Конституційна відповідальність політичних партій в Україні: дис. ... канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.02 / В. І. Полевий. — Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. — К., 2004. — 202 с.
3. Шон Д. Т. Конституционная ответственность / Д. Т. Шон // Государство и право. — 1995. — № 7. — С. 35 — 44.

4. Проект Закону України «Про політичну відповідальність в Україні» № 6286 від 09.04.2010 // Офіційний сайт Верховної Ради України. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=37432

Кадиевская И. А. – доктор философских наук, профессор, заведующая кафедрой Философии, политологии, психологии и права Одесской городской академии строительства и архитектуры.

УДК: 130. + 241

КУЛЬТУРА КАК ДУХОВНЫЙ ФЕНОМЕН

В статье особое внимание уделяется анализу философских подходов к исследованию культуры, которую можно определить как уровень развития человека и общества, отраженный в созданных материальных и духовных ценностях.

Ключевые слова: культура, деятельность, общество, ценность

КУЛЬТУРА ЯК ДУХОВНИЙ ФЕНОМЕН

В статті особлива увага приділяється аналізу філософських підходів в дослідженні культури, яку можна визначити як рівень розвитку людини та суспільства, відображений у створених матеріальних та духовних цінностях.

Ключові слова: культура, діяльність, суспільство, цінність

CULTURE AS THE SPIRITUAL PHENOMENON

The article is focused on the analysis of philosophical approaches to the study of culture, which can be defined as the level of human and social development, as it reflected in the created material and spiritual values.

Keywords: culture, work, society, value

Понятие «культура» является одним из наиболее часто употребляемых в современном гуманитарном знании. Оно пришло в европейские языки из латинского (cultura – возделывание, воспитание, развитие, почитание). Можно говорить о том, что культура обобщает все созданное человеком. Сюда относится вся совокупность продуктов человеческой деятельности, включая формы социально-политической организации общества, духовные процессы, состояния человека, а также виды его деятельности. Культура включает и систематизирует человеческую деятельность, результаты преобразования всего окружающего мира. Причем человечество не просто трансформирует реальность, оно обогащает эту реальность различными культурными смыслами.

На сегодняшний день в философском дискурсе сформировано множество различных определений культуры, из которых особенно выделяются следующие: Во-первых определение культуры как «второй природы» (К. Маркса) и во-вторых, понимание культуры как «не природы» (Э. Маркаряна) [1]. Ключевые представления о культуре раскрывают вопрос о соотношении культуры и природы. «Первая» природа выступает важнейшим условием появления «второй». Но, возникая на основе природы, отталкиваясь от нее, культура трансформирует ее, в последствии дистанцируясь, обретает самостоятельность. Изучение длительного и постепенного процесса обособления культуры от природы, позволяет глубже проанализировать историю развития общества.

Спецификой социально-философского подхода к культуре является аксиологический анализ взаимосвязи культуры с общественным развитием: со стадиями развития цивилизации, со сдвигами в формационном состоянии общества, с этнической эволюцией, с развитием отношений между всеми основными социальными субъектами. При этом не только рассматривается культура в целом как единая система, но исследуется ее смысложизненная составляющая [2].

Культура – ценностное явление, образуемое из бесконечного многообразия входящих в него ценностей различных социальных субъектов. При этом для социальной философии особенно важны способы взаимодействия, диалога или конфликта этих «ценностей» внутри «глобальной мировой» культуры. Одной из центральных проблем развития культуры выступает проблема взаимодействия

традиции и новаторства культуры, а также вопросы соотношения элитарной и массовой культуры, исторического развития и диалога культур.

На том или ином этапе социокультурного развития могут активироваться различные внутренние подсистемы культуры. Социально-философские исследования обосновывают необходимость аксиологического анализа всех подсистем культуры. С философской точки зрения роль каждого этноса, каждого поколения, каждого класса в развитии культуры равнозначна. В культуре принято дифференцировать материальную и духовную составляющие. Обычно под материальной культурой понимается сфера материальной деятельности и ее результаты (орудия труда, жилища, предметы повседневного обихода, одежда, средства транспорта и связи и др.). Понятие «духовная культура» используется для обозначения сферы сознания, духовного производства (познание, нравственность, воспитание, право, наука, искусство, литература, религия, идеология, мифология), можно определить духовную культуру как уровень развития человека и общества, отраженный в созданных ими духовных ценностях, а также сам процесс творческой деятельности людей.

Культура не может существовать вне общества, не опираясь на его определенный экономический уровень развития, на систему правовых норм. При этом ядром ее выступает духовная деятельность, воспроизводящаяся в трех основных формах: наука, искусство, мораль. Вся «глобальная» культура может быть рассмотрена как результат развития материальной и духовной деятельности общества. Воспроизводство в культуре религиозных, национальных и других стереотипов поведения, не только рациональных, но и иррациональных символов и атрибутов социальной деятельности является нашей эмпирической реальностью. Игнорирование духовно-культурных ценностей общественного бытия приводит к деградации социального развития.

Особенный интерес представляет рассмотрение философских подходов к исследованию культуры с точки зрения взаимодействия «культурного» и «социального». Одним из ключевых подходов можно считать интерпретацию культуры как всех созданных человеком, а не природой ценностей. В данном подходе фиксируется небиологический характер любого культурного феномена. Второй и наиболее распространенный аксиологический подход концентрирует внимание на предметной стороне культуры, рассматриваемой как совокупность всех материальных и духовных ценностей созданных и развитых в истории человечества. При таком подходе исследовательская мысль направлена на выявление и описание различных ценностей. Именно к миру ценностей, с точки зрения сторонников данной концепции, и применимо понятие культуры. Она выступает в качестве совокупности материальных и духовных ценностей, сложной иерархии идеалов и смыслов, значимых для конкретной общественной организации. Согласно ценностному подходу, культура есть нечто иное, как реализация идеально-ценностных целей, взятых под углом зрения их значения для человека. Аксиологический подход к исследованию культуры позволяет осмыслить природу ценностей, их происхождение и общезначимость. Деятельностный подход акцентирует внимание на какой-либо одной стороне или характеристике человеческой деятельности. Культура зачастую понимается как синоним творческой деятельности. В рамках деятельностного подхода культура выступает специфическим способом человеческой жизнедеятельности. Реализующееся в деятельности единство субъективного и объективного, по мнению Э. Маркаряна, позволяет понять культуру как систему внебиологически выработанных механизмов человеческой активности. С точки зрения В. Давидовича и Ю. Жданова культура придает человеческой активности некую направленность и внутреннюю целостность. Культура понимается как способ регуляции, сохранения, воспроизведения и развития общества, как «технология производства и воспроизводства человека и общества, основа жизнедеятельности людей, основа творческой активности человека, механизм адаптации и самодетерминации личности в обществе. Деятельностный подход способствует развитию целостного понимания культуры, как глубинной сущности человеческого бытия. При симеотическом подходе культура фиксируется как внебиологический механизм передачи опыта знаково закрепляющий совокупность деятельностных схем, обеспечивающих социальное наследование. Различные символы и знаки являются наиболее доступными средствами реализации ценностей и смыслов культуры. В этом смысле культура имеет символически коммуникационную природу. В контексте структуралистского подхода культура анализируется как совокупность «культурных образцов» как носителей ценностных отношений, некоторые регулируют человеческую деятельность. Социологический подход объясняет культуру как социальный институт, позволяющий рассматривать общество как устойчивую, отличную от природы системную целостность. Здесь мы имеем дело с отождествлением функционирования различных общественных институтов и подсистем

культуры. Культура рассматривается с точки зрения ее функционирования в конкретной системе общественных отношений и институтов, определяющих социальные роли и нормы поведения людей в обществе. При гуманитарном подходе внимание акцентируется на проблеме духовного совершенствования человека. В не гуманитарных концепциях культура позиционируется как коллективно регулируемый процесс, включающий все виды человеческого творчества. Выражая глубинную сущность человека культура охватывает все аспекты жизнедеятельности. Она предстает как универсальный процесс воспроизводства человека во всем богатстве его свойств и потребностей [3].

Значительную роль в преодолении иллюзий относительно всемогущества разума в воспроизводстве социокультурного процесса сыграл В. Дильтей, считавший почти тождественной самой жизни духовную целостность бытия. Исследователь понимал культуру как «дух». Особый «духовный мир», присущий каждой культуре, эпохе, обуславливает, по мнению Дильтея, смыслообразующую культурную действительность. С Дильтеем в данном вопросе солидарен О. Шпенглер, который подчеркивал, что «духовный мир», будучи запечатленным в формах экономической, политической, религиозной и художественной жизни, создает культурно-историческую эпоху и отличает ее как целостность от другой.

Свой вклад в постановку проблемы культуры как социального феномена внесли Э. Дюркгейм и М. Вебер. Дюркгейм определил культуру как коллективное, или общее, сознание. Последнее имеет, с его точки зрения, специфические черты, превращающие это «сознание» в особую реальность: совокупность верований и чувств, общих в основном для одного и того же общества.

М. Вебер в свою очередь считал, что «понять» поведение социальных субъектов невозможно без постижения переживаемого самим субъектом «смысла» своего поведения. По Веберу, первичная реальность общества есть культура, которая может проявляться как в социальных структурах типа семьи, государства, так и в духовных формах – религии, искусстве, науке. Культура, в отличие от технологической цивилизации, эмоциональна, личностна, социально ориентирует субъекта. Вебер подчеркивал, что «предполагаемый смысл» реального поведения в подавляющем большинстве случаев самим действующим субъектом осознается смутно или вовсе не осознается.

Говоря о концепциях культуры, нельзя обойти вниманием социально-психологическую модель З. Фрейда, согласно которой выделяются три уровня психики: «Оно» – сосредоточение бессознательного (инстинктов, влечений, вытесненных идей и образов), стремящегося вырваться из своих «подвалов»; «Я» – сосредоточение нашего сознания, осуществляющего функции подавления и сублимации бессознательного; «Сверх-Я» – сосредоточение совести, норм и ценностей, «представитель социума в психике». По Фрейду, культура представляет собой динамическую систему, выполняющую функцию обратной связи между личностью и обществом как по линии «бессознательное – сознательное – нормативно-ценностное – социально-поведенческое», так и в обратном направлении (корректировка поведения – переоценка ценностей, ревизия норм – вытеснение образцов и идей в бессознательное). С точки зрения Фрейда, сохранение прошлого в душевной жизни есть скорее правило, нежели исключение.

Своеобразный подход к проблеме взаимодействия культуры и общества, отражающий стилевые особенности культуры XX в., развит в теории И. Хейзинги, рассматривающей игру как важнейший источник и способ существования культуры. В «игровое пространство» Хейзинга помещает не только искусство, но и науку, быт, юриспруденцию, военное искусство. Он показывает, что способность играть глубоко связана с культурностью, которой противостоят отрицание игры, угрюмая серьезность, базирующаяся на отсутствии воображения, представления об относительности, временности, зыбкости. Вместе с тем для подлинной культуры необходимо равновесие игрового и неигрового начал [7].

В стремлении глубже понять сущность феномена культуры важно учитывать выполняемые культурой функции, среди которых особенно выделяются:

- практически-преобразовательная – потребности человеческой практики вызывают к жизни определенные изменения культуры как условие развития общества;
- познавательная – изучение механизма взаимодействия культуры и общества при помощи всех форм развития культуры и в первую очередь науки, накопление и передача информации, поддержание преемственности, исторической и социальной памяти;
- ценностно-ориентационная – выработка норм, регулирующих социальное поведение, включая политические, правовые, моральные, эстетические, религиозные идеалы и стереотипы поведения;

— коммуникативная – обмен информацией, общение, выработка общепринятых атрибутов поведения;

— функция социализации – включение личности в социокультурный процесс.

Постоянным источником развития и воспроизводства культуры является взаимодействие людей, что обуславливает важность анализа функциональной связи личности и культуры.

Центральную роль в развитии культуры играет личность. С одной стороны, она не может видоизменить действительность до уровня совершенства, до абсолюта; с другой – активность личности всегда значима, никогда не безразлична для культуры. Человек всегда может творчески развивать или деформировать культуру во всех ее формах.

Культурность личности может быть высокой или низкой в зависимости от того, насколько полно и гармонично освоена субъектом культура в ее традиционных и новаторских формах. Культура – явление комплексное, это сложная система. Поэтому высокий уровень овладения культурой предполагает именно системное, а не фрагментарное ее освоение. В культуре отражается миропонимание человека, способ видения смысловой сущности окружающего мира и собственного места в нем. Оно возникает под влиянием общих стилевых особенностей культуры как исторической целостности, определяющих возможные подходы личности к предметному миру [4].

Индивидуальная культура предполагает ролевую соотнесенность индивида с культурой, связывающую его важнейшие жизненные потребности с нормами и ценностями, закрепленными в социальных институтах общества. Понятие роли является одним из центральных в эмпирических аспектах социально-философских исследований. Однако содержание роли характеризует не столько саму личность, уровень овладения ею культурой, сколько социальную систему, в которой функционирует человек. Одной из важнейших проблем самореализации личности в социокультурном процессе является проблема разрешения противоречий, возникающих между мировоззрением личности, ее основными духовными ценностями и требованиями ее социальных ролей, стереотипами поведения личности как члена различных социальных групп и процессов. Культурный человек находит в каждом случае своеобразный выход, позволяющий избежать крайностей: или полного отказа от «потакания условностям» ради того чтобы блюсти чистоту культа, или абсолютного мировоззренческого релятивизма, позволяющего руководствоваться лишь соображениями сиюминутной выгоды или удобства.

В современном мире проблема отражения и воссоздания личностью культуры осложняется потому, что предполагает овладение не только ролями, но и тем, что можно назвать «межролевым», «маргинальным» поведением. Человек все чаще оказывается не в той или иной культуре (национальной, классовой, поколения, пола, территориально-поселенческой группы), а между культурами. Социальная дифференциация в современном обществе динамична, быстро трансформируется; наряду с глобализацией социальной жизни развивается и индивидуализация, ориентация на отдельного человека. Поэтому, стремясь быть культурным, человек все чаще не может опереться на устоявшийся стереотип, воспользоваться уже прописанной ролью, вынужден сам создавать относительно новый образец поведения, соответствующий его мировоззрению, с одной стороны, и нетривиальному социальному положению – с другой.

Современное состояние культуры вызывает обоснованное беспокойство. Одной из глобальных проблем развития современного общества является деформация духовной культуры, возникающая в результате тотального распространения однообразной информации, изолирующей ее потребителей от работы по развитию представлений о смысле существования в социо-культурном процессе, усугубляющей ситуацию «смыслоутраты» в культуре [5].

В современном мире особенно остро дает о себе знать проблема противостояния культуры и природы. Однако в науке постоянно возникают новые продуктивные идеи по решению этой проблемы. Раскрытая в учении В. И. Вернадского и П. Тейяра де Шардена идея ноосферы – будущего царства Разума, Добра, Красоты становится в наши дни особенно популярной [6]. Как один из атрибутов развития культуры осознается принцип природо-сообразности, основанный на взаимоопосредуемых идеях ответственности культуры перед природой, с одной стороны, и относительной свободы «второй природы» от «первой», искусственного от естественного, определенной неизбежной дистанцированности социокультурного и биологического процессов – с другой.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Маркарян Э.С. Теория культуры и современная наука / Э.С. Маркарян. — М.: Мысль, 1983. — 284с.
2. Ильенков Э.В. Философия и культура, поиск взаимного соответствия / Г. Л. Ильин.: Педагогика, 1992. — 40с.
3. Бытие человека в культуре: опыт онтологического подхода / Е.К. Быстрицкий, В.П. Козловский, С.В. Пролеев, В.А. Малахов; АН. Украины. Ин-т. Философии. — Киев: Наук. Думка, 1992. — 175с.
4. Боголюбова Е.В. Культура и общество (вопросы истории и теории) / Е.В. Боголюбова. — М.: Изд-во Моск. Гос. Ун-та 1978. — 368с.
5. Кармин А.С. Основы культурологии, морфология культуры / А.С. Кармин. — СПб.: Лань, 1997. — 512с.
6. Косолапов Н.А. Ноосфера: от мифа к реальности / Н.А. Косолапов // Ноосфера: реальность или красивый миф? — М.: Новый век, 2003. — С.68-69.
7. Блинников Л.В. Великие философы: словарь-справочник / Леонтий Васильевич Блинников. — М.: Логос, 1999. — 492с.

Карняк А. М. – кандидат политических наук, доцент Днепродзержинского государственного технического университета.

УДК: 323.21

**ПОЛИТИЧЕСКАЯ АДАПТАЦИЯ КАК НЕОБХОДИМЫЙ МЕХАНИЗМ
ПОЛИТИЧЕСКОЙ СОЦИАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ**

В статье представлено методологическое обоснование проблемы политической адаптации в системе социально-политических знаний. Посредством сравнительного анализа понятий «адаптация», «социальная адаптация», «социализация» определено содержательно-функциональное предназначение понятия «политическая адаптация» в контексте политической социализации.

Ключевые слова: адаптация, социальная адаптация, социализация, политическая адаптация.

**ПОЛІТИЧНА АДАПТАЦІЯ ЯК НЕОБХІДНИЙ МЕХАНІЗМ
ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ**

У статті представлено методологічне обґрунтування проблеми політичної адаптації в системі соціально-політичних знань. За допомогою порівняльного аналізу понять «адаптація», «соціальна адаптація», «соціалізація» визначено змістовно-функціональне призначення поняття «політична адаптація» в контексті політичної соціалізації.

Ключові слова: адаптація, соціальна адаптація, соціалізація, політична адаптація.

**POLITICAL ADAPTATION AS A NECESSARY MECHANISMUS
OF POLITICAL SOCIALIZATION OF PERSONALITY**

Methodological base of the problem of personality political adaptation in the system of socio-political knowledge has been introduced. By means of comparative analysis of notions “adaptation”, “social adaptation”, “socialization” content functional intention of the notion “political adaptation” in the contact of the political socialization has been defined.

Keywords: adaptation, social adaptation, socialization, political adaptation.

В современной системе социально-политический знаний не уделяется должного внимания вопросам политической адаптации, в основном исследуются общесоциальные принципы адаптирования личности. Отсюда, сам и термин “адаптация”, рассматривается лишь как определяющий социальную адаптацию в широком ее смысле или как необходимый механизм социализации. Все это, не позволяло ряду исследователей выйти за рамки традиционного подхода к проблемам адаптации. Вопрос политической адаптации недостаточно рассматривался, а если и упоминалось о видовом представлении адаптивных политических процессов, то они носили подчиненный характер в структуре самой политики. В основном, адаптацию рассматривают как феномен социально-культурного или политико-культурного приспособления или, как механизм

психологического отношения личности к социальным условиям бытия, в том числе и к политическим или, как упоминалось выше, – необходимый механизм социализации. Подобная интерпретация адаптации нашла отражение в работах как зарубежных так и отечественных исследователей: Ганн Ю., Злобина О., Кджанян М., Кузнецов П., Тихонович В., Чернышов Н., Шпак Л. и др. [1–12].

Необходимость состоит в том, чтобы адаптацию представить как цель и средство политического действия, а также относительно устойчивый результат в системе политических отношений. Адаптивное действие должно представлять относительно устойчивый, осознанно целостный, целенаправленный процесс, а не только как сиюминутное социально-психологическое действие.

Научную значимость при таком рассмотрении имеет понятие “политическая адаптация” как определяющего для социализации личности, в том числе и для политической (с учетом раскрытия содержания и логики взаимодействия необходимых понятий и категорий – социальная адаптация, социализация, политическая адаптация).

Чтобы определиться в сущности политической адаптации и ее отличия от других форм адаптации в общественной сфере необходимо рассмотреть понятие адаптация, как оно представлено в современной науке и определиться в собственном его значении.

Так первоначально понятие «адаптация» получает свое теоретическое осмысление в работах античных философов, где мы видим, что адаптацию понимают как приспособление, как компенсацию недостающего в вещах и устранение страдания, вызванного недостатком чего-либо в них (Анаксагор), как и поиск чего-то лучшего, блага вообще (Платон).

Позже Ч. Дарвин, осмысливая адаптацию, придавал всеобщее и важное значение полезности как атрибуту адаптивности, а также совершенствованию. Философско-социологическая наука середины XIX и начала XX столетия утверждала, что «диапазон видов и степеней адаптивности простирается от почти полного «растворения» в среде до почти полной изоляции, обособленности от нее» [7, с. 48].

Но уже в XX веке, – как отмечает Разумовский О. С., – «в общей экологии и в этике окружающей среды, в теории социальной адаптации и глобалистике проблемы адаптации обсуждаются шире, а именно в аспектах отношений добра (блага) и зла, а также норм и ценностей – в том числе в связи с проблемами устойчивого, гармоничного и сбалансированного развития человечества» [7, с. 44–45].

Следовательно, социальная система знаний конца XX века, отдавала предпочтение рассмотрению адаптации как одному из всеобщих свойств живого, которая неразрывно связана со всеми признаками жизни ее эволюции и происходит на многих уровнях.

В современной науке «наблюдается, – как отмечает Сурмин Ю. П., – некоторый концептуальный «разброс» в понимании сущности» адаптации, которая рассматривается как «процесс активного приспособления социальных и политических субъектов к изменяющимся внешним условиям, к окружающей среде с помощью специальных средств», или же адаптация «как способ сохранения идентичности объекта. Здесь адаптация представляет собой реактивное поведение, связанное с приспособлением к окружающей среде, а не с активным и целенаправленным ее преобразованием» [10, с. 152].

Несомненно, наука уже располагает достаточным знанием, чтобы приступить к серьезному реформированию содержания адаптации. Если сегодня и встречаются определения адаптации как «приспособление организма к изменившимся условиям, как среды обитания, так и к внутренней среде» [6, с. 3], или «адаптация это длительный процесс смены состояний субъекта... удовлетворенность, которая интерпретируется как функция соответствия окружающей среды потребностям человека» [6, с. 5], или «адаптация это элементарный акт привыкания, результатом которого является достижение состояния «динамического равновесия» психологическим отражением которого выступает субъективное состояние удовлетворенности» [6, с. 4], и т.д., то в целом, преобладает следующая интерпретация понятия: «адаптация, – это внутренне мотивируемый процесс, характеризующий в конечном итоге принятие или не принятие развивающейся личностью внешних и внутренних условий существования, а также активность личности по изменению этих условий в желаемом направлении» [6, с. 4].

Исходя из имеющегося многообразия определений адаптации становится очевидным тот факт, что различия между ними не настолько велики, чтобы не заметить то общее, что их объединяет. Для большинства исследователей в самом общем смысле это – приспособление, освоение, взаимодействие, вхождение, вживание.

Так же в современной науке утвердился иной взгляд на проблему адаптации, следовательно, имеются иные подходы к ее определению. Такое направление можно обозначить как социальная адаптация. Существенный вклад в разработку социальной адаптации внесли Гордон Л., Злобина О., Кавалеров А., Кджанян М., Ромм М., Свиридов Н., Шпак Л. и др. [2, 3, 4, 8, 10, 12]. При всем этом ими не отрицается роль психофизиологических факторов адаптации. Эти факторы предстают в диалектическом единстве с многообразными факторами социальной адаптации, что позволяет говорить об адаптации в целом, как о сложном, противоречивом и многофункциональном явлении.

Анализ имеющегося научного материала по проблеме адаптации убеждает нас в том, что еще недостаточно изучены социально – политические механизмы адаптации, информация в целом не систематизирована должным образом, что давало бы нам право говорить о ней как о необходимом регуляторе отношений человека с обществом, особенно в политической сфере. Следует учитывать при этом, что адаптирующие процессы находятся в постоянной динамике и характер их непрерывных изменений в равной мере зависит, как от действий конкретных личностей, так и от общества в целом. Так же, любая попытка ухода от социального аспекта рассмотрения адаптирующих отношений личности с обществом, чревата крайностями и определяется как ненаучная.

Что же представляет собой социальная адаптация? Это довольно широкий круг всевозможных взаимодействий личности с обществом, обусловленных в первую очередь социально-значимыми потребностями и интересами. Социальная адаптация – это многоуровневое явление обеспечивающее вхождение человека в социум. На протяжении всей жизни человек социально адаптируется, переходя от простейших форм адаптации к сложным более высокого порядка. В результате социальной адаптации формируется человек как личность. Специфика социальной адаптации заключается в том, что вхождение человека в общество, как равно принятие или не принятие обществом человека, всегда есть осмысленный процесс. Социальная адаптация – это не сугубо природное, приспособленческое действие человека к социальной среде, а отношение строящееся в основном на духовности, разумности. Даже первоначальные вхождения человека в общество являются социально контролируемые семьей, затем школой и окружением. Можно сказать, что при социальной адаптации обе стороны личность и общество участвуют в разумном осмыслении и самое главное в коллективном построении (дотраивании) отношений между собой.

Социальная адаптация – это творчески активное, разумное, целенаправленное, конструирующее и оценочное действие, совершаемое в отношениях личности и общества. В условиях социальной адаптации, как от личности, так и от общества требуются максимальная организация, мобилизация духовных и физических сил для решения социально значимых целей и задач. И от того каков характер действия общества в сторону личности будет зависеть и уровень социальной адаптированности личности. Это требование относится в равной мере и к личности, строящей свои отношения с обществом.

В таком ракурсе понятие «социальная адаптация» предстает как равноблизкое по содержанию с понятием «социализация» отличающееся не по сущности, а по функциям, по формовыражениям тех или иных социальных отношений.

Перед нами не стоит задача анализа этих различий, важен сам методологический подход, позволяющий утверждать, что социализация личности не возможна без выработки и применения механизмов социальной адаптации, задающих устойчивость и целостность организации жизни.

Взаимообусловленность процессов адаптации и социализации представляют возможность определиться в значении самого понятия «политическая адаптация». Рассмотрение политической адаптации должно начинаться с определения её как необходимого механизма политической социализации личности. Политическая адаптация одновременно является предпосылкой и специфической формой политической социализации. Подготовительный этап политико-адаптивного поведения предполагает соответствующий уровень развития политической социализации личности.

Социализация, в том числе и политическая, может выполнять различные функции в реализации политической активности личности: способствовать её политической адаптации или же препятствовать вхождению личности в относительно новую и тем самым сложную для неё политическую среду. Нередко происходит так, что установки, ценностные ориентации, стереотипы мышления и поведения не совпадают с требованиями социально-политической среды обитания личности, или же ситуация предъявляет личности завышенные требования, не соответствующие приобретённым ее знаниям, способностям и навыкам в политике. Сразу же возникает объективная необходимость в политической адаптации, побуждающей личность активно приобретать соответствующие данной политико-адаптирующей ситуации качества.

В сущности, политическая социализация – это процесс вхождения индивида в различные политические общности, коллективы, группы на основе усвоения политических (и иных) норм, идеалов, ценностей путём непосредственного задействия в политике. Политическая адаптация как существенный механизм в таком задействовании, всегда есть в определенной мере осмысленный, мотивированный, творчески-преобразующий процесс в отношении личности с политикой. Когда мы говорим о политической адаптации как о специфической форме политической социализации, то предполагаем, что имеем дело с достаточно сформировавшейся в социальном плане личностью. Адаптирующаяся личность в политике – это активный, целенаправленный, творчески преобразующий социальную систему отношений человек, со своей становящейся системой оценок в политике, ориентированный своей деятельностью на достижения общественно-значимых политических ценностей, удовлетворяющих потребности отдельных индивидов и общество в целом.

Следовательно, политическая адаптация, как и любой другой вид социальной адаптации, возникает там и тогда, когда есть некоторое рассогласование между состоянием отражающего (личность в политике) и отражаемым (политическая система) и потребность замены неадекватного отражения адекватным.

Необходимо пересмотреть традиционные подходы в системе имеющегося научного знания к проблеме политической социализации и политической адаптации, попытаться рассмотреть эти два взаимосвязанных понятия как отличные в ряду других видов. Сразу же следует оговориться, что их отличие не столько видовое, сколько функционально-содержательное, характеризующее их как специфические.

На наш взгляд нельзя отождествлять понятия «социализация» как целое с его частью «политическая социализация». В то же время правомерны те утверждения, что процесс общей социализации есть непрерывное действие по приобретению собственно человеческих качеств индивидуумом на протяжении всей его жизни от рождения и формирования в семье, затем школе и т.д. до самых сложных его отношений с социумом.

Несомненно, усвоение человеком социально значимых требований общества приобретает последующее значение для него и в рамках политического задействия, определяет уровень его политической социализации и адаптации. Было бы ошибочным утверждать, что уже в раннем возрасте идет процесс адаптации ребенка к политике, что начался процесс его политической социализации. Это в большей мере можно отнести к нравственной, эстетической, трудовой и прочим видам и совсем не к политической, философской адаптации в сфере науки и даже не к правовой и религиозной адаптациям. Правомерны в этом смысле замечания Разумовского О.С., «что в науке понятие «адаптация» постоянно трактуется как синоним «адаптивности». Вместе с тем, в науке же это последнее свойство понимается также как процесс приближения к состоянию приспособленности – оптимальному для описываемых объектов по критерию обеспечения их жизнестойкости, их существования и жизнедеятельности вообще. В этом плане, гораздо точнее отражает смысл данных процессов понятие «адаптациогенез». Понятие адаптации можно встретить в психологии, в социологии и в экономической теории как обозначение примерно того же самого... Мы хотели, здесь внести определенность в понимание смысла адаптивности, чтобы устранить указанное выше разночтение» [7, с. 48–49].

Многообразные основания процесса социализации подготавливают человека к более высокому и сложному отношению его с обществом, но после того как он овладеет необходимым комплексом базовых знаний, навыков и приемов по прохождению и ориентации в окружающем мире, когда его сознание перейдет от простой фиксации необходимых требований (зачастую формальных предписанных другими) к сопоставлению, к оценке, к положению принятия или неприятия тех или иных социальных действий, совершаемых в обществе. Именно на этом, достаточно логически осмысленном уровне развития человека собственно начинается, на наш взгляд, его политическая социализация и адаптация, предусматривающие достаточную политическую зрелость.

Политическая зрелость личности является своеобразным основанием для перераспределения ее функций в политике и для качественного распределения оценок в отношении меняющихся политических процессов. В процессе адаптации политически зрелая личность начинает выполнять роль субъекта политических отношений, где она в результате деятельности в состоянии не только подниматься до осознания действующих в обществе законов (в том числе и политических норм), но и до их переосмысления, с помощью их влиять на характер и направленность развития политической практики. Личность адаптируясь, начинает обретать качества, которые позволяют ей видеть и ход, и перспективы развития тех или иных явлений и процессов в политике, в развитии политической

системы в целом. Таким образом, можно говорить о достижении ею политической зрелости.

Политическая социализация и адаптация не могут рассматриваться как «чистое» приспособление, выражающееся большей частью психическими состояниями человека в системе социальных раздражителей. Это уже превращенная форма взаимосвязи человека с существующей системой общественных отношений, преломленная через призму политической власти, в которой постоянно происходит смена акцентов от личности к обществу и обратно. Такие адаптирующие действия человека к политической системе и к обществу в целом определяются не сколько психологическими особенностями индивидуума, его способностями реагировать на внешние раздражители (в том числе и социальные), а направляются общественно-необходимыми целями, задачами, потребностями и интересами.

Задача личности состоит в разумном их соотношении со своими целями, задачами, потребностями и интересами, чтобы можно было строить собственную систему поведения в политике, определять свое место и значимость в ней.

Личность, оказавшись в условиях политико-адаптирующей ситуации, сразу же переходит в новое и необычное для нее состояние социальной среды, требующей определенной перестройки поведенческого действия в политике. Процесс политической адаптации приобретает двойкий характер: либо личность соизмеряет свое поведение в политике, конструирует и достраивает свои отношения в процессе повседневной политической практики, либо руководствуется уже готовыми стереотипами, штампами, шаблонами, взглядами, принципами, нормами и т.д., для формального удержания своего положения во властной структуре отношений.

Следовательно, политическая адаптация – это творческое, конструирующее действие человека в системе сложных политических отношений; это процесс субъект-объектных отношений, зависимостей, процесс, направленный на реализацию личностных потребностей и интересов в результатах индивидуальной и общественной деятельности.

Политическая адаптация – это не просто установление соответствия личного и общественного, это и ориентация личностного на активно-творческое преобразование этого соотношения.

Таким образом, политическое адаптирование личности есть сложный процесс по ее социализации, требующий выработки специфических механизмов, методов и способов, отвечающих требованиям социально-политического развития, как личности, так и общества.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Ган Ю. В. Проблема социальной адаптации личности (философско-социологический анализ): автореф. дис. на соискание ученой степени канд. философ. наук: спец. 09.00.03 «социальная философия» / Ю. В. Ган — Свердловск, 1982. — 18 с.
2. Гордон Л. А. Социальная адаптация в современных условиях // Социс. — 1994. — № 8—9. — С. 3—5.
3. Злобіна О. Г. Особистість сьогодні: адаптація до суспільної нестабільності / О. Г. Злобіна, В. О. Тихонович. — К. : Ін-т соціології НАН України, 1996. — 100 с.
4. Кавалеров А. И. Соціальна адаптація: феномен і прояви / А. И. Кавалеров, А. М. Бондаренко. - О. : Астропринт, 2005. - 112 с.
5. Кджанян М. Г. Проблемы социальной адаптации личности: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. философ. наук: спец. 09.00.03 «социальная философия» / М. Г. Кджанян. — Ереван, 1982. — 23 с.
6. Кузнецов П. С. Адаптация как функция развития личности / П. С. Кузнецов. — Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1991. — 76 с.
7. Разумовский О. С. Адаптационизм и бихевиористика в контексте проблем эволюционизма и смысла жизнедеятельности // Полигнозис, 2003. — № 2. — С. 44—62.
8. Ромм М. В. Социальная адаптация личности как объект философского анализа: автореф. дис. на соискание ученой степени докт. философ. наук: спец. 09.00.11 «социальная философия» / М. В. Ромм. — Томск, 2003. — 43 с.
9. Самара Г. Н. Социокультурная адаптация в современном российском обществе // Вест. Моск. ун-та. Серия 18. Социология и политология. — 2006. — № 3. — С. 56—62.
10. Свиридов Н. А. Адаптационные процессы в среде молодежи (дальневосточная ситуация) // Социс. — 2002. — № 1. — С. 90—95.

© **Кривець Л. В.**

11. Сурмин Ю. П. Теория систем и системный анализ. / Юрий Петрович Сурмин. — К. : МАУП, 2003.— 368 с.
12. Шпак Л. Л. Социокультурная адаптация в советском обществе. Философско-социологические проблемы / Лидия Леонидовна Шпак. — Красноярск: Изд-во Красноярского ун-та, 1991. — 232 с.

Кривець Л. В. – кандидат філософських наук, доцент кафедри ГСЕД, Військова академія, м. Одеса.

УДК: 111.2 + 355.233 + 005

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ВІЙСЬКАМИ У КОНТЕКСТІ МЕТОДОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

У статті надані результати проведеного соціально-філософського методологічного аналізу системи управління Збройними Силами України. Запропоновано концептуально новий погляд на визначення основних принципів, методів і критеріїв ефективності актуалізації та реалізації системи управління військами.

Ключові слова: соціальне управління, методологічні підстави управління, оптимізація управління, система управління Збройними Силами України.

СИСТЕМА УПРАВЛЕНИЯ ВОЙСКАМИ В КОНТЕКСТЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКОГО АНАЛИЗА

В статье представлены результаты проведенного социально-философского методологического анализа системы управления Вооруженными Силами Украины. Предложен концептуально новый взгляд на определение основополагающих принципов, методов и критериев эффективности актуализации и реализации системы управления войсками.

Ключевые слова: социальное управление, методологические основания управления, оптимизация управления, система управления Вооруженными Силами Украины.

THE SYSTEM OF DEFENSE FORCES MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF METHODOLOGICAL ANALYSIS

The article contains results of socio-philosophical methodological analysis of the control system of the Armed Forces of Ukraine. We propose a conceptually new approach to the definition of fundamental principles, methods and performance criterias of actualization and realization of Armed Forces control system.

Keywords: social control, methodological foundation of management, optimization of management, the control system of the Armed Forces of Ukraine.

Комплексний аналіз системи управління військами вимагає постановки і вирішення проблеми в першу чергу методологічного, а значить, філософського, плану. Методологічний аналіз сприяє розробці основних принципів і методів, опису базових змістовних категорій досліджуваного об'єкта. Системний аналіз проводиться з метою вивчення системних компонентів у їх взаємозв'язку, дослідження системних функцій і критеріїв реалізації, оцінки показників ефективності діяльності системи. Соціальна філософія, яка володіє незаперечним потенціалом для вирішення методологічних питань, може і повинна прийти на допомогу, як загальній теорії управління, так і теорії управління військами в даному контексті.

Необхідність глибокого комплексного вирішення проблеми визначення методологічних основ організації системи управління військами в рамках соціальної-філософії та теорії управління продиктована наявністю яскраво вираженого протиріччя між надмірною кількістю теоретичних і практичних розробок з окремих аспектів і питань сфери управління військами в навчальній, науковій та нормативній літературі і принциповою відсутністю, як в цих же інформаційних джерелах, так і в розпорядженні керівництва Збройними Силами України комплексного інтегративного системно - методологічного аналізу системи управління військами як цілісності, результати якого сприяли б як

концентрації та систематизації знань про процес соціального управління, так і прогнозуванню змістових ліній управління системою Збройних Сил України в контексті сучасного постіндустріального суспільства.

Дослідження теоретичних основ соціального управління в умовах військової діяльності розробляється згідно цільової наукової програми №6 «Розвиток гуманітарної та соціальної сфери у Збройних Силах України у площині актуальної наукової проблематики: «Удосконалення форм та методів реалізації соціальної та гуманітарної політики держави у ЗС України» та є складовою частиною науково-дослідної роботи «Соціальний чинник функціонування та розвитку Збройних Сил України» шифр «Соціальний чинник» на замовлення Департаменту соціальної та гуманітарної політики Міністерства оборони України.

Мета статті – концептуалізувати методологічні особливості системи управління Збройними Силами України.

Досягнення мети дослідження вимагає вирішення низки наукових завдань:

- визначити основні принципи, методи і функції системи управління військами,
- уточнити критерії ефективності їх реалізації на підставі проведеного системного та методологічного соціально-філософського аналізу,
- вказати на шляхи оптимізації системи управління Збройних Силах України в сучасних умовах.

Управління, відповідно до концепції А.В. Тихонова, це спосіб раціональної регуляції людської діяльності, спрямованої на оволодіння і перетворення об'єктів будь-якої природи, а також на створення засобів впливу на них. Соціальне управління - безперервний процес доцільного впливу на соціальну систему [9, 16].

Система управління військами - складна соціо-біо-технічна функціональна система, яка створюється для надійного та ефективного здійснення управління підрозділами, частинами, з'єднаннями в процесі забезпечення обороноздатності держави. У ній функціонально пов'язані органи, суб'єкти і засоби управління, об'єкти соціо-технічного управління і система комунікації [5; 219]. Актуалізація і реалізація системи управління ЗСУ як складної функціональної системи базується на системно-синергетичних принципах. В результаті проведеного авторами в попередніх роботах системного аналізу слід вивести наступні принципи.

1. Принцип соціальної відповідальності, основа єдиноначальності в прийнятті рішень, який сприяє формуванню і розвитку, як індивідуальної професійної самосвідомості, так і згуртуванню колективу військовослужбовців навколо особистості командира лідера, здатного приймати виважені рішення і нести особисту відповідальність за їх виконання.

2. Принцип об'єктивності, науково- теоретична підстава колегіальності, що має місце при обговоренні найбільш складних позицій військової діяльності, який забезпечує цілісне всебічне бачення актуальних системних задач та способів їх вирішення на основі наукового підходу та теоретичного аналізу.

3. Принцип раціональності, як потенціал для вирішення проблем системи управління військами на підставі раціональних дій, що сприяють прийняттю оптимально ефективних рішень і пошуку найбільш продуктивних методів як засобів виконання поставлених завдань.

4. Принцип додатковості, що дозволяє забезпечити таку найважливішу системну якість як репродуктивність, що сприяє якнайшвидшій регенерації системи в разі кризових ситуацій і перевантаження певних системних компонентів.

5. Принцип багатомірності, на підставі якого складну соціально-утилітарну систему Збройних Сил можливо аналізувати і досліджувати у всій її інтегральній виразності, відтворюючи нелінійний взаємозв'язок факторів, критеріїв та показників ефективності організації та реалізації військової діяльності.

6. Принцип стійкості, причому стійкості як в статичному, так і в динамічному аспектах. Даний принцип дозволяє системі зберігати функціональну рівновагу, не дивлячись на можливі темпоральні та топологічні зміни системних станів.

7. Принцип взаємосприяння як обов'язковості досягнення зворотного зв'язку шляхом отримання

інформації про результати впливу керуючої системи на керовану систему і проведення порівняльного аналізу фактичного стану із заданим [3; 193-194].

8. Принцип скритності, сприяючий контролю над конфіденційністю системи комунікацій та обмеженню інформаційної доступності окремих суб'єктів і об'єктів управління.

Досягнення спільної для всіх Збройних Сил України мети - забезпечення обороноздатності держави, зобов'язує систему управління військами виконувати ряд найважливіших функцій. Як найбільш істотні, авторами виділяються:

- 1) теоретико-пізнавальна функція;
- 2) прогностична функція;
- 3) організаційна функція;
- 4) регулююча функція;
- 5) кореляційна функція;
- 6) контрольна функція;
- 7) стимулююча функція;
- 8) захисна функція.

Функції Системи управління ЗСУ визначені сутнісною необхідністю планувати, організувати, регулювати, коригувати і оптимізувати діяльність системи на всіх етапах її актуалізації відповідно до принципів управління та завдяки методам управління.

Метод управління - це спосіб здійснення управляючого впливу або спосіб реалізації цілей соціального управління. Всі методи керуючого впливу відповідно до авторської концепції можна розділити на дві групи: основні і комплексні. Змістовний аспект основних методів визначається детермінацією відповідними принципами управління. Комплексними методами соціального управління, є комбінації основних, простих методів.

Основні методи соціального управління слід розділити на підгрупи:

- Гносеологічні методи (теоретико-пізнавальні);
- Праксеологічні методи (практичні);
- Аксиологічні методи (оціночні).

Гносеологічні методи сприяють реалізації системою управління ЗСУ найважливіших теоретико-пізнавальної та прогностичної функцій. До ефективних теоретичних методів управління ЗСУ належать: наукове моделювання (застосовуються різні види моделей - вербальні, фізичні, графічні, математичні та ін), соціологічні та психологічні методи (опитування, тестування, спостереження і т.д.), а також економіко-математичні методи (програмування, кореляційний та факторний аналіз та ін)

Праксеологічні методи сприяють безпосередньому досягненню системних цілей шляхом практичної реалізації поставлених системних завдань. До них відносяться способи забезпечення та організації оперативності й мобільності управління, способи досягнення безперервності управління, способи підтримки скритності управління і т.д.

Аксиологічні методи є потенціалом для досягнення функції соціального контролю і сприяють вирішенню завдань по оцінці якісних показників результатів реалізації системи управління військами. Серед них методи контролю над повнотою реалізації управлінських рішень, методи оцінки продуктивності органів управління, методи оцінки оптимальності, стійкості і скритності управління і т.д.

Всі наведені вище методи соціального управління перебувають у стані природної детермінації принципами управління і забезпечують реалізацію основних функцій системи управління військами. Автори не випадково в даній статті не розкривають комплексних методів управління військами, так як їх аналіз виходить за рамки предмета соціальної філософії, і є пріоритетною областю загальної теорії управління військами, теорії управління повсякденною діяльністю військ і тактики. Однак слід зауважити, що в реальній військовій діяльності всі методи управління працюють лише в синтезі, сприяючи вирішенню конкретних системних завдань в певному динамічному темпоральному і топологічному контексті.

Аналізуючи методологічні основи системи управління ЗСУ неможливо обійти увагою якісні

характеристики оптимальності процесу і результатів її функціонування. Тут автори також стикається з проблемою - як залишаючись на рівні соціально-філософської наукової абстракції і не заглиблюючись в детальний аналіз системних компонентів, який є предметом специфічних військових наук, розробити загальні і приватні, характерні лише для системи управління ЗСУ, критерії оптимальності функціонування систем управління.

В результаті проведеного методологічного аналізу нами визначені основні критерії оптимальності управління, загальні для всіх соціальних систем. Згідно авторської концепції основними критеріями оптимальності є: ефективність, доцільність, оперативність, технологічність, адаптивність, економічність, легітимність і результативність.

Однак, далеко не всі соціальні системи оптимальні, тобто володіють наведеним вище набором критеріїв і відповідних їм показників. Не можна однозначно охарактеризувати як оптимальну і систему управління Збройними Силами України. У цьому зв'язку на перший план виходить питання про оптимізацію соціальних систем в цілому і системи управління ЗСУ зокрема.

Оптимізація - процес удосконалення організації системи управління, направлений на досягнення максимального системного результату найбільш ефективним способом з урахуванням функціональних, темпоральних і топологічних особливостей досліджуваної системи [8; 220].

Для того, щоб визначити якісний динамічний рівень функціонування системи управління військами в процесі оптимізації вважаємо за необхідне детально описати критерії ефективності реалізації системи управління.

Наведені нижче критерії ефективності детермінуються позначеними принципами соціального управління і визначають рівень реалізації методів соціального управління системою ЗСУ. Автори поділяють весь спектр критеріїв на п'ять груп. Підставою такого поділу є відповідні певному критерію статичні і динамічні показники ефективності.

1. Критерій оперативності управління.

Показники: мінімальні витрати часу на реалізацію завдань управління; позитивний баланс часу щодо темпорального потенціалу противника; високий рівень відповідності прийнятих органом управління рішень як реальним можливостям ЗСУ, так і динаміці супутніх чинників.

2. Критерій стійкості управління.

Показники: тривалість керуючих впливів; безперервність функціонування системи управління військами; стійкість системи управління до зовнішніх і внутрішніх змін системних станів.

3. Критерій регенеративності управління.

Показники: теоретичний облік ймовірності виходу з ладу елементів або блоків системи управління; достатній ступінь резервування і взаємозамінності окремих системних елементів; мінімальні витрати часу на відновлення системи в результаті критичних збоїв; робота системи без перевищення ліміту допустимого рівня втрат.

4. Критерій скритності управління.

Показники: мінімізація практичної ймовірності витоку інформації з обмеженим доступом; високий рівень закриття каналів зв'язку системи управління ЗСУ; організація комплексу засобів по скритності органів і окремих елементів системи управління; максималізація часу, потенційно витраченого супротивником на отримання інформації з перехоплених прихованих повідомлень.

5. Критерій результативності управління.

Показники: продуктивність органів управління; повнота реалізації прийнятих управлінських рішень; максимальний рівень виконання системою ВСУ поставлених завдань і досягнення системних цілей.

В результаті проведеного аналізу, зауважимо, що найбільш актуальними проблемами оптимізації системи управління Збройними Силами в сучасній Україні є проблеми, пов'язані з кількісним скороченням компонентів системи в результаті реформування Збройних Сил, що неминуче призводить до пониження якісних показників її ефективності; проблеми, пов'язані з модернізацією і автоматизацією системи управління військами за умови обов'язкового збереження критерію її

скритності; проблеми недостатнього матеріально-технічного забезпечення та пов'язані з нею проблеми досягнення соціальної справедливості у військах; проблеми підвищення рівня професійної самосвідомості представників ЗСУ [1; 200]. Також не останнє місце серед озвучених проблем займають питання соціо-біо-техно сумісності системних компонентів, що негативно позначаються на цілісності функціонування системи управління військами [2; 219].

Досягнення мети статті: розкриття, в результаті проведеного колективом авторів системного та методологічного аналізу основних теоретичних підстав системи управління військами, вимагає не тільки концептуального опису основоположних принципів, методів, функцій і критеріїв ефективності реалізації системи. Найважливішим аспектом будь-якого соціально-філософського дослідження є розробка теоретичних рекомендацій щодо його практичного застосування.

У цьому зв'язку слід зазначити, що результати проведеного авторами дослідження цілеспрямовані на теоретичне збагачення методологічної бази таких спеціальних наук, як філософія управління, соціологія управління, соціальна філософія, теорія соціального управління, менеджмент організацій, загальна теорія управління військами, тактика, управління повсякденною діяльністю військ та підрозділів і т. д.

Результати дослідження створюють основу розробленого авторського спецкурсу для курсантів випускних курсів ВВНЗ України «Філософія військової діяльності». Теоретичні висновки дослідження також можуть бути використані при складанні програм і методичних рекомендацій до курсів дисциплін соціально-гуманітарного циклу для вищих військових навчальних закладів та нормативно - правових документів підрозділів Міністерства Оборони України.

В якості **висновку** зауважимо, що аналіз системи управління військами як соціально - філософської методологічної проблеми був запропонований авторами і проведений в науковому дискурсі вперше. Не дивлячись на солідний список авторських публікацій з певної тематики, нерозкритими залишилися ще багато аспектів організації і самоорганізації військової діяльності. Автор активно пропагує позначену тему в науковому співтоваристві, ними публікуються статті й монографії у вітчизняних та зарубіжних видавництвах, здійснюються виступи на соціологічних і філософських конгресах, науково-технічних військових конференціях як всеукраїнського, так і міжнародного рівня. Ми сподіваємось на виникнення в наукових колах певного суспільного резонансу, сприяючого актуалізації та концептуалізації наукової військової думки, виникненню конвергенції військової та соціально-філософської теорій, загальній популяризації військової діяльності, підвищенню наукового престижу Збройних Сил України та зростанню загального методологічного рівня вищої військової освіти в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пальчик С. И. Аксиологические аспекты патриотизма / С. И. Пальчик // Перспективи, № 4 (50), Одеса 2012.— С. 118—124.
2. Крымец Л.В. Актуальные проблемы развития систем управления войсками / Крымец Л.В., Теренько М.А. // Матеріали V-ї всеукраїнської науково-технічної конференції «Перспективи розвитку озброєння та військової техніки сухопутних військ». — Львів —2012, — С. 219.
3. Крымец Л.В. Взаимодействие в социальных системах: принципы организации./ Л.В. Крымец // Материалы IV Всероссийского философского конгресса «Диалог мировоззрений» (Нижний Новгород, 27-30 июня 2012г.), С. 193—194.
4. Крымец Л.В. Социальное взаимодействие в контексте постиндустриального общества на современном этапе развития: [монография] / Л.В.Крымец, Lap Lambert Academic Publishing, Saarbrücken, Germany.—2012.—163с.
5. Крымец Л.В. Методологический подход к организации военной деятельности. / Л.В. Крымец // Матеріали V-ї всеукраїнської науково—технічної конференції «Перспективи розвитку озброєння та військової техніки сухопутних військ» — Львів —2012, —С.219.
6. Основы теории управления войсками. / П.К. Алтухов, И.А. Афонский, И.В. Рыболовский, А.А. Татарченко; [Под ред. П.К. Алтухова]. — М.: Воениздат, 1984. — 221с.
7. Крымец Л. В. Перспективы формирования в Украине военной элиты / Л. В. Крымец // Материалы VI Всероссийского социологического конгресса «Социология в системе научного

© Лобовикова Е. А.

- управления обществом». (Москва, февраль 2012г.). — С. 285—286.
8. Кримець Л.В. Проблеми оптимізації систем управління військами. / Л. В. Кримець, Я. Р. Шевчук // Матеріали V—ї всеукраїнської науково—технічної конференції «Перспективи розвитку озброєння та військової техніки сухопутних військ». — Львів —2012, —С. 220.
 9. Тихонов А.В. Социология управления. Теоретические основы/ А.В. Тихонов, — Издание 2-е, доп. И перераб. — М.: Канон+ РООИ, 2009. — 472с.
 10. Крымец Л.В. Философские аспекты военной деятельности в контексте нравственного и эстетического воспитания военной элиты Украины./ Л.В. Крымец //Матеріали Міжнародної наукової конференції «Людина і світова глобалізація: перспективи та межі розвитку» (24—25.11.2011). — Дніпропетр. нац.ун-т залізн.трансп. ім. акад. В.Лазаряна, — 2011.
 11. Пальчик С.І. Ціннісні орієнтації військової діяльності у Збройних Силах України / С.І. Пальчик // Наукове пізнання: Методологія та технологія. Журнал філософії, соціологія, політологія. — Випуск 2 (27) 2011. — С. 127—131.
 12. Крымец Л. В. Этические контексты военной деятельности / Л. В. Крымец // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского (серия Философия. Культурология. Политология. Социология). — т.24 (63).—№ 3—4. — 2011. — С. 300—306.
 13. Krimets L.V. Interpromotion in social systems: principle of the rational activity. / L.V. Krimets //Пізнання: Методологія та технологія. Журнал філософії. — Випуск 1 (26) 2011.

Лобовикова Елена Александровна – кандидат социологических наук, доцент, доцент кафедры социологии Восточноевропейского национального университета им. В. Даля

УДК: 316.472.4

ВИРТУАЛИЗАЦИЯ ЛИЧНОСТИ В СЕТЕВЫХ СООБЩЕСТВАХ

В статье анализируется феномен виртуализации личности в контексте становления и развития информационного общества как нового типа социальности и межличностных коммуникаций. Рассматриваются аспекты смысловой структуры социальных сетей и конструирование виртуальной идентичности акторами-пользователями.

Ключевые слова: виртуализация личности, виртуальные коммуникации, личность, виртуальная идентичность.

ВИРТУАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В МЕРЕЖЕВИХ СПІВТОВАРИСТВАХ

У статті аналізується феномен віртуалізації особистості в контексті становлення і розвитку інформаційного суспільства як нового типу соціальності і міжособистісних комунікацій. Розглядаються аспекти смислової структури соціальних мереж і конструювання віртуальної ідентичності акторами-користувачами.

Ключові слова: віртуалізація особистості, віртуальні комунікації, особистість, віртуальна ідентичність.

VIRTUALIZATION OF PERSONALITY IN ONLINE COMMUNITIES

The paper is analyzes phenomenon of virtual personality in the context of formation and development of informational society as a new type of social and interpersonal communications. Aspects of meaning's structure of social networks and construction of virtual identity by actor-users are discussed.

Keywords: virtualization of personality, virtual communications, personality, virtual identity.

Постановка проблемы в общем виде. Информатизация общества, неограниченный доступ к различного рода информации предполагают возникновение новых типов коммуникации, представляющих интерес для социологии. Происходит перенос таких форм взаимодействия, как

купля-продажа, научная дискуссия или обсуждение сплетен из реального пространства магазина, офиса, кафе или кухни в виртуальное пространство сети Internet [1]. Связанное с этим создание платформы веб-сайтов и веб-игры привело к возникновению новых идентичностей. Начало нового тысячелетия проходит под флагом социальных сетей и виртуальных миров, которые без идентичности и виртуальной идентичности не представляемые.

Актуальными становятся вопросы о степени и характере влияния сетевых сообществ на современное общество в частности, востребованным является исследование влияния на социокультурные изменения, структуру и идентичность личности, социально-экономические и социально-политические процессы. Желание уйти от реальности обыденной жизни, абстрагироваться от проблем, возникающих в обществе глобализации и кризисов, побуждает к погружению в виртуальный мир. При этом возрастает количество молодых людей, для которых обычная реальность кажется серой, неинтересной и абсолютно непривлекательной, но необходимой для поддержания жизни. Виртуальное пространство, напротив, представляет для них целый мир, в котором и находятся все их основные цели, ценности и интересы. В связи с этим особую актуальность вызывает исследование виртуализации личности в условиях интенсивного развития сетевых сообществ.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблема виртуальной идентичности личности нашла отражение в исследованиях Дж.Донат (множественные виртуальные идентичности), Ш. Таркл (конструирование виртуальной идентичности), Дж.Сулера (управление идентичностью в киберпространстве), А.Маркхем (идентичность и опыт виртуального пространства), Н.Вуд и М.Соломон (виртуальные идентичности и потребительское поведение), Д. Холмса (идентичность и виртуальная политика), С.Джонса (идентичность и виртуальная культура), Дж.Рива (идентичность в виртуальных коммуникациях), А.Асмолова (трансформации идентичности в виртуальном мире), Е.Горошко (гендерные аспекты виртуальной идентичности), А. Жичкиной и Е. Белинско́й (стратегии самопрезентации в Интернет и их связь с реальной идентичностью), Н.Лепехина и А.Дубко (доверие к виртуальной идентичности), Н. Шерикбаевой (виртуальная идентичность лиц с ограниченными возможностями), М.Соколова (теория виртуальной идентичности).

На территории постсоветского пространства вопросам виртуализации личности, интернет-коммуникации и информационно-психологического воздействия на массовое сознание посвящены работы в сфере психолингвистики (Е. И. Горошко, А. В. Кирилина, Д. В. Иванов), лингвокультурологии (В. И. Карасик, Л. Ф. Компанцева, О. В. Лутовинова), социолингвистике (С. А. Зелинский, В. Г. Крысько). А. А. Андрухович изучал когнитивно-прагматические закономерности между процессом виртуализации личности и общества, возможностям манипулятивного воздействия на адресата в дискурсивной интернет-среде. Е. Луценко рассматривала виртуализацию общества как основной информационный аспект глобализации. Среди зарубежных исследователей виртуализации можно выделить Дж. Фернбека, Г. Рейнгольда, С. Хорна - согласно их оценке виртуальные феномены открывают абсолютно новую форму социальности. Проблематика социального взаимодействия в сети Интернет раскрывается в исследованиях социологов Н.Бейма, П.Коллока, С.Кайзлера, Г.Рейнгольда, Л.Спрелла, С.Херринга и др. Большое количество публикаций посвящено отдельным сторонам влияния новых коммуникативных ресурсов на общественную жизнь, психологическим последствиям влияния современных информационных систем на личность и особенностям межличностного сетевого общения (Ю.Бабаева, С.Коноплицкий, А.Минаков, В.Нестеров, С.Щеглова и др.). Внимание социологов привлекает проблематика количественного и качественного состава аудитории Интернет; им посвящены работы Е.Головахи, Б.Головки, А.Горбачика, Н.Костенко, О.Лычковской, Т.Рудницкой, В.Щербины и др. Е. Сирота исследовала психологические особенности постоянных посетителей социальной сети «ВКонтакте».

Согласно исследованиям Д.Иванова концепция виртуализации общества уже в ее первоначальной формулировке основывалась на критическом подходе, то есть на рефлексии социально-исторической обусловленности, а значит, и ограниченности классических моделей трансформации общества, и на целостном описании эмпирически фиксируемых тенденций, которые невозможно свести лишь к компьютеризации нашей жизни или ее прямым последствиям.

В виртуальной реальности человек имеет дело не с вещью (располагаемым), а с симуляцией (изображаемым). Человек, погруженный в виртуальную реальность, увлеченно живет в ней, сознавая ее условность, управляемость ее параметров и возможность выхода из нее [1]. Перспектива того, что отношения между людьми примут форму отношений между образами, и есть перспектива виртуализации [2].

Изложение основного материала. О виртуализации общества можно говорить постольку, поскольку сущность человека отчуждается не в социальную, а в виртуальную реальность. Виртуальная личность – отличительная черта эпохи постмодерна, имитационный образ, который, чтобы быть психологически продуктивным, не должен составлять функциональную альтернативу самой личности [3, с. 270].

Личность можно определить как устойчивый комплекс качеств, свойств, приобретаемых под влиянием соответствующей культуры общества и конкретных социальных групп, к которым она принадлежит. Г. В. Осипов предлагает выделить в социальной структуре личности следующие элементы:

1. Способ реализации в деятельности (образ жизни, труд, семья, общественно-политическая деятельность, и т.д.).
2. Объективные социальные потребности личности.
3. Способности к творческой деятельности, знания, навыки.
4. Степень овладения культурными ценностями общества, т.е. духовный мир личности.
5. Нравственные нормы и принципы, убеждения [4, с.173–175].

То есть наиболее значимыми элементами личности являются потребности, интересы, цели, мотивы, ценностные ориентации, установки. В этом перечне особое место занимают потребности как источник деятельности любой личности.

Особенностью социальных сетей стало то, что их содержание наполняется самими пользователями, а кроме общения и коммуникации, у акторов появляется возможность потреблять медиа-контент и весь спектр развлекательных продуктов (музыка, видео, игры и др.), вести экономическую, политическую и другие виды деятельности.

Анализируя влияние сети Интернет на идентичность личности, русский социолог В. Римский отмечает, что механизмом идентичности является принадлежность индивида к значимым социальным группам (в нашем случае к сетевым сообществам), которая позволяет ей удовлетворять такие свои потребности как самосохранение, защита, признание, самореализация. Таким образом, возможность удовлетворения потребностей выступает в качестве мотивирующего фактора самоидентификации, то есть распространение своей, или заимствование другой идентичности.

В свою очередь, идентичность является ядром конструирования реальности, включая ее индивидуальное, социальное и, в последнее время, виртуальное измерение. Понятие идентичности должно иметь ключевое значение в социологическом объяснении поведения пользователей социальных сетей. С одной стороны, это объясняется необходимостью определенной самоидентификации в процессе "представления себя другим" (Гофман) на страницах социальных сетей. С другой стороны, важна "реальная" повседневная идентичность как базис, на котором формируется новая виртуальная идентичность и происходит смещение ценностных ориентиров личности, их корректировки под воздействием условий существования в сети, отличающихся от жизни за ее пределами. Таким образом, можно говорить о проблеме соотношения реальной и виртуальной идентичности, как об одной из отправных в дальнейших исследованиях социальных сетей.

"Идентичность, - пишет Римский, - включает в себя все значимые для личности идентификации, осуществленные в течение ее жизни, и все постоянные, стойкие социальные роли, которые индивиду приходилось выполнять. При этом идентичность превращает результаты отдельных идентификаций в единую систему, уникальную для каждой личности" [5, с. 87].

А. Андрухович выделяет три основные социально-психологические причины обращенности современных людей к Сети: неудовлетворенность миром и моделью его описания, желание самоидентифицироваться, ответить на вопрос «Кто Я?», стремление к коммуникации [6].

Е. Сирота исследовала особенности общения в социальных сетях, среди которых выделяет:

1. Анонимность.
2. Своеобразие протекания процессов межличностного восприятия в условиях отсутствия невербальной информации.
3. Добровольность и желательность контактов. Пользователь добровольно завязывает контакты или уходит от них, а также может прервать их в любой момент.

4. Затрудненность эмоциональной компоненты общения и в то же время стойкое стремление к эмоциональному наполнению текста, который выражается в создании специальных значков для обозначения эмоций.
5. Стремление к нетипичному, ненормативному поведению. Чаще всего пользователи презентуют себя с другой стороны, чем в условиях реальной социальной нормы, проигрывают роли, нереализованные в деятельности за пределами сети [7, с.117].

«Сетизация» привела к возникновению нового вида неформальных социальных сообществ – виртуальных, еще не институционализированных. Основу современного общества, как отмечает М. Кастельс, составляют «сетевые» структуры, именно через сети происходит становление новых форм различных сообществ: «Именно сети составляют новую социальную морфологию наших сообществ» [8, с. 232].

Формирование виртуальных сообществ, прежде всего основанных на глобальной связи в сети, по мнению М. Кастельса, можно рассматривать как кульминацию исторического процесса разделения местоположения и общения в формировании сообщества: новые, отборные модели социальных отношений заменяют территориально ограниченные формы социального взаимодействия. Новая информационная система, отмечает М.Кастельс, значительно ослабляет символическую власть традиционных отправителей сообщений, внешних по отношению к системе, передаваемую через исторически закодированные социальные привычки [8].

Среди проблемных аспектов идентичности в контексте Интернет-коммуникаций Римский называет отсутствие невербальной составляющей взаимодействия, искажение смысла сообщений, манипулирование сознанием аудитории, Интернет-зависимость. На наш взгляд, последний аспект сегодня получает особенно широкое распространение и включает несколько составляющих, начиная от игровой зависимости (коллективные компьютерные игры являются важной составляющей многих социальных сетей) и, завершая поглощением жизненного времени социальной сетью как таковой (чтение, обмен сообщениями, просмотр и размещение фотографий).

Поскольку проблема идентичности является лейтмотивом социологии личности, то еще одним важным и перспективным направлением исследований может стать построение типологии пользователей социальных сетей. В настоящее время распространение получила бихевиографическая типология, разработанная социологом Брайаном Солисом, которая вполне может стать основой для дальнейших исследований в этом направлении. Называя социальные сети ЭГО-системами (пользователь в центр своего виртуального мира) и подчеркивая важность проблемы идентификационных практик (“Кто мы онлайн?”), Солис выделяет 19 типов пользователей [9]:

1. *альтруистические доброжелатели* – основа социальной сети;
2. *решатели проблем* – близки к первому типу, но не готовы в той же степени жертвовать собой;
3. *комментаторы* – выражают свое мнение, но редко производят собственный контент;
4. *исследователи* – способствуют принятию обоснованных решений;
5. *собеседники* – не дают иссякнуть дискуссиям в сети;
6. *кураторы* – оперируют информацией, ориентируясь на интересы сетевого окружения;
7. *коннекторы* – поддерживают сетевую структуру;
8. *производители* – элита сети, производящая собственный контент;
9. *вещатели* – распространяют информацию в одностороннем порядке, без широких дискуссий;
10. *маркетологи* – продвигают идеи, продукты и услуги в сети;
11. *светские львы/львицы* – веб-звезды, широко известные в сети и за ее пределами;
12. *само-промоутеры* –занимаются открытой само-рекламой;
13. *эго-кастеры* – бывшие само-промоутеры, ставшие эгоистичными вследствие популярности;
14. *наблюдатели* – малоактивное большинство, составляющие основную часть пользователей сети;
15. *карьеристы* – используют других для достижения своих целей;
16. *гиперинформаторы* – не чувствуют меру в распространении своей информации;
17. *спамеры* – распространяют информацию “вслепую”;
18. *личеры* – “пиявки”, скачивающие контент, но не достаточно делящиеся им с другими;
19. *жалобщики* – недовольство как основная характеристика их информации.

На наш взгляд, в качестве отправной точки социологического осмысления конструирования виртуальных идентичностей, данная типология будет крайне полезной [10].

Выводы. Глобализация и связанные с ней новые социальные процессы приводят к тому, что

человек испытывает потребность вхождения в виртуальный мир, новую реальность, предлагающую неограниченные возможности самоидентификации и самореализации. Интернет, как современное и самое мощное из средств массовой коммуникации, информации и пропаганды, выступает посредником в воздействии на подсознание и манипуляциях языковым сознанием. Получение информации, расширение границ картины мира, возможность коммуникации, дискурсивность современного мира - факторы, породившие возникновение нового варианта личности - виртуальной личности в сетевых сообществах. Движение в сторону виртуализации личности вызвано многими причинами как психологического, так и политического и экономического характера. Виртуализация „снимает” многие риски с реальной личности и тем самым создается новое пространство свободы. Таким образом, реальность информационного общества значительно расширяется благодаря встраиванию в нее феноменов виртуальной реальности, которые и служат инструментом оптимизации реальных общественных взаимодействий. Мир будущего, с точки зрения его регулирования, разделится фактически на две части - мир реальных личностей и мир виртуальных личностей. Каково будет реальное количественное соотношение между этими мирами, сказать трудно, но ясно, что роль виртуальной составляющей будет достаточно велика [11].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Иванов Д.В. Виртуализация общества / Д. В. Иванов; [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://lib.ru/POLITOLOG/ivanov_d_v.txt_with-big-pictures.html.
2. Степанова А.Н. Социальная система как информационное взаимодействие / А.Н. Степанова; [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://aup.ru/library/sotsialnaya-sistema-kak-informatsionnoe-vzaimodeistvie/1146?page=0,1>
3. Компанцева Л. Ф. Гендерные основы Интернет-коммуникации в постсоветском пространстве : [монография] / Л. Ф. Компанцева. — Луганск : Знание, 2004. — 404 с.
4. Осипов Г. В. Социология. Основы общей теории: [Учеб.для вузов] /Отв. ред. Г. В. Осипов. — М.: Норма, 2003. — 912с.
5. Римский В. Воздействие сети Интернет на социальную активность, формирование и развитие идентичностей / В. Римский // Вестник общественного мнения: Данные. Анализ. Дискуссии. — 2009. — № 1 (99). — С. 86—96.
6. Андрухович А. А. О виртуализации и манипуляции; [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.nbu.gov.ua/portal/Natural/Vdpu/Movozn/2010>
7. Сирота Е. Ю. Личностные особенности постоянных посетителей сайта www.vkontakte.ru. / Е. Ю. Сирота // Вестник КемГУ. — 2010. — №3(43). — С.115—118.
8. Кастельс М. Становление общества сетевых структур / М. Кастельс // Новая постиндустриальная волна на Западе : антология. — М. : Academia, 1999. — С. 232.
9. Solis B. Behaviorgraphics: Discovering the “Me” in Social Media / B. Solis; [Electronic source]. — Access mode: <http://www.briansolis.com/2011/02/behaviorgraphics-discovering-the-me-in-social-media/>
10. Лобовікова О.О. Соціальні мережі як феномен інформаційного суспільства [Текст] / О. О. Лобовікова, А. С. Мельніков // Вісник Львівського національного університету ім. І.Франка. Збірник наукових праць. Серія соціологічна. Випуск 5. — Львів : Вид-во Львівського національного університету ім. І.Франка, — 2011. — С.154—160.
11. Лобовикова, Е.А. Виртуализация личности в социальных сетях [Текст] / Е.А.Лобовикова. // Соціологічні дослідження: збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету. — № 11. — Луганськ : Вид-во СНУ ім. В.Даля, — 2011. — С.155—164.

© *Луговцев Ю.М.*

Луговцев Ю.М. – соискатель кафедры философии и методологии науки Одесского национального политехнического университета.

УДК: 321.64:303.732.4

ТИРАНИЯ И ТОТАЛИТАРИЗМ: СИСТЕМНАЯ СПЕЦИФИКА

В статье формулируются формальные определения тирании и тоталитаризма с помощью языка тернарного описания. Выводятся существенные системные признаки данных систем.

Ключевые слова: система, тирания, тоталитаризм, параметр.

ТИРАНИЯ І ТОТАЛІТАРИЗМ: СИСТЕМНА СПЕЦИФІКА

У статті формулюються формальні визначення тиранії і тоталітаризму за допомогою мови тернарного описання. Виводяться істотні системні ознаки даних систем.

Ключеві слова: система, тиранія, тоталітаризм, параметр.

TYRANNY AND TOTALITARIANISM: SYSTEM SPECIFICS

In this article we give formal definitions of tyranny and totalitarianism with the ternary description language. The essential system of qualities of these systems are deduced.

Keywords: system, tyranny, totalitarianism, parameter.

Уже ни один десяток лет в политической науке не умолкают оживлённые дискуссии о природе тоталитаризма (См.: [1], [2], [3], [3]). Одна из целей этих дискуссий – выделение сущностных характеристик и даже «построение теории» тоталитаризма. Украинский политолог М.В. Чабанна отмечает, что «разработка теории тоталитаризма, определения его существенных признаков и изучение конкретных режимов даёт возможность найти адекватные критерии для сравнения разных его моделей» [5, с. 13].

Изучение разных моделей тоталитаризма невозможно до тех пор, пока не будет дано относительно строгое общее определение данного типа социальной системы и не будут эксплицитно представлены его именно системные признаки. При этом примем во внимание, что всякий, кто описывает тоталитаризм, строит его модель, но всякая модель объекта предполагает его системное представление.

Попытки описать характеристики тоталитаризма на эмпирическом уровне в политологии неоднократно предпринимались. Рассмотрим те из них, где эти характеристики представлены наиболее чётко.

Р. Арон в своей работе «Тоталитаризма и демократия» сформулировал следующие признаки тоталитаризма:

- 1) монополия одной, революционно настроенной партии на власть;
- 2) слияние партии и государства;
- 3) государственный контроль над средствами массовой информации;
- 4) ограничение общественных дискуссий и навязывание единой идеологии – идеологии монополизировавшей власть партии;
- 5) политизация и идеологизация общества;
- 6) применение систематического насилия над подвластными;
- 7) тотальное огосударствление экономической сферы.

По мнению Арона, главная отличительная особенность тоталитарного государства состоит в том, что оно является однопартийной системой [6, с. 27-34, 102-116].

Во многом сходные (и столь же эмпирически обнаруженные) признаки тоталитарного государства указывает американский политолог М. Кертис [5, с. 12]:

- 1) наличие официальной идеологии, призванной построить новый социальный порядок и создать новый тип личности;
- 2) монополия одной политической партии на осуществление тотального контроля над обществом, террор, всеохватывающий конформизм;
- 3) иерархическая однопартийная система;
- 4) превалирование общественных интересов;
- 5) централизация власти, отсутствие оппозиции, недопущение инакомыслия;
- 6) неподконтрольность власти обществу;

- 7) партийно-государственный контроль над средствами массовой информации и системой образования;
- 8) отсутствие свободных выборов;
- 9) партийно-государственный контроль над армией и вооружением;
- 10) отказ гражданам в праве свободно выезжать за границу;
- 11) наличие централизованной плановой экономики.

Известный советолог профессор Лондонского университета Л. Шапиро к этим признакам добавляет такие [5, с. 12]:

- 1) наличие фигуры вождя;
- 2) контроль над личностью и моралью;
- 3) постоянная мобилизация населения для достижения поставленных властью целей;
- 4) легитимность режима и поддержка его массами.

Обилие признаков и то обстоятельство, что за указанными признаками явно просматриваются наблюдения над конкретными случаями тоталитарных режимов XX столетия, заставляет обратиться к обобщению и к поискам среди всех этих характеристик основных и наиболее существенных. По-видимому, этим путем пошли американские политологи К. Фридман и З. Бжезинский, но особого эффекта, как нам представляется, не достигли. Они указали шесть главных, по их мнению, признаков тоталитарного государства [7, с. 10-11]. Это:

- 1) единая всеобъемлющая идеология, на которой построена политическая система общества;
- 2) монополия на власть одной политической партии, как правило, возглавляемой диктатором;
- 3) система террористического полицейского контроля;
- 4) проникновение государства во все сферы общественной жизни;
- 5) всесторонний контроль над средствами массовой информации и вооружёнными силами;
- б) централизованный контроль над экономикой и система бюрократического управления экономической деятельностью.

Первое, что бросается в глаза в представленных экспликациях, это их избыточность и дескриптивность. Как следствие такой дескриптивности, данные признаки трудно назвать независимыми друг от друга. В частности, если взять экспликацию Фридмана и Бжезинского, то разве не следует первый признак из второго, а второй – из третьего? И разве не являются все признаки следствием из четвертого? Тогда, может быть, только его и следовало сохранить?

Приблизительно то же можно сказать и об экспликации Кертиса, которая не менее избыточна, чем экспликация Фридмана и Бжезинского.

В-вторых, нельзя согласиться с Ароном, что отличительным признаком только тоталитарного режима является его однопартийность. Политологи отмечают, что и авторитарные режимы также могут быть однопартийными [8, с. 170].

Является ли существенным признаком тоталитарного режима то, что указано Шапиро – непереносимое наличие фигуры вождя? Здесь вопрос ещё и в том, кого вообще можно считать вождём, и по каким признакам это определяется. Был ли Пётр I вождём в том же, смысле, в каком, например, был Сталин? Скорее, да, чем нет. Однако Российскую империю периода Петра I тоталитарным государством почему-то никто не называет. Что касается признаков 2, 3, 4, обозначенных Шапиро, то почему их надо считать главными, а не второстепенными – разве они ни не могут быть в той или иной мере присущи и не только тоталитарным режимам?

Обращает на себя внимание, конечно, и то, что почти ни одна экспликация не обходится без слова «система», но ни в одной из них оно не стало ключевым понятием, которое можно было бы использовать в качестве родового в определении «*per genus proximum et differentiam specificam*» («через ближайший род и видовое отличие»). Авторы не уточняют смысл соответствующего понятия, пользуются словом в неопределённом смысле. Никем даже не был поставлен вопрос, могут ли существовать тоталитарные системы за пределами социальных отношений. Иначе говоря, возможность методологического анализа оказывается упущенной. Остаётся открытым и вопрос о наиболее существенных признаках, из которых остальные могли бы быть выведены как следствия.

Между тем в общей параметрической теории систем понятие тоталитаризма в своё время определялось. Так, А. Ю. Цофнас, говорит о предельно тоталитарной системе как такой, в которой отношения системы в целом выполняются на всех её подсистемах (элементах) [9, с. 44]. То есть подсистемы имеют ту же структуру, что и система в целом. В качестве таких элементов в первую очередь выступают все государственные институты. Однако и другие организации, в той мере, в какой государство их втягивает в свою систему управления, обретают ту же структуру.

Если ориентироваться на тот же образец, который служил наглядным примером для всех выше упомянутых авторов, то следовало бы вспомнить, что в Советском Союзе и сама единственная партия, и все государственно-хозяйственные организации строились по так называемому принципу «демократического централизма». Но точно также строились и все образовательные учреждения (школы, вузы и др.), и учреждения культуры (творческие союзы, в том числе), и детские организации (этим, кстати, отличалась пионерская организация от скаутов), и организации граждан по месту жительства.

Формально данное определение записывается так:

$$(IA) \text{Тоталитарная система} =_{def} (IA) \{ \{ (IA[*IA])t \} \rightarrow ([IA(*IA)]t) \} \quad (1)$$

(В ЯТО IA означает «произвольный подобъект», в нашем случае – это интерпретируется как произвольная подсистема).

Прочитаем это определение. Здесь сказано, что произвольная вещь является тоталитарной системой (по определению), если её представление в виде системы тем самым предполагает, что любая её подсистема имеет ту же структуру относительно того же концепта, что и система в целом. Поскольку в тоталитарной системе каждый элемент обладает свойствами системы в целом, она как бы моделирует сама себя. Поэтому такие системы называют ещё *автомодельными*. Можно сказать, что подсистемы тоталитарной системы *автомодельны*.

Отметим ещё раз, что не только собственно политические подсистемы, но и иные «подобъекты» при тоталитарном режиме стремятся обрести вид системы в целом. Неполитические объединения политизируются, обретая вид и характер политических организаций. Так было в СССР, точно так же выглядит политический строй и в Северной Корее. В гитлеровской Германии различные общественные объединения обретали те же характеристики, что и слившаяся с государством правящая партия. Фюреры, например, были и в системе управления вузами.

Если данный признак считать существенным, то легко убедиться, что все эмпирические признаки тоталитаризма, обнаруженные авторами, анализировавшими явление тоталитаризма, либо являются следствиями этого признака, либо сопутствуют ему, так сказать, факультативно.

Отсюда, в частности, следует, что тоталитаризм не является феноменом лишь XX века. Таким образом, в дискуссии на эту тему привносится решающий аргумент. Из определения 1, например, следует и то, что царский режим в России, как и режимы многих других европейских монархий Нового времени, под определение тоталитаризма не уместаются. С другой стороны, то, что называют «исламским государством», если брать его «в чистом виде», более или менее этому определению соответствует.

Общая параметрическая теория систем позволяет поставить вопрос и шире. Встречаются ли тоталитарные системы за пределами политических отношений? Определение позволяет ответить на этот вопрос положительно. Такие системы характерны, например, для регулярной армии. Это само по себе уже наводит на некоторые размышления. Армия, в частности, более или менее успешно решает задачи разрушения, но мало приспособлена для созидания. Нельзя ли сделать вывод о том, что тоталитарные политические системы также оказываются наиболее эффективными в условиях войн – ведь известно, что любая воюющая страна ограничивает всяческие демократические свободы. В то же время тоталитарный режим, как и армия, плохо решает созидательные задачи – примеры этому те же Советский Союз или Северная Корея.

Если теперь воспользоваться системными закономерностями, то можно обратить внимание на то, что тоталитарные системы коррелируют с параметром *субстратной гомогенности* [10, с. 52]. И действительно, неоднократно обращалось внимание на то, что всякая тоталитарная система стремится к унификации своего субстрата. Поскольку каждая её подсистема устроена так же, как и система в целом, то дело доходит до стремления к унификации отдельных граждан. Примечательно, что после книги Г. Маркузе [11] в политологический оборот вошло понятие «одномерный человек». Можно теперь заключить, что эта характеристика в первую очередь характерна именно для тоталитарного государства – вывод, который сам Маркузе не делал. Средством достижения этого является, в частности, интенсивное внедрение в массы единой идеологии. Тоталитарная система, согласно определению, является также *гомогенной и по структуре*. Однако ещё раз обратим внимание на то, что гомогенные системы нежизнеспособны [9, с. 54]. Одна из причин крушения тоталитарных государств заключается в их гомогенности.

Из определения (1) также следует, что тоталитарная система обладает параметром *гомеомерности*: структура её подсистем совпадает со структурой системы в целом [12, с. 51]. Между тем данный параметр устойчиво коррелирует с признаком *неминимальности* [12, с. 52]. Неминимальная система – это такая система, которая допускает удаление тех или иных элементов без разрушения системы в целом. Именно неминимальность делает тоталитарную систему устойчивой перед угрозой потери тех или иных элементов. Это объясняет, почему в случае, военных конфликтов тоталитарная модель управления оказывается эффективной (СССР в период Второй мировой войны; вообще, тоталитарные режимы, как свидетельствуют многочисленные наблюдения, чрезвычайно воинственны).

Тоталитарная система стремится к максимальной *целостности* – и в смысле полноты и завершенности, и, главное, в смысле максимальной степени связности (когерентности) своих элементов. Высокая же степень целостности тоталитарных систем опять-таки указывает на их нежизнеспособность – избыточная целостность тоталитарных систем обуславливает низкие возможности их естественного развития, поскольку системы с предельной степенью целостности такую возможность утрачивают [13, с. 234-240].

Определение (1) предполагает также, что ещё одной естественной характеристикой таких систем является их *иерархичность*: системы имеют подсистемы с аналогичной структурой, которые, в свою очередь имеют аналогичные подсистемы. Наличие такого свойства тоталитарных систем отмечается и политологами, в частности, американским политологом Кертисом [5, с. 12].

Какие следствия из этого можно извлечь с помощью ОПТС? Существует интересная закономерность, согласно которой иерархическая система, как правило, является *невариативной* [14, с. 20]. Система является невариативной в том случае, если она стремится исключить любые отношения, отличные от системообразующих [10, с. 175]. Этот признак указывает на границы эффективности тоталитарных систем. Они, как правило, эффективны, когда требуется что-либо разрушить. Например, партия ленинского типа успешно справлялась с революционной, т.е. с разрушительной, задачей. Но созидательные задачи она решала плохо – именно в силу невариативности, негибкости в меняющихся экономических и иных условиях. Кроме того, этот признак указывает и на стремление системы к гомогенности.

Понятие тоталитаризма нередко отождествляют с понятием тирании (диктатуры) [15], [5]. Как было отмечено выше, Шапиро, Фридман и Бжезинский полагали, что наличие фигуры вождя-диктатора является обязательным для тоталитарного государства. Однако из сформулированного определения тоталитарной системы это не следует. По-видимому, нужно отличать тиранию (деспотическое, диктаторское государство) от тоталитарного.

В ОПТС есть определение понятия тоталитарной системы, данное А. И. Уёмовым. Оно отличается от определения (1), и, как нам представляется, больше подходит для определения именно деспотической политической системы.

Если исходить из определения Уёмова, в системе диктаторского типа все системообразующие отношения определяются её концептом [16, с. 146]. Смысл концепта приблизительно такой: «Я решил!». Именно так тиран подходит к управлению государством. Как отмечали ещё Платон и Аристотель, в таком государстве все отношения выстраиваются так, как того хочет правитель, по его произволу [17, с. 316-320], [18, с. 505].

В ЯТО данное определение принимает такой вид:

$$(tA)_{\text{Деспотическая система}} =_{\text{def}} (tA) \{ \{ ([a(*tA)])t \} \bullet \{ t \rightarrow [A(*tA)] \} \} \quad (3.2)$$

Из определения видно, что концепт предполагает возможность любой (по выбору тирана) структуры. В качестве элементов тиранической системы могут выступать как различные институты и организации (если они есть), так и граждане.

Из сказанного несложно сделать вывод, что деспотическая система стремится быть *центрированной*. В центрированной системе присутствует элемент, посредством которого осуществляются системообразующие отношения любых других элементов [10, с. 163-164].

Для политологии небезынтересно и то, что наличие признака центрированности в диктаторских системах, согласно ОПТС, закономерно коррелирует с параметром *невсецелонадёжности* [10, с. 183]. В невсецелонадёжной системе всегда существует некоторое количество элементов, изъятие которых приводит к уничтожению системы как таковой. В одних случаях это количество известно, в других – нет. Что касается тирании, то она, как правило, разрушается с устранением диктатора (падение Египта после смерти Клеопатры, крушение Третьего

Рейха и т.д.).

В свою очередь, параметр невсёцелонадёжности, согласно ещё одной системной закономерности, коррелирует с параметром *нестабильности* [10, с. 183]. Нестабильные системы – это такие системы, которые не допускают каких-либо изменений в структуре без уничтожения системы в целом. Данный параметр указывает на негибкость тиранической системы. Она неспособна изменять свою структуру под влиянием тех или иных внутренних или внешних вызовов, вследствие чего в определённый момент обнаруживает свою неэффективность. Любопытно, что и тоталитарная система очевидным образом обнаруживает свою нестабильность. Возможно, поэтому она так близка к деспотическому режиму – до такой степени, что их часто отождествляют.

Многие и другие системные характеристики деспотии совпадают с системными признаками тоталитарной системы, что и приводит к их указанному смешению. Однако требуется дополнительное системно-политологическое исследование, чтобы прийти к выводу о том, что *тирания всегда* тоталитарна. Пока же заметим, что тоталитаризм, как отмечалось, связан с растущей степенью целостности (целостность – это линейный параметр), а потому тоталитаризм может иметь различные степени. В качестве рабочей гипотезы можно принять, что чем выше целостность, тем ближе тоталитарная система приближается к тирании. Во всяком случае, Советское государство максимально приблизилось к тирании к концу 30-х годов, когда отчетливо оформилась растущая целостность режима.

С другой стороны, нельзя сказать, что всякая тоталитарная система всегда является диктаторской. В частности, Советский Союз в сталинский период являлся одновременно и тоталитарным, и деспотическим государством. Но затем, после естественной убыли центрального элемента, какое-то время сохранялись лишь тоталитарные характеристики режима.

Таким образом, системное представление и определение понятий тоталитаризма и тирании позволяют избежать избыточности некоторых признаков словесных определений, имеющих по преимуществу эмпирически дескриптивный характер. Как представляется, определения данных понятий через понятие системы, как и указание соответствующих системных признаков данных политических режимов, позволяют точнее выразить их специфику и избежать недоразумений при использовании терминов. Указание системных параметров этих систем и обращение к соответствующим системным закономерностям позволяет сделать обоснованные заключения относительно жизнеспособности данных режимов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Арэнд Х. Вирус тоталитаризма / Х. Арэнд // Новое время. — 1991. — №11. — С. 40—42.
2. Андерсон Р.Д. Тоталитаризм: концепт или идеология? / Р.Д. Андерсон // Полис. — 1993. — № 3. — С. 98—107.
3. Климчук В. Эстетика тоталітаризму / В. Климчук // Сучасність. — 2001. — №4. — С. 122—134.
4. Shapiro L. Totalitarianism / Shapiro L. — N.Y.: Praeger, 1972. — 144 p.
5. Чабанна М. В. Дослідження сутнісних рис тоталітарного режиму та зіставлення його різновидів у межах теорії тоталітаризму // Наукові записки. Том 69, Політичні науки / М. В. Чабанна. — К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2007. — С. 11—16.
6. Арон Р. Тоталитаризм и демократия / Арон Р.; [пер. с франц. Г. Семёнов]. — М.: Текст, 1993. — 144 с.
7. Friedrich C.J. Totalitarian, dictatorship and autocracy / C.J. Friedrich, Z.K. Brzezinsky. — N.Y.: Frederick A. Praeger, Inc., Publisher, 1962. — 346 p.
8. Цыганков А. П. Современные политические режимы: структура, типология, динамика (учебное пособие) / Цыганков А. П. — М.: Интерпракс, 1995. — 295 с.
9. Tsofnas A. Universalism and parametric systems theory / A. Tsofnas // Dialogue and universalism — No. 5—6. — p. 35—55.
10. Уёмов А. И. Системный подход и общая теория систем / Уёмов А. И. — М.: Мысль, 1978. — 272 с.
11. Маркузе Г. Одномерный человек / Г. Маркузе; [пер. с англ. А. А. Юдин]. — М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. — 526 с.
12. Уёмов А.И. Л. фон Берталанфи и параметрическая общая теория систем // Системный подход в современной науке / А. И. Уёмов. — М.: Прогресс-Традиция, 2004. — С. 37—52.
13. Цофнас А. Ю. Теория систем и теория познания / Цофнас А. Ю. — Одесса: АстроПринт, 1999. —

308 с.

14. Уёмов А.И. К проблеме системного анализа понятия иерархии // Динамика и развитие иерархических (многоуровневых) систем (Теоретические и прикладные аспекты): сб. статей по материалам Международной научно-практической конференции (ТГТТУ, АН РТ, ИЭУП, РИРОО). — Казань, Изд-во ТГТТУ, 2007. — С. 15—24.
15. Riadh T.A. Tyranny and mental health [Электронный ресурс]. — Режим доступа к статье: <http://bmb.oxfordjournals.org/content/72/1/1.full>.
16. Uyemov A. I. The ternary description language as a formalism for the parametric general systems theory / A. I. Uyemov // International Journal of General Systems. — Part 2. vol. 31 (2) (2002): 131—151.
17. Платон. Государство / Платон; [пер. с древнегреч. А. Егунов]. — М.: АСТ, 2003. — 381 с.
18. Аристотель. Политика / Аристотель: [соч. в 4-х т.]; [пер. с древнегреч. С. А. Жебелев]. — М.: Мысль, 1983. — Т. 4. — С. 376—644.

Митали Л. С. – аспирантка кафедры философии и социологии Государственного учреждения «Южно-украинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского».

УДК: 122.1+125.6

ОСОБЕННОСТИ СМЫСЛОВОГО НАПОЛНЕНИЯ ПОНЯТИЯ «ГЕНДЕРНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ» В ФИЛОСОФСКОМ ДИСКУРСЕ

Статья посвящена уточнению социально-философского смысла понятия «гендерная идентичность». Проанализированы современные подходы к определению существенных характеристик понятия «гендерная идентичность» в философском дискурсе. Рассмотрен теоретико-информационный потенциал понятия «гендерная идентичность» в методологическом и эпистемологическом аспектах.

Ключевые слова: *гендер, идентичность, гендерная идентичность.*

ОСОБЛИВОСТІ СМИСЛОВОГО НАПОВНЕННЯ ПОНЯТТЯ «ГЕНДЕРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ» У ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ

Стаття присвячена уточненню соціально-філософського смислу поняття «гендерна ідентичність». Проаналізовані сучасні підходи до визначення суттєвих характеристик поняття «гендерна ідентичність» у філософському дискурсі. Розглянуто теоретико-інформаційний потенціал поняття «гендерна ідентичність» у методологічному та епістемологічному аспектах.

Ключові слова: *гендер, ідентичність, гендерна ідентичність.*

FEATURES OF SEMANTIC CONTENT OF THE CONCEPT OF “GENDER IDENTITY” IN THE PHILOSOPHICAL DISCOURSE

Article is focused on the refinement of socio-philosophical meaning of "gender identity". Modern approaches to the definition of essential characteristics of the concept of "gender identity" in philosophical discourse are analyzed. We consider an information-theoretic capacity of the concept of "gender identity" in the methodological and epistemological aspects.

Keywords: *gender, identity, gender identity.*

В современной философской науке происходит переосмысление существующих социально-философских положений с учетом новых реалий XXI века. В последние годы в научной литературе отмечается важность гендерных исследований и необходимость их включения в сферу философско-методологического осмысления [2, 4, 5, 11]. Осуществление гендерных исследований позволяет преодолеть абстрактное понимание человека как бесполого существа в главных проявлениях его общественной жизни и сформировать толерантное отношение к миру как к мужскому, так и к женскому [13, с. 77-78].

В западной научной литературе гендерные исследования представлены в работах Дж. Батлера, Г. А. Брандта, С. Бем, К. Делфи, Э. Оукли, Р. Столлера и других.

Среди украинских и российских исследователей, которые занимаются гендерной проблематикой, следует, прежде всего, назвать В. Агееву, Т. Власову, И. Жеребкину, Е. Здравомыслову,

О. Кись, Н. Пушкареву, В. Чернецкого и других.

Целью статьи является теоретическое осмысление и уточнение социально-философского смысла понятия «гендерная идентичность».

В философии, как и в других науках, появление новой категории знаменует собой углубление человеческого познания, еще одну ступень в постижении человеком самого себя и окружающего мира. Так, понятие «гендерная идентичность» был впервые употреблен в американской научной литературе в начале 80-х годов XX века, в настоящее время используется и активно исследуется в философии, социологии, социальной психологии, лингвистике.

Прежде, чем рассмотреть сущностные характеристики понятия «гендерная идентичность», обратимся к теоретическому анализу понятий «гендер» и «идентичность». В современных философских словарях под гендером понимается понятие, используемое для отображения социокультурного аспекта половой принадлежности человека. Гендер характеризует социальную организацию половых различий и имеет культурологическую характеристику поведения, которое соответствует полу в данном обществе в данное время [8]. В социальных науках понятие «гендер» используется как социальный пол, определяющий поведение человека в обществе и то, как это поведение воспринимается. В отличие от биологического (врожденного, генетического, морфологического) пола, понятие «гендер» позволяет учитывать изменчивость и различия человека в соответствии с возрастом, социальным положением и т. д. Развитие представлений о понятии гендера зависят от культурного и социального контекста, от специфики межполовых отношений в определенный исторический период.

В свою очередь, идентичность рассматривается как соотносительность чего-либо («имеющего бытие») с самим собой. Понятие идентичности впервые детально было рассмотрено Э. Эриксоном. Согласно его теории, идентичность опирается на осознание временной протяженности собственного существования, предполагает восприятие собственной целостности, позволяет человеку определять степень его сходства с разными людьми при одновременном видении своей уникальности и неповторимости. [14].

Х. Тэджфел, в рамках теории социальной идентичности, трактует гендерную идентичность как одну из подструктур социальной идентичности. В то же время, следует отметить, что до сих пор в современном научном познании нет однозначного понимания «гендерная идентичность». Проанализируем некоторые из подходов к определению сущностных характеристик понятия «гендерная идентичность».

Например, Н. К. Радина определяет ее как принадлежность к той или иной социальной группе на основе полового признака [9]. Т. В. Бендас рассматривает гендерную идентичность как отождествление себя с определенным полом, отношение к себе как к представителю определенного пола, освоение соответствующих ему форм поведения и формирование личностных характеристик [1]. Е. А. Здравомыслова и А. А. Тёмкина говорят о социально-психологическом феномене, продукте и процессе конструирования субъектом себя и социальной реальности посредством конструкторов маскулинности и феминности [11]. И. С. Клёцина понимает под гендерной идентичностью аспект самосознания, описывающий переживание человеком себя как представителя определенного пола [6]. Все эти ученые не просто подчеркивают системный характер гендерной идентичности (связь с полом, культурой, институтами социализации), а говорят о согласованности гендерной идентичности со всеми личностно принимаемыми образами «Я».

В современной англо-американской литературе выделяется физический пол (по англ. - sex) и социальный пол (по англ. - gender), который часто именуют как «гендер». Если «пол» обозначает биологическое разделение на мужчин и женщин, то гендер отражает разделение женственности (feminity) и мужественности (masculinity).

Понятие социального пола концентрирует внимание на социально сконструированных различиях между мужчинами и женщинами. В современной западной социологии этот термин отражает не индивидуальную идентификацию и личностные характеристики, но культурные стереотипы и идеалы маскулинности и феминности, половое разделение труда в социальных институтах и организациях.

Первая структура (пол) сформирована природой, вторая (гендер) сконструирована обществом

с помощью законов, религии, искусства, литературы. Дифференциация понятий «пол» и «гендер» дает возможность появления новых теорий и способов конструирования гендерных моделей в современном обществе.

Гендерные исследования вводят в научный оборот специфическую терминологию, широко распространенную сегодня в гуманитарных науках. Так, предметом гендерных исследований становятся существующие в данном обществе представления о различиях между мужчинами и женщинами, а точнее – представления об особенностях мужчин и женщин, их отличительных чертах. Эти представления получили обозначение «маскулинности» и «феминности». Маскулинность (мужественность) представляет собой комплекс аттитюдов, характеристик поведения, возможностей и ожиданий, детерминирующих социальную практику той или иной группы, объединенной по признаку пола. Другими словами, маскулинность - это то, что добавлено к анатомии для получения мужской гендерной роли. Феминность (феминность, женственность) рассматривается как характеристики, связанные с женским полом, или характерные формы поведения, ожидаемые от женщины в данном обществе [10]. Гендерная идентичность – это осознание себя связанным с социокультурными определениями мужественности и женственности. С. Ушакин подобным образом рассматривает «половую идентичность», определяя ее как «отражение не столько роли общества в определении (половых) параметров индивида, сколько способность (или неспособность) индивида ограничить себя рамками моделей, предложенных ему для самоидентификации» [12]. Можно предположить, что возможны разные варианты феминности и маскулинности, в том числе и такие, что не совпадают с биологическим полом.

В целом можно говорить о двух основных подходах к проблеме пола, сформулированных в течение XX столетия и характерных для многих философских проблем: эссенциалистский и конструктивистский [3]. Эти термины точно, а в области гендерной философии еще и очень показательно, обозначают тенденцию смены классического мышления современным, постклассическим. Первый тип философствования задается вопросом о природе объективной реальности, противопоставляя дух и материю, субъективное и объективное, внутреннее и внешнее, мужское и женское и т. д. Второй тип философствования, появившийся из глубин кантовской философии, философии жизни и отчетливо раскрывшийся в так называемом лингвистическом повороте XX века, переводит вопрос о мире в план языкового выражения субъективных представлений о нем. В этом состоит и специфика задач гендерных исследований в отличие от традиционной теории пола: формирование и функционирование гендерных символов на уровне социальных структур, на индивидуальном уровне и в межличностных отношениях.

Гендерная идентичность связана с представлениями людей о своем социокультурном поле. Самоидентификация – это не просто индивидуальное установление половой идентичности, это – сознательный акт выявления и утверждения собственной позиции в системе гендерных отношений. Для того, чтобы подчеркнуть момент определенной свободы выбора человеком собственной модели гендерного поведения, в некоторых работах используется понятие «множественной идентичности», которая реализует себя при помощи дискурсивных практик. Гендерная характеристика в структуре индивидуальной идентичности не остается неизменной, ибо зависит от концептуальных и структурных характеристик системы гендерных отношений [7].

Гендерная характеристика в структуре индивидуальной идентичности не остается неизменной, так как зависит от концептуальных и структурных характеристик системы гендерных отношений. Гендерное самосознание является системой, элементами которой выступают, помимо гендерной идентичности, представления о собственном соответствии моделям феминности и маскулинности, оценка подобного соответствия и готовность поступать в плане сознания собственной модели поведения. Личность все больше приобретает возможность в реализации того типа гендерной идентичности, который является результатом ее индивидуального опыта, включающего не пассивное усвоение некоторых норм и требований гендерной роли, а творческое преобразование внутри личности. Причем в различных социальных, этнических, профессиональных, возрастных и других группах процесс конструирования и реализации гендерной идентичности наполнен своей спецификой.

Гендерная идентификация и гендерные стереотипы могут функционировать как на уровне отдельного индивида – тогда речь идет об осознании себя индивидом как существа определенного пола. Важнейшей составляющей гендерной идентичности являются те или иные значения, связанные

с гендерной системой общества. По мнению Терезы де Лауретис, «реальность гендера заключается как раз в эффектах его репрезентации; гендер реализуется, становится реальным тогда, когда его репрезентация становится самопрезентацией индивида, принимается им в качестве своей социальной или субъективной идентичности» [3, с. 12].

Таким образом, понятие «гендерная идентичность» позволяет более глубоко исследовать осознание личностью своего социокультурного определения мужественности и женственности. Исследование ценностных компонентов в структуре гендерной идентичности дает возможность понимания природы человеческой личности, особенностей мужского и женского поведения в современном обществе.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Бендас Т.В. Гендерные исследования лидерства /Т.В. Бендас// *Вопр. психологии.* —2000.— № 1.— С. 87—95.
2. Брандт Г. А. Человек на обочине, или «место» женщины в истории европейской философии / Г. А. Брандт // *Адам и Ева. Альманах гендерной истории.* — № 4. — 2002. — С. 24—26.
3. Введение в гендерные исследования: Учеб. Пособие для студентов вузов / Костикова И. В. и др.: Под общ. Ред. И. В. Костиковой. — М.: Аспект Пресс, 2005. — 235 с.
4. Жеребкина И. А. Женское политическое бессознательное. Проблема гендера и женского движения в Украине / Ирина Анатольевна Жеребкина. — Харьков: ХЦГИ, 1996. — 418 с.
5. Здравомыслова Е. А. Социология гендерных отношений и гендерный подход в социологии / Е. А. Здравомыслова, А. А. Темкина // *Социс.* — № 11. — 2000. — С. 19—27
6. Клецина И.С. Гендерная социализация: учеб. пособие/ И. С. Клецина.— СПб: Изд—во СПбГУ, 1998.— 228 с.
7. Клименкова Т. Перестройка как гендерная проблема // М. Liljeström et al. (Eds.) *Gender Restructuring in Russian Studies.* Tampere. 1993. P. 155—162.
8. Новейший философский словарь / Сост. А. А. Грицанов. — Мн.: Изд. В. М. Скакун, 1998. — 896 с.
9. Радина Н. К. К проблеме использования гендерного анализа в психологических исследованиях / Н. К. Радина // *Вопр. психологии.*— 1999.— № 2.— С. 22—28.
10. Словарь гендерных терминов / Под ред. А. А. Денисовой / Региональная общественная организация "Восток—Запад: Женские Инновационные Проекты". М.: Информация XXI век, 2002. — 256 с.
11. Темкина А. А. Женский путь в политику: гендерная перспектива / А.А. Темкина // *Гендерное измерение социальной и политической активности в переходный период: труды Центра независимых социальных исследований / под ред. Е. А. Здравомысловой, А. А. Темкиной.*— СПб., 1996. — Вып. 4.— С. 19—32.
12. Ушакин С. А. Поле пола. — Вильнюс: еГУ — москва: ооо «Вариант», 2007. — 320 с.
13. Шутова О. М. Устная и гендерная история в свете антропологизации историографии / О. М. Шутова // *Женщины в истории: возможность быть увиденным; [Ред. И. Р. Чикалова].* — Выпуск 1. — Минск: БГПУ, 2001. — С. 76—89.
14. Эрик Г. Эриксон. Детство и общество. — Изд. 2—е, перераб. и доп. / Пер. с англ. — СПб.: Ленато, АСТ, Фонд «Университетская книга», 1996.— 592 с.

© Морарь М. В.

Морарь М. В. – кандидат історичних наук, докторант кафедри політології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

УДК 329:323(477)

ПАРТИЙНИЙ ЛІДЕР У ФОРМУВАННІ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ

В статті досліджується роль партійного лідера у формуванні та реалізації політичної влади. Визначені умови та принципи, необхідні для ефективної діяльності лідерів партій у процесі формування та реалізації політичної влади.

Ключові слова: політична партія, партійний лідер, партійне лідерство, політична влада, політичний процес.

ПАРТИЙНЫЕ ЛИДЕРЫ В ФОРМИРОВАНИИ И РЕАЛИЗАЦИИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ВЛАСТИ

В статье исследуется роль партийного лидера в формировании и реализации политической власти. Определены условия и принципы, необходимые для эффективной деятельности лидеров партий в процессе формирования и реализации политической власти.

Ключевые слова: политическая партия, партийный лидер, партийное лидерство, политическая власть, политический процесс.

PARTY LEADERS IN FORMATION AND REALIZATION OF POLITICAL POWER

The article examines the role of party leader in the formation and realization of political power. Conditions and principles necessary for the effective operation of party leaders in the formation and realization of political power are defined.

Keywords: political party, party leader, party leadership, political power, political process.

Партійне лідерство, як одна з найбільш поширених форм політичного лідерства, безпосередньо пов'язана з проблемами формування та реалізації політичної влади. Політична партія – це об'єднання громадян, яке створено з метою постійного впливу на формування політичного курсу, завоювання та здійснення державної влади. Вплив та участь партійних лідерів у формуванні та реалізації політичної влади є не тільки важливою теоретичною, а й практичною проблемою. Вона пов'язана з розподілом повноважень між гілками влади, з питанням оптимізації державно-владних відносин, ефективного творення та результативного здійснення державної політики. Це проблема, як колективної, так і персональної відповідальності за проголошення та здійснення стратегії розвитку держави.

Політична влада згідно з визначенням науковців-політологів являє собою вироблення й запровадження у життя політичних програм усіма суб'єктами політичної системи за допомогою правових і політичних норм [1, с. 244]. Тобто, політична влада – це здатність і можливість здійснювати визначальний вплив на політичну діяльність і політичну поведінку людей та їхніх об'єднань за допомогою політичних засобів.

У сучасному цивілізованому світі політична влада використовує, як правило, узаконені засоби примусу, тобто вона впливає на громадян, коли вони порушують існуючі правові норми. В цьому контексті важливою є парадигма легітимності, сформульована М. Вебером, яка передбачає, що влада ґрунтується здебільшого на довірі підданих або громадян до неї. Ця довіра, або ступінь визнання суспільством законної влади (легітимності), може бути раціональною і нераціональною [2, с. 378-379]. Серед українських політичних партій можна виокремити харизматичну, національно-патріотичну легітимність, а також легітимність на засадах участі.

Політична влада досягає найвищого інституціонального рівня, завершеності й органічної єдності у владі державній. Однак політична влада ширша за змістом, ніж державна влада, оскільки відносно самостійне значення мають владні відносини у політичних об'єднаннях (партії, групи тиску та ін.), а також вольові дії громадян під час виборів, інших масових громадсько-політичних акцій.

Сутність політичної влади полягає у створенні певного, характерного для даного суспільства типу правління, політичного режиму і державного устрою, притаманної даній державі політичної системи, відповідних їй політичних відносин та інших політичних характеристик.

На сучасному етапі суспільного розвитку структура інституціональної політики влади включає три функціональні взаємодіючі рівні:

- макроскопічну систему вищих інстанцій, яка поширюється на основні внутрішні процеси суспільства й зовнішньополітичну діяльність держави, її зовнішні органи – уряд, його центральні заклади;
- політичну владу середнього та проміжного рівня (мезорівень), створену апаратом політичної середньої ланки, бюрократією різних рангів, аж до муніципальних органів. Цей рівень безпосередньо пов'язує інституціональну політичну владу з не інституціональною, неформальною, політичну владу з неполітичною;
- мікрорівень політичної влади, яка охоплює безпосереднє політичне спілкування людей, малих груп, самоуправління. На цьому рівні формується політична культура, складаються переконання, думки тощо. Мікрорівень не є нижчим рівнем, він тільки функціонально відрізняється від інших рівнів, утворюючи разом з ним загальне політичне тло суспільства [3, с. 189].

Державна влада, як і політична, є неподільною, оскільки вона суверенна. Саме її єдність та неподільність виступають гарантами стабільності політичного (державного) життя. Водночас діяльність з реалізації влади не є однорідною, бо вона виступає в різних формах: законодавчій, виконавчій та судовій.

Дослідження діяльності партійних лідерів у державно-владному контексті зумовлене, насамперед, специфікою формування і функціонування державної влади, визначальним характером впливу органів державної законодавчої влади на діяльність виконавчих інституцій усіх рівнів; по-друге, виключною місією політичних партій у формуванні вищих органів законодавчої і виконавчої влади, визначенні політичного курсу країни, який впроваджуватиметься органами державного управління; по-третє, постійно зростаючим прагненням партій не тільки до завоювання політичної влади у вищих представницьких інституціях, а й до діяльності у виконавчих структурах, що є їх суттєвою ознакою; по-четверте, подальшими тенденціями розвитку партій, суть яких у постійному зміщенні акцентів у діяльності партій зі сфери суспільної в систему державно-владних відносин.

Актуальність дослідження зумовлюється та посилюється й також недостатнім рівнем наукової розробленості обраної теми. Українські дослідники провели велику роботу з вивчення історії політичних партій, їх виникнення та розвитку, з'ясували взаємини партій з державною владою та між собою, перспектив розвитку багатопартійності тощо. Певний внесок у розробку досліджуваної нами проблеми зробили сучасні вчені: В. Базів, А. Білоус, Т. Бевз, В. Бебик, А. Гальчинський, Ю. Ганджуров, О. Гарань, В. Горбатенко, М. Головатий, Л. Гонюкова, Є. Головаха, О. Дергачов, В. Журавський, С. Здіорук, Г. Зеленко, М. Кармазіна, Ю. Ключковський, Л. Кочубей, І. Кресіна, О. Крюков, В. Лісничий, В. Литвин, О. Майборода, М. Лагунова, М. Михальченко, А. Мойсєєва, М. Обушний, А. Пахарєв, М. Примуш, Є. Перегуда, Є. Пуфлєв, Р. Павленко, Г. Почепцов, Ф. Рудич, М. Рогозін, А. Романюк, Н. Ротар, О. Ткач, М. Томенко, В. Цвих, Л. Шкляр, Ю. Шведа, В. Якушик та ін.

Аналізуючи стан дослідження проблеми партійного лідерства у вітчизняній літературі, можна констатувати, що вона висвітлюється, здебільшого в межах таких питань як інтереси держави та громадян, співвідношення політичної та державної влади, елітизму, політичного плюралізму. У вітчизняній політичній літературі практично відсутні наукові праці, які б розкривали місце та роль партійних лідерів у формуванні та реалізації політичної влади у сучасній Україні.

Мета даної статті – з'ясувати роль партійних лідерів у формуванні та здійсненні політичної влади в умовах структуризації української суспільства.

Відзначимо, що специфіка політичних партій як суб'єктів державної влади визначається і тим, що вони забезпечують інтегрування різноманітних інтересів, а на основі цього об'єднання, за участю лідерів, виробляються нормативні рішення, які стають регулятивними правилами для функціонування соціального середовища. У той же час партії є учасниками реалізації власних рішень, їх перетворення на конкретні дії. Діяльність партійних лідерів стає визначальним фактором функціонування як нормативного, так і виконавчого компонентів державної влади.

Державно-владна суб'єктність політичних партій, як справедливо відзначає український політолог С. Топалова, це така діяльність політичних партій в органах державної влади (парламенті й уряді) та органах місцевого самоврядування (в межах делегованих виконавчим органам місцевого

самоврядування державно-владних повноважень), завдяки якій вони є розробниками політичної стратегії суспільного розвитку що отримує схвалення у процесі відповідних виборів, безпосередніми учасниками реалізації державної влади, здійснюють вирішальний вплив на неї шляхом формування уряду контролю за його діяльністю та забезпечують інституційну відповідальність двох гілок влади перед суспільством [4, с. 217].

Участь партійних лідерів у формуванні державної політики здійснюється насамперед через їхню парламентську діяльність.

У багатопартійних державах парламент завжди є партійним за своїм складом. Відоме положення “без політичних партій немає парламентаризму” вірне як у відношенні засобу формування парламенту – шляхом виборів на багатопартійній основі, так і його організації і діяльності, вирішальна роль в яких належить парламентським утворенням партій. Саме в парламенті між партійними лідерами йде боротьба за певний напрям державної політики та контроль над урядом. Власне, це є арена, куди перенесли боротьбу за владу політичні партії. Отже, опосередковано, через своїх лідерів у парламенті, політичні партії виконують функцію вироблення політичного курсу. Хоча необхідно наголосити, що специфікою України є те, що політичний курс досить часто виробляється Президентом та його Адміністрацією.

Таким чином, реальна участь партійних лідерів у формуванні та реалізації політичної влади стає можливою, якщо вони перебувають при владі, відтак мають можливість реалізувати свої програмні постанови, передвиборчі обіцянки.

Варто підкреслити, що партійні лідери, які мають визначальний вплив на формування та реалізацію політичної влади, зобов'язані досягти розумного компромісу щодо стратегії розвитку держави і суспільства. Також, реалізація інтересів партійних сил є практично неможливою без укладання політичних домовленостей між ними.

Головні принципи мають стати принципами політичної та ідеологічної багатоманітності, конкурентності, толерантності, системності. Відповідним чином, складові тактики українських партійних лідерів представляються нам у такій послідовності: побудова коаліції, розширення мережі, контроль за прийняттям рішень в коаліції.

Досліджуючи такі принципи, слід особливо наголосити на їхньому бажаному характері, який передбачає, що вони мають бути враховані та використані партійними лідерами за ідеальних умов співробітництва. Разом із тим відомо, що реальний формат взаємодії вітчизняних партійних сил подекуди на жаль виключає наявність будь-яких принципів, а тактика політичної боротьби та політичного протистояння відзначається відсутністю принципових засад толерантності, конкурентності, рівних можливостей та інших положень демократичного політичного процесу, що призводить до появи інших суб'єктивних принципів, які не мають нічого спільного із засадами цивілізованої конкуренції та парламентаризму (псевдопринципи виправданого свавілля, корумпованості, лобізму тощо).

Активність та вплив партійних лідерів на формування та реалізацію політичної влади слід визначити як доволі низький. Такий низький рівень партійного впливу на владу може пояснюватись багатьма причинами.

Так, одні дослідники пишуть про «громадянське суспільство зі знаком мінус» [5, с. 204], в якому політичні партії діють за принципово відмінними від західних схемами, і служать не стільки провідниками суспільних інтересів, скільки способом легітимації та легалізації окремих політичних еліт. Серед інших науковців домінує думка, про загальну «незрілість» партійної системи, з чого робиться висновок про неготовність політичних партій брати належну їм участь у суспільно-політичному житті, виконувати представницькі функції, забезпечувати прогнозовану, стабільну роботу парламенту тощо [6, с. 142].

З політологічної точки зору, цікавим є погляд О. Єржова, який вказує на три небезпечні тенденції: а) відсутність атмосфери конструктивної взаємодії між парламентськими партіями та виконавчою владою; б) утворення непередбачуваних та непрогнозованих альянсів з метою досягнення тимчасової тактичної політичної мети; в) переорієнтація активності політичних партій з представництва суспільних інтересів на «тіньову кооптацію» у структури виконавчої влади [7, с. 594].

Ми цілком погоджуємося зі всіма цими аргументами. Справді важко сперечатись з тим, що до

сьогодні партійна складова в реалізації політичної влади перебуває на низькому рівні. Але причини такого незначного впливу партійних лідерів на процес формування та реалізації політичної влади слід шукати не лише у “молодості” партійної системи. Фактично, питання, яке необхідно сформулювати, як справедливо відзначає А. Француз, звучить таким чином: чи справді в Україні створено необхідні організаційні та правові умови для активної участі політичних партій у процесі реалізації державної влади та представницьких функцій? [8, с. 262] Нам видається, що ні, якщо розглядати дану проблему більш широко. Наприклад, у контексті відміни політреформи 2004 р., згідно з якою Україна ставала парламентсько-президентською республікою, що автоматично означало зростання ролі партій як головних суб’єктів електоральної та законодавчої політики.

З 2010 р. знову повернулись до президентсько-парламентської форми правління, що означає звуження можливостей впливу партій на процеси демократизації в країні. Тепер Верховна Рада перестала бути тим органом державної влади який формує уряд, тобто контролює виконавчу владу. Вирішальне слово в призначенні уряду віднині належить президентові та його адміністрації. Відтак, зменшується значущість ролі ВР, діяльність якої ґрунтується на партійній дисципліні, що консолідує її за принципом: “більшість – влада – відповідальність” та “меншість – опозиція – контроль”.

Суть повернення до Конституції зразка 1996 року можна коротко окреслити наступним чином: суб’єктом формування уряду стає Президент, який вносить на затвердження Верховною Радою кандидатуру прем’єр-міністра та одноосібно приймає рішення про його відставку; коаліція депутатських фракцій та фракційне об’єднання депутатів стають не обов’язковими; президент отримує широкі повноваження у сфері виконавчої влади, зокрема право скасовувати постанови та розпорядження Кабінету Міністрів (за Конституцією 2004 року він право лише зупиняти їхню дію з одночасним зверненням з цього приводу до КСУ). Верховна Рада ж отримує єдиний засіб контролю над виконавчою владою - прийняття резолюції недовіри Кабінету Міністрів, що має наслідком його відставку (у новій редакції ст. 113 Конституції України, зокрема, скасоване положення, що Кабінет Міністрів керується у своїй діяльності постановами Верховної Ради). В результаті політреформи відбулось повернення від парламентсько-президентської до президентсько-парламентської форми правління. Доцільність скасування політреформи з погляду правлячої в Україні політичної сили, на думку політологів, мотивувалася її прагненням зберегти контроль над виконавчою владою в результаті можливої зміни співвідношення сил у Верховній Раді на парламентських виборах 2012 року [9].

Відзначимо, запровадження політичної реформи у 2004 році зробило парламент центральним інститутом політичної системи. Політичні партії, відповідно до ст. 83 Конституції України, були зобов’язані протягом одного місяця «за результатами виборів і на основі узгодження політичних позицій» сформувати коаліцію депутатських фракцій, до якої мала увійти більшість від конституційного складу Верховної Ради. Коаліція, у свою чергу, вносила Президенту пропозиції щодо кандидатури прем’єр-міністра та складу Кабінету Міністрів. Дана норма зобов’язала політичні партії, представлені у парламенті, йти на контакт одна із одною, шукаючи компромісу щодо урядових посад. Відсутність чітких законодавчих механізмів та, щонайголовніше, політичних традицій регулювання цієї процедури, однак, спричинила цілий ряд політичних криз, найбільшою із яких була криза 2006-2007 рр., наслідком якої був достроковий розпуск Верховної Ради V скликання.

Скасування політичної реформи, на думку експертів, є кроком назад у розвитку української партійності. Безпосередні наслідки рішення Конституційного Суду для інституту політичних партій є наступними.

По-перше, скасування п. 6 ст. 81 Конституції України, згідно з яким невходження народного депутата, обраного від політичної партії, до складу депутатської фракції цієї партії чи вихід із неї, має наслідком припинення його повноважень за рішенням політради даної партії, фактично робить непідконтрольною партії поведінку депутата, нівелюючи роль її керівного центру. Це породжує певну колізію між статусом депутата як основної одиниці парламентського процесу та пропорційною виборчою системою, що передбачає участь партій у виборах та формування депутатських фракцій.

По-друге, скасування ч. 6-10 ст. 83 Конституції, згідно з якими у Верховній Раді формується коаліція депутатських фракцій, що призведе не лише до розриву зв’язку між партіями та виконавчою владою, але й між партіями та суспільством в цілому, оскільки партії за таких умов вже не можуть розглядатися як суб’єкти політичної відповідальності. Прогнозованим наслідком цього розриву стане

загальне зниження довіри до політичних партій.

По-третє, наслідком відміни політреформи є втрата чітких критеріїв визначення парламентської опозиції. Якщо в роки її дії опозиційними партіями були всі ті, що не входили до складу коаліції, то сьогодні розрізнення влади та опозиції можливе хіба на основі ставлення до президента. Після скасування політреформи Верховна Рада ухвалила зміни до регламенту, за якими існування коаліції та опозиції взагалі не передбачено. Опозиція, таким чином, позбавлена всіх прав, зокрема права на обов'язковий розгляд своїх питань на пленарних засіданнях [10].

По-четверте, на політичні партії в Україні мають значний вплив фінансово-промислові групи, які є основним джерелом їх фінансування. Можливість партій брати участь у заміщенні урядових посад перетворювала їх на лобістські групи своїх ФПП. За умови формування уряду президентом, увага ФПП зупиниться на ньому та його найближчому оточенню, що відсуне партії на другий план їх інтересів.

По-п'яте, відміна політреформи негативно відіб'ються на статусі малих парламентських партій, що втратять свою «золоту акцію» при визначенні партійно-політичної конфігурації.

По-шосте, відсутність у політичних партій необхідності йти на компроміс та поступатися своїми політичними позиціями в процесі формування коаліції не сприятиме скороченню ідеологічної дистанції між ними, а також негативно вплине на розвиток центристських партій. Використовуючи підхід Дж. Сарторі, можна передбачати перехід в майбутньому від багатопартійної системи поміркованого плюралізму до багатопартійної системи поляризованого плюралізму (хоча слід зазначити, що консенсусний потенціал українських партій і під час дії політреформи залишався вкрай низьким).

По-сьоме, сьогодні фактично доконаним фактом є повернення до напівмажоритарної (змішаної) виборчої системи, яка була запроваджена на місцевому рівні змінами до Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», що були внесені Верховною Радою в липні 2010 року. Як відомо, частиною політичного компромісу, яким була політреформа, стало запровадження пропорційної системи виборів депутатів Верховної Ради. Пропорційна система на виборах до місцевих рад (окрім сільських та селищних) була введена ще до «Помаранчевої революції» в квітні 2004 року. Апробація змішаної виборчої системи на місцевому рівні фактично є прелюдією до її наступного поширення на парламентський рівень. Використання подібної формули веде насамперед до послаблення опозиційних партій, оскільки влада отримує дієві важелі маніпуляції та використання адмінресурсу в одномандатних округах, що дозволяють їй легко проводити «своїх» кандидатів (це є особливо помітним в центральних та північних областях, ідеологічні преференції яких є менш чітко детерміновані, ніж на заході та сході України). Прикладом, який свідчить те, що напівмажоритарна система послаблює опозиційні партії та вигідна насамперед владі, є парламентські вибори 2002 року. Тоді, нагадаймо, що в загальнодержавному багатомандатному окрузі перемогу здобула опозиційна «Наша Україна», яка, однак, опинилася в меншості за підсумками голосування за мажоритарних кандидатів.

Наведені експертами правові та політичні наслідки скасування політреформи для інституту політичних партій впливають із суті повернення до Конституції 1996 р.

У контексті загальноукраїнського розвитку партійного лідерства необхідно зауважити, що наразі потреби політичного процесу в Україні передбачають удосконалення правової бази функціонування політичних партій, інтенсивну зміну кадрового складу партійних інституцій, становлення нового стилю політико-адміністративних відносин, які повинні забезпечити перехід до якісно іншої моделі організації державної влади. Це неможливо без глибокого наукового осмислення специфіки діяльності політичних партій та їх лідерів у системі державно-владних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Панарин А.С. Политология / Московский гос. ун-т им. М.В.Ломоносова / А.С.Панарин. — М.: Проспект, 2003. — 448 с.
2. Вебер Макс. Избранное. Образ общества / Макс Вебер. — М.: Юрист, 1994. — 702 с.

© *Наумкіна С.М.*

3. Дмитренко М. Політична система Україна: розвиток в умовах глобалізації та інформаційної революції [Тексти] / М. А. Дмитренко: Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, ін-т оператив. діяльн. та держ. безпеки. — К.: Знання України, 2008. — 544 с.
4. Політичні партії як суб'єкт формування політико-управлінської еліти в умовах політичної модернізації. — К. 2008. — 416 с.
5. Політичний клас у сучасній Україні: специфіка формування, тенденційності розвитку. / [За заг. ред. Ф. М. Рудича]. — К.: Парламентське вид-во, 2010. — 336 с.
6. Француз А. И. Конституційно-правові основи демократичного розвитку політичної системи сучасної України (концептуальний та нормативний аналіз). К.: Логос, 2006. — 516 с.
7. Єршов О. В. Політичні партії і становлення демократії: політико-правові аспекти участі політичних партій у виборчому процесі // Держава і права: Зб. наук. Праць. Юридичні і політичні науки. — К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. — Вип. 19. — с. 592—599.
8. Француз А. И. Конституційно-правові основи демократичного розвитку політичної системи сучасної України (концептуальний та нормативний аналіз). — К.: Логос, 2006. — 516 с.
9. Ланюк Євген. Відміна політреформи та майбутнє української партійної системи — Режим доступу: <http://zgroup.com.ua/article.php?articleid=4811>
10. Там само.

Наумкіна С.М. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК: 321.7: 364.462 (477) 043.5

ТРАЕКТОРІЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

У статті розглядаються основні концепції суспільно-політичного розвитку України в контексті світового політичного процесу та траєкторія їх практичного втілення.

Ключові слова: модернізаційні процеси, демократичний транзит, традиції, патерналізм, цивілізація, політичний процес.

ТРАЕКТОРИЯ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЫ

В статье рассматриваются основные концепции общественно-политического развития Украины в контексте мирового политического процесса и траектория их практического воплощения.

Ключевые слова: модернизационные процессы, демократический транзит, традиция, патернализм, цивилизация, политический процесс.

TRAJECTORY OF SOCIO-POLITICAL DEVELOPMENT OF MODERN UKRAINE

Basic conceptions of social and political development of Ukraine in the context of world political process and trajectory of their practical embodiment are examined in the article.

Keywords: modernization processes, democratic transit, tradition, paternalism, civilization, political process.

Специфікою аналізу основних детермінант модернізаційних процесів українським суспільствознавством, з точки зору автора статті, слід вважати порівняно меншу зацікавленість процесом вироблення абстрактних схем політичного розвитку та більшу акцентуацію на суто національних проблемах. Приблизно з середини ХХ століття, спочатку діаспорні, а згодом і власне вітчизняні автори зосереджували свою увагу на дослідженні феномену української політичної традиції, з'ясуванні її окремих складових, аналізі регіональних інваріантів політичної поведінки українців тощо, що деякою мірою підтверджує тезу про перебування українського суспільствознавства в культурному полі європейської аналітичної традиції.

Фундатором напрямку досліджень особливостей політичної модернізації України слід вважати українсько-канадського історика та політолога І. Лисяка-Рудницького. У своїх політологічних есе він обґрунтував ідею, згідно з якою політична традиція України, попри свою переважно європейську етіологію, увібрала й значний євразійський культурний елемент завдяки більш ніж трьохсотрічному перебуванню у складі Росії. Звідси, з точки зору автора, походять багато в чому суперечливі тенденції до технічної модернізації, проявів індивідуалізму та збереження патерналістських настанов на рівні масової свідомості громадян. Визнаючи наявність регіональної специфікації української політичної культури та певної дихотомії свідомості українців за умовною опозицією «Захід – Схід», І. Лисяк-Рудницький приходить до висновку, що за своїми культурними ознаками Україна належить до цивілізаційної матриці Центрально-Східної, але не Західної Європи [1, с. 1-10].

Основні тези, сформульовані у концепції І. Лисяка – Рудницького наприкінці 1950-х років, поділяються й переважною більшістю сучасних українських дослідників. Показовими в цьому відношенні є наукові розвідки таких видатних українських політологів та політичних есеїстів, як А. Колодій, М. Михальченко, В. Фесенко, І. Курас, В. Базів тощо.

У своєму ґрунтовному дослідженні національного виміру суспільного буття сучасних українців А. Колодій звертається до проблеми репрезентації фундаментальних культурних цінностей у свідомості різних вікових, професійних та регіональних груп населення країни. Безумовним позитивом тут слід вважати звернення уваги до феномену «радянськості» як невід'ємної складової політичної культури старшої вікової групи та поступового збільшення ліберальних ціннісних детермінант серед представників молодшої та середньої вікових груп українського суспільства. Використання авторкою численних соціологічних та статистичних даних у сукупності з професійним історичним та політологічним аналізом, формує уявлення не лише про причини та наслідки виникнення цього різновиду «соціального кентаврізму», але й демонструє позитивну динаміку щодо розгортання процесів модернізації на рівні свідомості громадян України [2].

М. Михальченко у своєму дослідженні оперує концептом «українська регіональна цивілізація» для підкреслення особливого характеру процесів модернізації та демократизації країни та їхньої залежності від історичного спадку української політиці. Науковець застерігає від абсолютизації соціокультурної орієнтації України на одну з домінуючих культурних матриць – «західноєвропейську» та «євразійську». Наслідком таких заходів може бути, з його точки зору, втрата самобутності суспільства та ціннісна дезорієнтація його громадян [3, с. 19-28].

В. Фесенко також підкреслює актуальність дихотомії «традиціоналізм – інновація» для вітчизняного наукового дискурсу. З його точки зору, політичний розвиток постає як процес селекції політичних традицій, які здатні виконувати інтеграційну функцію для суспільства, що змінюється. При цьому, автор застерігає від зайвого захоплення процесом «націоналізації» історії. Побічним наслідком розвінчання старих культів, зміни державних символів може стати одним з головних механізмів утвердження «нових старих» політичних традицій.

У цьому контексті певною мірою суперечливою є ствердження цитованого автора про те, що: «різка дискретність політичної історії Євразії зумовила відсутність стійких політичних традицій» [4, с. 666]. Цей постулат не зовсім узгоджується, наприклад, зі стійким відтворенням моделі імперського домінування та міжпоколінною трансмісією архетипів «героя-рятівника» і «добраго царя» в російській політичній культурі, традицією відновлення («розбудови») державності українців тощо.

Викликає значний науковий інтерес концепція інноваційного політичного розвитку Л. Тупчієнка. З його точки зору, інновації притаманні перехідним соціумам, коли відходять у минуле попередні стереотипи, формується новий апарат політики, адекватний новому стану суспільства. Автор поділяє політичні інновації на: 1). генетичні – політичні ідеї формуються у відповідь на потреби різноманітних сфер життя суспільства; 2). історичні – відображається запозичення політичних ідей з різних етапів вітчизняної і світової історії [5, с. 234].

Тема особливостей процесів української модернізації та демократизації останніми роками викликає значний інтерес вітчизняної наукової спільноти. Спільними рисами концепцій представників різних напрямків вітчизняної політології є наступні:

1. Констатація наявності тісного взаємозв'язку процесів демократизації та модернізації країни. Зокрема, О. Новакова відмічає, що такі складові процесу модернізації, як зростання динамізму політичної системи, її здатність адекватно реагувати на зміни політичних реалій, формування нової

модерністської еліти, зниження вітчужденості громадян від влади, є нічим іншим, як ознаками та змістом демократизації. Відтак, «саме демократизація політичної системи і є основним змістом її модернізації» [6, с. 82].

2. Визнання процедурного характеру демократизації України: «Політична модернізація здійснюється прогресивною елітою, яка за підтримки «знизу» і «ззовні» ліквідує старі, традиційні інститути влади, створюючи при цьому їх сучасні зміну» [7, с. 122].

3. Намагання «зняти» дихотомію «традиційність – інноваційність» під час аналізу становлення вітчизняної демократії: «Демократичне державотворення, витворення політичної нації і громадянського суспільства мають відповідати традиційним формам політичного життя і мислення східноєвропейських народів і, зокрема, народу українського, постаючи результатом історичного синтезу, а не історичного самозаперечення» [8, с. 102].

4. Критичне ставлення до результатів сучасного етапу демократизації країни. Основними об'єктами критики постають, зокрема, домінування у суспільно-політичній взаємодії неформальних інститутів, клієнтелізму, корупції. Деякі вітчизняні дослідники, такі як, наприклад В. Базів, констатують початок формування в Україні патримоніального типу панування. Характерними рисами цього політичного феномену є: «присвоєння сфери управління офіційними носіями політичної влади, зрощення публічно-політичної та приватної сфер соціуму, приватизація держави та формування феномену «влади - власності» тощо» [9, с. 37].

Проблеми інноваційного розвитку української політики знайшли своє відповідне відображення у вітчизняному законодавстві. В 1999 році постановою Верховної Ради України була затверджена «Концепція науково-технологічного та інноваційного розвитку України», прийнято Закони України «Про інноваційну діяльність», «Про пріоритетні напрямки інноваційної діяльності в Україні». Під час парламентських слухань у Верховній Раді України та Комітеті з питань науки та освіти періодично відбуваються обговорення проблем інноваційного розвитку держави, прийнято проект Стратегії інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізації та викликів [10, с. 12-15]. Проте, як це констатують самі учасники згаданих слухань, інноваційність України сьогодні досить низько оцінюється в світі. Наприклад, відомий рейтинг «Global Innovation Index» розмістив Україну, разом з Уругваєм та Гватемалою, на 79 місці, поставивши на сімдесят восьмому місці Кенію і Ботсвану.

Таким чином, незважаючи на евристичну цінність всіх концепцій модернізації, які були запропоновані представниками різних наукових напрямків, проблема співвідношення цінностей політичного традиціоналізму та інновацій в процесі демократизації залишається певною лакуною у світовому в цілому та вітчизняному, зокрема, науковому дискурсі.

Наступна концепція – концепція демократичного транзиту – знайшла багато прихильників та послідовників у світовій, а згодом і вітчизняній політичній науці та політичній практиці у 80-ті роки минулого століття у зв'язку з відомими подіями на радянському просторі та системною кризою країн соціалістичного табору.

Тому на початку демократичного транзиту (кінець 1980-х років) перед Україною, поряд із проблемами, типовими для країн Центрально-Східної Європи (мінімальна історична правосуб'єктність, неструктурованість правових інститутів тощо), постало й унікальне завдання: облаштування соціального ладу засобами наздоганяючої модернізації в межах неєвропейського культурного поля [11, с. 18]. Вирішення цього завдання визначило досить несподівану траєкторію суспільно-політичного розвитку країни, свого роду унікальне явище, коли, на перший погляд, суспільство ніби повертається до попередніх форм свого розвитку.

Системна криза СРСР (нащадка євразійської цивілізаційної матриці), поставила перед українським суспільно-політичним організмом завдання винайдення ресурсів задля компенсації тих стресів, які неминуче поставатимуть під час прискореного засвоєння культурних інваріантів західного цивілізаційного проекту. Український нативізм, неминучий у стресових умовах прискорених перетворень, цілком природно увійшов у суперечку не лише із самою логікою наздоганяючої модернізації, але і з другою складовою національної традиції – євразійською, підсиленою довготривалою реалізацією в Україні радянського антропологічного проекту. Це, в свою чергу, породило жорстку конкуренцію двох основних суб'єктів модернізації – еліти та суспільства, обумовивши значну інерційність та імітаційність соціальних процесів і феноменів періоду

транзиту [12, с. 135].

Незважаючи на те, що представники багатьох впливових міжнародних організацій вважають передчасним вести дискусію про результати демократичних перетворень в Україні внаслідок відсутності значного інтервалу переходу від авторитарного режиму до демократичного, методологія, все ж можна зробити деякі прелімінари узагальнення.

Перш за все, слід визнати, що сама Україна у 1991 р. постала як модерністський проект, звернений у майбутнє. На думку М. Рябчука: «Саме за «програму спільного майбутнього» й голосували на референдумі 1 грудня жителі України, а не за спільне минуле, не за спільну етнічність, не за спільну мову» [13, с. 79]. Враховуючи добре відому консервативність культурних інваріантів та ментальних настанов, досить прогнозовано, значних інноваційних змін зазнала саме інституційна сфера України. Введення інститутів багатопартійності, парламентаризму, президентства, альтернативних виборів тощо, було значним кроком у напрямку просування до демократичних стандартів. Істотно знизилася популярність альтернативних політичних режимів та типів правління. Конституційна угода 1995 р. та власне Конституція України 1996 р. створили необхідні передумови для формування політичної системи перехідного типу, залишаючи елітам необхідний простір для реалізації власних амбіцій та надаючи необхідні гарантії для демократичного розвитку суспільства. Фундаментальні положення Основного Закону країни давали змогу представникам різних етнічних та релігійних груп досягати консенсусу там, де це було необхідно, знижуючи конфліктність у такому полікультурному суспільстві, як українське. Тому, не зважаючи на те, що по відношенню до перших років демократичного транзиту можна було констатувати певний паралелізм у розвитку України та Росії, зумовлений сталими культурними зв'язками та соціально-психологічними архетипами, інерцією політичного досвіду тощо, ключові політичні інституції нашої країни більшою мірою, ніж російські, відповідали моделі нації-держави.

У той же час обмежена спротивом нативістської складової вітчизняної традиції, політична модернізація призвела до інституціалізації в межах однієї системи відносно інноваційних і відверто реліктових соціальних структур, властивих різним історичним періодам, але таких, що діяли в актуальному політичному часі. Наприклад, згадана вже Конституція, уособлюючи в собі наслідки утилітарного, редукованого засвоєння світового досвіду, пропонувала суспільству слабку функціональну диференціацію владних структур поряд із успадкованими від попереднього режиму принципами державного, регіонального і муніципального управління, що суперечили формам соціальної самоорганізації українського суспільства, які склалися історично. Еклектика різноманітних елементів, закладених у фундамент конституційного устрою, з одного боку, давала змогу пролонгувати період адаптації українського соціуму до модернізаційних інновацій, проте з іншого, обумовлювала зростання трансакційних витрат в процесі узгодження позицій різних груп інтересів та тиску. Така ж сумна доля очікувала й на українську багатопартійність. Формування політичних партій в країні відбувалося не за лінією «потреби – інтереси – переконання» громадян, а задля реалізації амбіцій окремих політичних лідерів та на принципах масового клієнтелізму. Як наслідок, зберігалася стара радянська логіка безпосередньої комунікації політичної системи з суспільством, без залучення різноманітних інституційних посередників. В результаті, парламентаризм в Україні перетворився на неопатримоніальний інститут, який докорінно відрізнявся логікою свого функціонування від аналогічних структур народоправства в Західній Європі: в цілому він був репрезентантом не стільки сучасних (громадянських), скільки традиційних (кланових, корпоративних, етнічних, конфесійних, регіональних) інтересів тощо [14, с. 719]. До речі, у Верховній Раді України VI скликання немає жодної депутатської фракції, яка б була утворена політичною партією, у назві якої присутній концепт «демократія». Що ж до політичної системи в цілому, то вона і досі характеризується українськими дослідниками як така, що повільно реагує на процеси, які відбуваються в соціумі, та є недостатньо сприйнятливою до соціальних нововведень. Такими ж суперечливими є й наслідки реформування в економічній сфері. Попри сучасне визнання СОТ та ЄС ринкового характеру вітчизняної економіки, не слід забувати й про наявність системи державного протекціонізму для економічно неконкурентоспроможної олігархії, що була створена у середині 1990-х рр. та продовжує своє існування й сьогодні. Поляризація статків, жорстка соціально-майнова ієрархія, олігархізація політичних партій та широко розповсюджена корупція, що постали характерними рисами нової суспільної системи, є одночасно й проявами несамобутньої модернізації, яка однаково погано відповідає системним вимогам і сучасної західної цивілізації, і конкуруючої з нею євразійської.

З іншого боку, поява нових агентів модернізації – великого бізнесу та середнього класу, систематичні вибори в органи влади, які проводяться на принципах, наближених до конкурентних, обмежують можливість елітарних кланів монополізувати владу.

Цілком можна прийняти характеристику пострадянського режиму в Україні як конкурентного при переважанні неформальних інститутів. Враховуючи неоднорідність українського соціуму, що постає як наслідок досить суперечливого минулого, можна стверджувати, що для успішності трансформаційних перетворень важливими є не публічні декларації, а вкоріненість цінностей демократії у свідомість громадян як ознака її консолідації, при чому, як у вертикальному, так і горизонтальному вимірах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лисяк — Рудницький І. Україна між Сходом і Заходом // І. Лисяк — Рудницький. Історичні есе. — К.: «Основи», 1994. — Т. 1. — С. 1-10.
2. Колодій А. Національний вимір суспільного буття / Колодій А. — Львів: Астролябія, 2008. — 368 с.
3. Михальченко М. Українська регіональна цивілізація / М. Михальченко // Політичний менеджмент. — 2003. — № 1. — С. 19—28.
4. Фесенко В. В. Традиції політичні // Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка / В. В. Фесенко. — 2-е вид., доп. і перероб. — К.: Генеза, 2004. — С. 665—666.
5. Тупчієнко Л. С. Іновації політичні // Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. / Л. С. Тупчієнко. — 2-е вид., доп. і перероб. — К.: Генеза, 2004. — С. 234.
6. Новакова О. Авторитарна і демократична моделі політичної модернізації / О. Новакова // Політичний менеджмент. — 2006. Спеціальний випуск. — С. 82-90.
7. Юрженко Л. Соціально-політичні конструктивні зміни як умова демократичного транзиту / Л. Юрженко // Політичний менеджмент. — 2004. — № 1. — С. 119—128.
8. Беззуб'як М. Традиції та запозичення в суспільній трансформації посткомуністичних країн / М. Беззуб'як // Сучасна українська політика. Політики та політологи про неї. — К., 2007. — Вип. 10. — С. 100 — 107.
9. Базів В. Виклики 2007 року: управління кризою чи криза управління / В. Базів // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — К., 2008. — Вип. 12. — С. 33—48.
10. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів. — К.: «Парламентське видавництво», 2009. — 630 с.
11. Безпятчук Ж. И. Инновационные модели макрополитического лидерства на современном этапе социальных трансформаций в Украине / Ж. И. Безпятчук // Политекс. — 2006. — № 2. — С. 18—25.
12. Ліщинська О. Протиріччя між політичною культурою української спільноти та сучасними політичними реаліями / О. Ліщинська // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — К., 2008. — Вип. 12. — С. 133—137.
13. Рябчук М. Зона відчуження: українська олігархія між Сходом і Заходом / М. Рябчук. — К.: Критика, 2004. — 224 с.
14. Фисун А. А. Постсоветские неопатримониальные режимы: специфика, особенности, типология / А. А. Фисун // Вісник ОНУ. — 2008. — Т. 13, Вип. 5. Соціологія і політичні науки. — С. 714—722.

Ніколаєнко Н.О. – доктор політичних наук, в.о.професора, завідувач кафедри політології Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського.

УДК 324:388:392(477)

МІСЦЕВІ ВИБОРИ-2012: НОВИЙ ЕТАП У ЗАСТОСУВАННІ АДМІНІСТРАТИВНОГО РЕСУРСУ

В статті проаналізований адміністративний ресурс як недемократичне явище виборчого процесу та особливості його застосування під час місцевих виборів 2012 р. в Україні. Висвітлюються соціально-політичні, правові основи для застосування даного явища в сучасній політичній практиці

Ключові слова: адміністративний ресурс, зловживання владою, вибори, деструктивні політичні технології, фальсифікації.

МЕСТНЫЕ ВЫБОРЫ-2012: НОВЫЙ ЭТАП В ИСПОЛЬЗОВАНИИ АДМИНИСТРАТИВНОГО РЕСУРСА

В статье проанализирован административный ресурс как недемократическое явление избирательного процесса и особенности его применения во время местных выборов 2012 г. в Украине. Освещаются социально-политические, правовые основы для применения данного явления в современной политической практике.

Ключевые слова: административный ресурс, злоупотребление властью, выборы, деструктивные политические технологии, фальсификации.

LOCAL ELECTIONS-2012: NEW STAGE OF ADMINISTRATIVE RESOURCE USE

The article is devoted to the analysis of the administrative resources as undemocratic phenomenon of electoral process and especially its use during the local elections in 2012 in Ukraine. Socio-political, legal basis for the application of this phenomenon in present political practices are highlighted in the article.

Keywords: administrative resources, abuse of power, elections, political disruptive technology fraud.

Актуальність теми обумовлена тим, що виборчий процес на сьогодні має реверсивний характер. У зв'язку з цим підвищений інтерес представляє застосування адміністративного ресурсу, який, систематично проявляючись на виборах до органів державної влади та місцевого самоврядування, може серйозно деформувати процес волевиявлення громадян.

Застосування адміністративного ресурсу в Україні є досить ефективним способом отримання влади, оскільки його результативність доведена протягом останніх виборчих кампаній.

Різні важливі аспекти даної проблематики в своїх працях висвітлювали відомі вітчизняні науковці, експерти як М. Томенко, Д. Видрін, І. Жданов, А. Романюк, С. Грабовська, Л. Скочиляс, М. Бучин, Т. Чорновіл та представники російської політичної школи: А. Чуклінов, Є. Малкін Є. Сучков, Д. Парамонов, В. Кириченко.

Мета статті полягає в розкритті механізмів застосування адміністративного ресурсу в рамках виборів до органів місцевого самоврядування.

Аналіз технологій адміністративного ресурсу під час місцевих виборів дозволяє констатувати, що суттєвий вплив на організацію, проведення та результативність виборів до органів місцевого самоврядування (2002, 2006, 2010 років) здійснював адміністративний ресурс. Вибори 2010 року вирізнялись різноманітністю форм та механізмів адміністративного втручання у виборчий процес. Закон про місцеві вибори було ухвалено в такому варіанті, який дозволив правлячій партії та її союзникам контролювати весь процес виборів.

В Україні останні вибори до місцевих рад відбулися в жовтні 2010 р. За «українською традицією» перед черговими виборами були внесені зміни до виборчого законодавства, які в подальшому стали основою для застосування адміністративного ресурсу.

10 липня 2010 року Верховна Рада України прийняла найгірший за роки незалежності (на думку багатьох експертів) виборчий закон. Однією з найцікавіших моментів даного документу став перехід до змішаної системи виборів, за якою половина депутатського корпусу рад обирається за закритими партійними списками а інші – в мажоритарних округах. Іншою цікавою нормою стало те,

що навіть в маленьких містах та районах висувати кандидатів мають право лише партійні осередки, які були зареєстровані не менш, ніж за рік до виборів. Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» запровадив застосування змішаної пропорційно-мажоритарної системи на виборах обласних і районних рад. Такий законодавчий підхід не забезпечив рівності представництва територіальних громад у цих органах, а, відтак, не узгоджується з їх конституційною природою як органів, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ і міст (частина четверта статті 141 Конституції України) [8].

Законодавчі зміни склали загрозу для проведення виборів на демократичних принципах, по-перше, встановленні обмеження прав виборців на доступ до інформації про кандидатів та політичні партії, зокрема про їх передвиборні програми; по-друге, дозволено не публікувати передвиборні програми місцевих партійних організацій на інформаційних плакатах. Це значно посилює безвідповідальність депутатів місцевих рад та зробило неможливим громадський контроль за їх роботою в органах самоврядування.

Слід зазначити, що виборчий процес місцевих виборів розпочинається за 50 днів до дня виборів (стаття 15), а територіальні виборчі комісії, які здійснюватимуть реєстрацію відповідних кандидатів, утворюються не пізніше як за 45-41 день до дня виборів (стаття 22). Фахівці з конституційного права акцентували увагу на недоліках нового закону, врахувавши його одним із найгірших, які були прийняті за роки незалежності. Так, запропонований механізм висунення кандидатів у депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласної, районної, міської, в тому числі міст Києва та Севастополя, районної у місті ради виключно через місцеві організації партій (частина друга) не відповідає Конституції України, оскільки звужує гарантоване частиною першою статті 38 Конституції України право громадянина бути обраним до органів місцевого самоврядування, та ставить реалізацію цього права в залежність від рішень місцевих організацій партій. Зазначений підхід не узгоджується з пунктом 7.5 Копенгагенського документа ОБСЄ 1990 року, згідно з яким «держави-учасниці поважатимуть право громадян прагнути політичних або державних посад, індивідуально або в якості представників політичних партій або організацій, без дискримінації». До того ж ПАРЄ та ОБСЄ неодноразово звертали увагу на неприйнятність обраної моделі пропорційної виборчої системи в Україні за закритими партійними списками, яка позбавляє виборців будь-якого можливого впливу на списки, веде до появи слабких партійних корпорацій у молодому українському суспільстві, що трансформується [8].

Підготовка нового Закону «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» відбулась без залучення фахівців, науковців, експертів. У тексті цього Закону не було належним чином відображено спільні позиції представників органів місцевого самоврядування та громадянського суспільства, висловлені під час парламентських слухань «Реформування законодавства України про місцеві вибори в інтересах територіальних громад», що відбулись 12 травня 2010 року і були ініційовані самим парламентом.

Таким чином, основні нововведення Закону, потрібно зауважити на тому, що цей документ містить багато «проблемних» положень, які прямо суперечать Конституції України. Проведення виборів за таким Законом стало основою для застосування адміністративного ресурсу

Закон про місцеві вибори було ухвалено в редакції, що дозволила правлячій партії та її союзникам контролювати весь процес виборів – від висунення кандидатів до голосування й визначення результатів, зокрема, отримати більшість у територіальних виборчих комісіях, сформувати дільничні комісії.

З кожним наступним виборчим процесом, починаючи з 2010-го, виборче законодавство в Україні регресує. Цьому сприяли, зокрема, законодавчі акти, які Верховна Рада ухвалювала з погляду політичної доцільності, а не виборчих процедур, які потрібно було розписувати в законі так, щоб запобігти правопорушенням. ТВК взагалі не мають критерії впризначення членів до складу дільничних виборчих комісій. У законі був і залишається єдиний критерій – наявність досвід у роботі. Він такий суб'єктивний, що з'ясувати, що таке наявність досвід у роботі і в якому випадку досвід роботи одного члена комісії має перевагу над досвідом роботи іншого, вкрай складно. Отже, ТВК сама ухвалює рішення, кого вона хоче бачити в складі дільничних виборчків, а хто є небажаним. Тому не потрібно дивуватися, коли до складу дільничних комісій у багатьох регіонах

включили представників одних і тих самих політичних партій за дивним збігом обставин від парламентської більшості, тоді як представники від опозиційних сил туди не потрапили [1].

Оскільки використання адміністративного ресурсу перемістилось із стадії агітації та безпосередньої організації виборів на стадію підрахунку голосів, то зважаючи на це, були закладені законодавчі основи для адміністративного втручання на вибори.

Кардинальна зміна правил проведення виборів вже вкотре відбулась за декілька місяців до початку виборчої кампанії. Зокрема, через заборону участі у місцевих виборах виборчих блоків, було нейтралізовано достатню кількість учасників.

Представники провладних партій отримали абсолютну перевагу в комісіях на всіх рівнях та у всіх регіонах. На місцевих виборах 2010 року стало можливим непаритетне представництво влади і опозиції у виборчих комісіях.

Таким чином, на законодавчому рівні були закладені основи для повномасштабного застосування адміністративного ресурсу.

Встановлення повного контролю влади над ТВК та ДВК стало умовою для фальсифікації результатів голосування. До складу понад 3000 дільничних комісій представники партії «Батьківщина» не були включені взагалі. Так само вони були відсутні у половині дільничних виборчих комісій Київської області, у 492 з 1228 дільничних виборчих комісій Криму, 323 з 1425 комісій у Луганській області, 473 з 2444 комісій в Донецькій області. Рекорд влада поставила у місті Донецьку: до складу 420 дільничних комісій обласного центру не включено жодного представника «Батьківщини». У Львівській міській ТВК з 18-ти членів комісії 13 представляли Партію регіонів. На несправедливий розподіл керівних посад у ТВК Донецької області звертав увагу і провідний аналітичний політичний тижневик країни «Дзеркало тижня». За даними видання, партії правлячої більшості (ПР, КПУ, Народна партія) отримали на Донеччині 73 % своїх голів територіальних виборчих комісій, 69 % заступників і 67 % секретарів ТВК. Проаналізувавши керівний склад 52,65 % від всіх утворених в Україні ДВК, Громадянська мережа ОПОРА зафіксувала дисбаланс політичногпредставництва у виборчих комісіях. Особливо, за даними цієї організації, він помітний на прикладі розподілу керівних посад: голови, заступника та секретаря ДВК. У дільничних виборчих комісіях Дніпропетровської області найбільше були представлені Партія регіонів, Комуністична партія України та Народна партія. Абсолютну більшість посад голів ДВК у сільській місцевості займали кандидати від Партії регіонів, посади секретаря по чергово займають представники КПУ та Народна партія Литвина. Громадські спостерігачі у кожній області визначили переліки з семи партій, які отримали найбільше керівних посад. В усіх областях домінуюче представництво мають три партії парламентської більшості – ПР, НП, КПУ. Загалом по країні у 16639 проаналізованих дільничних виборчих комісіях більшість керівних посад, порівняно з іншими суб'єктами виборчого процесу, отримала Партія регіонів (25,8 %). На другому місці – ВО «Батьківщина» (12,5 %), третя за чисельністю керівних посад – Народна партія (7,6 %), четверта – Комуністична партія України (6,5 %). Чимале представництво в керівних органах отримали маловідомі партії. Такі політичні сили активізувалися в регіонах лише під час виборів, і фактично, як засвідчив аналіз роботи їхніх представників у ТВК, в усьому підтримують дії партій влади. Натомість інші партії, що можуть виступити реальними конкурентами влади на місцях, отримали менше представництво [2].

Найзапеклішим протистоянням кандидатів від Партії Регіонів та «Батьківщини» відзначилися місцеві вибори 2010 р. в Харкові, де переможцем оголошено висуванця Партії Регіонів Геннадія Кернеса, який переміг кандидата від «Батьківщини» Арсена Авакова завдяки сотим відсоткам голосів виборів.

Харківська правозахисна група назвала «поспішним» оголошення результатів виборів у Харкові, зокрема, правозахисники звернули увагу на надзвичайно велику кількість «зіпсованих» бюлетенів – 11 тисяч, яких цілком вистачило би для забезпечення інших результатів виборів. У Харківській міській виборчій комісії згорів комп'ютер із результатами голосування. Також в Харкові, зокрема, було знищено інформацію за останні три з половиною години голосування [7].

Яскравим прикладом застосування всіх основних форм адмінресурсу на місцевих виборах 2010 р. може слугувати виборча кампанія в Рівненській області. Координатор виборчої кампанії громадського спостереження в Рівненській області Андрій Токарський зауважив, що у результаті спостереження за процесом висування кандидатів у депутати на посади голів територіальних громад

незалежними спостерігачами Громадянської мережі ОПОРА були зафіксовані певні порушення.

Одним з основних механізмів адміністративного ресурсу, який влада застосовувала проти опонентів, стала відмова у реєстрації або зняття з виборів вже зареєстрованих кандидатів у депутати та на посади міських, селищних, сільських голів. Місцеві органи влади знаходили найменший, переважно надуманий привід, аби цих претендентів просто не зареєструвати або ж зняти з перегонів.

Так, за даними тодішнього голови політради партії «Наша Україна» В. Наливайченка, Хмельницька та Кримська організації НУ позбавлені можливості взяти участь у виборах, а Сумська, Волинська, Полтавська, Запорізька організації – мати своїх представників у ТВК і навіть ДВК. Не зареєстровано або знято з реєстрації десятки кандидатів у депутати різних рівнів. На рейтингових кандидатів з різних областей України чинився тиск силових органів. За добу до закінчення виборчої кампанії з реєстрації знято кандидата у мери м. Северодонецьк (Луганська область) діючого міського голову В. Грицишина, який балотувався від Прогресивної соціалістичної партії України і мав найбільші шанси на перемогу [2].

На виборах 2010 р. були застосовані механізми адмінресурсу, які межують з брудними технологіями. Арешти опозиційних кандидатів, відкриття кримінальних справ, перевірки КРУ та податкової, погрози на адресу керівників бюджетних організацій – ось неповний перелік методів та засобів силового виду адмінресурсу

Так, мер Кам'янець-Подільського фізично не зміг зареєструватися кандидатом, оскільки знаходився в СІЗО.

Отже, вибори – 2010 показали, що використовуючи адміністративний ресурс та «брудні технології» політичні суб'єкти вплинули на процес волевиявлення.

На цих виборах влада апробувала новий вид організаційного адміністративного ресурсу, яка передбачає створення фальшивих партійних організацій, їхнє оперативне визнання органами юстиції та внутрішніх справ, підтримку в судах, наділення членством у виборчих комісіях та незаконну реєстрацію у якості учасників виборчого процесу. Партія «Батьківщина» не змогла взяти участь у виборах до Львівської обласної та міської рад, Луганської міської ради, Тернопільської міської ради, Олександрійської міської та Новоархангельської районної рад Кіровоградської області, Київської обласної ради. Так само заблоковано участь партії «Батьківщина» у восьми районах та шести містах на Київщині: до Богуславської, Бориспільської, Вишгородської, Києво-Святошинської, Обухівської, Ставищанської, Фастівської та Яготинської райрад та міських рад Борисполя, Броварів, Обухова, Переяслава-Хмельницького, Ржищева та Фастова [2].

Головною характеристикою місцевих виборів 2010 р. став адміністративний тиск з боку влади, а також чіткий курс на фальсифікацію результатів волевиявлення. Отримувані дані про наявність фальшивих списків, додаткові бюлетені, про зняття з реєстрації окремих кандидатів і цілих політичних об'єднань, про так звані співбесіди з реальними претендентами на перемогу – усе це свідчить про можливість адміністративного ресурсу як деструктивної політичної технології.

Представляючи результати експертного опитування, проведеного 7-9 вересня 2010 р. фондом «Демократичні ініціативи», директор Фонду І. Бекешкіна зауважила, що значна частина експертів відзначила, що головною особливістю виборів буде посилення авторитарних тенденцій і спільне застосування адмінресурсу. На це вказало 9 із 22 опитаних експертів. Експерти також зазначили, що головними чинниками, які потрібні для перемоги партії на цих виборах, є наявність фінансових можливостей і значного адміністративного ресурсу [5].

Аналіз застосування адміністративного ресурсу в Україні показує, що на місцевих виборах зростає рівень використання маніпулятивних технік впливу на електоральну поведінку та розширюється спектр брудних технологій. Оскільки виборча технологія виступає одним з індикаторів демократичності політичного процесу, то можна вести мову про погіршення взаємодії між складовими елементами політичного процесу й набуття ним негативних рис. Підтвердженням цього є руйнація політичної цілісності українського суспільства.

Використання адміністративного ресурсу та брудних технологій на місцевих виборах – наслідок безвідповідальності та безкарності боку суб'єктів виборчого процесу. Те, що у європейських країнах вважається злочином, в Україні повномасштабно застосовується.

Експерти вважають, що адмінресурс займав значне місце у виборчому процесі під час останніх місцевих виборів. В цілому по Україні оцінили застосування адмінресурсу на 5,22 бали, меншим тиск був на Чернігівщині – 4,59, а найбільше втручань було в Криму – аж на 6,1 бал з 7 можливих. Про це стало відомо після оприлюднення результатів експертного опитування «Місцеві вибори – 2010». Як з'ясувалося, експерти оцінюють демократичність місцевих виборів на 5 балів із 7 можливих [3].

В той же час потрібно відзначити, що явка на місцеві вибори є найнижчою порівняно з президентськими та парламентськими. Так, однією з особливостей кампанії-2010 р. стала надзвичайно низькою явка, дільниці відвідали менше 50 % виборців. А найнижчий рівень явки був зафіксований в Кіровоградській області, і становив 29 %. [6].

Така диспропорція пояснюється тим, що уявлення громадян про значимість різних рівнів виборів дещо різняться. Результати дослідження проведеного соціологічною службою Центру Олександра Разумкова свідчать, що переважна більшість громадян вважає, що на вироблення державної політики найбільш впливає Президент (44,2 %) та Верховна Рада (27,9 %), а у впливовість органів місцевого самоврядування вірять лише 5,1 % виборців [9].

Водночас більшість експертів давали досить низьку оцінку якості роботи ТВК. По-перше, високою залишалася питома вага членів ТВК, котрі не мають досвіду участі у виборчих комісіях. Водночас, незважаючи на активний перебіг виборчої кампанії фактично із серпня 2010, чимало ТВК, порушуючи виборче законодавство, досить пізно були зареєстровані як юридичні особи – і відповідно не мали змоги отримати печатки, відкрити рахунки, отримати передбачені на їх діяльність кошти та ефективно розпочати роботу із забезпечення виборчого процесу. Ці зволікання подекуди призвели до конфліктних ситуацій і навіть протистоянь між суб'єктами виборчого процесу [4, с. 133].

Отже, саме виборче законодавство створило підґрунтя для застосування «брудних» технологій та адміністративного ресурсу.

Таким чином, місцеві вибори 2010 року відбулися з використанням брудних технологій та адміністративного ресурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Без переможців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrrudprom.ua/digest/Bez_peremogstv.html
2. Блог Олега Медведева: Звіт про порушення на місцевих виборах 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukipr.kiev.ua/ukrainian/epicenter/14/006.html>
3. Визначальним для перемоги на місцевих виборах був адмінресурс – експерти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pik.cn.ua/vibory-2010/2094-novosty-chernygovavyznachalnym-dlja-permogy-na-miscevyh-vyborah-buv-adminresurseksperity>
4. Гераськов С. В. Місцеві вибори-2010 на Донеччині: теоретичний і практичний аспекти / С. В. Гераськов // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 2 (213). – С. 132–142.
5. Головною особливістю місцевих виборів буде спільне застосування адмінресурсу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.for-ua.com/politics/2010/09/13/134449.html>
6. Де була найнижчою явка виборців? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bukovina.biz.ua/news/11779>.
7. Попередній аналіз Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», прийнятого 10 липня 2010 року на відповідність положенням Конституції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://politiko.ua/blogpost35964>
8. Скандал у Кам'янці-Подільському. Міський голова в СІЗО, на вулицях – акції протесту. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://vikna.stb.ua/ua/news/2010/10/12/41205/>
9. Чорновіл Т. Адміністративний ресурс в сучасній Україні / Т. Чорновіл // Політекс. – 2004. – № 1. – С. 26–31.

© Пальчик С. І.

Пальчик С. І. – здобувач кафедри філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний університет імені К. Д. Ушинського», заступник начальника Військової академії

УДК: 100+301+355.133.6

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ПАТРІОТИЗМУ В КОНТЕКСТІ ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ

В статті надається ретроспективний аналіз основних соціально-філософських концептуальних підходів до дослідження сутності патріотизму. Розкриваються основні теоретичні положення та методологічні підстави наукового дискурсу.

Ключові слова: патріотизм, національна самосвідомість, Батьківщина, громадянськість.

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ПАТРИОТИЗМА В КОНТЕКСТЕ ФИЛОСОФИИ ИСТОРИИ

В статье приводится ретроспективный анализ основных социально-философских концептуальных подходов к исследованию сущности патриотизма. Раскрываются основные теоретические положения и методологические основания научного дискурса.

Ключевые слова: патриотизм, национальное самосознание, Родина, гражданственность.

RETROSPECTIVE ANALYSIS OF PATRIOTISM IN THE CONTEXT OF PHILOSOPHY OF HISTORY

This article is a retrospective analysis of the major socio-philosophical conceptual approaches to the study of the essence of patriotism. The basic theoretical principles and methodological basis of scientific discourse.

Keywords: patriotism, national identity, Motherland, citizenship.

В сучасному українському суспільстві проблема патріотизму набула особливої гостроти. Вона стала осередком соціокультурних, етнічних, культурно-історичних колізій. Замість колишньої однастайності виникають різні підходи до цінностей, утворюючих основу патріотизму: до традиційних, що здавалися непорушними, політичних та ідеологічних принципів; до історії народу, його культури; до співвідношення держави і громадянського суспільства; до основ побудови багатонаціональної держави та ін. Відповідно, збільшується і кількість ілюзорних уявлень про свою вітчизну і її взаємозв'язок з іншими територіальними, соціальними та політичними формаціями; зростає різноманіття націоналістичних проявів.

Об'єкт дослідження: феномен патріотизму.

Предмет статті: аналіз основних соціально – філософських концептуальних підходів до дослідження сутності патріотизму.

Мета роботи: розкрити основні теоретичні положення та методологічні підстави наукового соціально – філософського дискурсу стосовно феномену патріотизму.

Все різноманіття підходів до розуміння патріотизму, наявних у науково-дослідницькій літературі сучасного періоду, можна умовно диференціювати по ряду напрямків, в яких визначається його головна істотна ознака.

Патріотизм, що розроблявся в першому напрямку, виступає як вершинне духовно-релігійне самовиявлення особистості, що досягла вищого рівня розвитку, здатної відчувати божественну по природі любов до Батьківщини, що володіє готовністю до самопожертви і самозречення для її блага. Сам же патріотизм розглядається як найважливіший момент, процесу розвитку особистості, а саме - її духовного розвитку, самовираження. При цьому рівень такого розвитку є дуже високим, оскільки духовна самореалізація особистості передбачає прояв нею цілого ряду найважливіших сторін, якостей, що характеризуються повнотою, цілісністю, оптимальністю і сформованістю. Зміст же цих якостей особистості, самого акту духовності патріотизму, є глибоко релігійним.

У цьому напрямку у всій глибині розкривається духовна природа патріотизму. Духовне постає як найвища цінність: тільки через нього і завдяки йому, людина здатна піднятися до висоти істинного патріотизму. Особлива значимість духовного не тільки в божественності його природи, але і в

величезному багатстві культурного, історичного та власне богословського змісту патріотизму, який протягом тисячоліття розвивався в лоні Православ'я. Вищі прояви духовного, такі як істинний патріотизм - результат складного і тривалого розвитку суспільства, етносу, особистості.

Даний напрямок має найбільшу, багату історичну традицію. Це пояснюється не тільки величезним, більш ніж тисячолітнім періодом розвитку релігійно-патріотичних поглядів, почуттів, але і значним внеском у розробку даного напрямку з боку багатьох і багатьох видатних представників влади, Української Православної Церкви, літератури, філософських та інших наук.

Приблизно з 20-х років ХХ сторіччя цей напрямок було відвернуто від соціокультурної дійсності нової радянської системи. Цей процес забезпечувався крім активного використання ідеологічних, політичних, економічних, правових та інших засобів також і науково-теоретичною діяльністю. У результаті її домінування виникло і незабаром затвердилося духовно-атеїстичне спрямування, що претендувало на альтернативність духовно-релігійному.

Атеїстичний компонент виниклого напрямку зазнав значну еволюцію за роки Радянської влади: від нетерпимо - примітивної, запеклої боротьби з релігією до ліберально - поміркованого, компромісного ставлення до неї, особливо до її загально визнаних духовних, культурних, історичних та інших цінностей. У науково-теоретичних дослідженнях 70-х і особливо 80-х років ХХ століття, тобто на завершальній стадії цієї еволюції, патріотизм в якості духовної цінності соціалістичного суспільства нерідко розглядався без яскраво вираженого антирелігійного звучання. Більш того, в цілому ряді досліджень увага до духовно-релігійного змісту патріотизму характеризувалася зацікавленістю, що проявлялася в його розгляді під кутом швидше позитивної, ніж негативної критики. Це було притаманне і роботам значної частини військових досліджень, які вивчають проблему патріотизму.

Вся історія України, є історією боротьби головним чином за Православ'я». За останні роки чимало зроблено для того, щоб повернути з небуття багату духовну спадщину України, представлену її найбільшими мислителями. Більшість з них, будучи глибоко релігійними людьми, розглядали найважливіші проблеми людини, її розвитку, відродження, в тому числі на основі патріотизму, керуючись християнським світоглядом, православним віровченням. До чудової плеяди мислителів, які зробили свій внесок у створення і розвиток розглянутого напрямку, можна віднести таких діячів Церкви, як Митрополит Іларіон, П. Могила, філософів Г. Сковороду, В.Соловйова, К. Леонтьєва, Н. Данилевського, І. Ільїна, П. Юркевича, М.Бердяєва, П.Сорокіна, П. Флоренського, В. Флоровського, письменників і поетів Л. Українку, І. Франко, Т. Шевченка, М.Гоголя та ін.. Не маючи можливості коротко охарактеризувати, і навіть оцінити внесок кожного з них у розробку ідей духовно-релігійного патріотизму, важливо, спробувати хоча б коротко розглянути його сутність. У найбільш яскравій і концентрованій формі вона викладається в ряді робіт І. Ільїна, що являють собою свого роду завершення всієї попередньої класичної релігійно-філософської патріотичної вітчизняної думки.

Головний стрижень усієї творчості Ільїна - проблема духовності в усій її складності і різноманітті [4]. Однією з найважливіших складових цієї проблеми є патріотизм. В результаті аналізу його дослідження Ільїним можна виділити ряд найбільш істотних аспектів, що утворюють багатогранний і цілісний виклад основного змісту духовно-релігійної концепції патріотизму. До них відносяться:

критика і засудження супротивників патріотизму. Ільїн з жalem відзначає, що є ще «заперечники батьківщини, які підточують початки батьківщини і націоналізму зі спонукань нігілістичних». На противагу цим хибним вченням він рішуче стверджує безсумнівність, правильність обґрунтування духовного начала батьківщини перед обличчям Божим;

обґрунтування природного підґрунтя патріотизму. На думку Ільїна, «силою інстинкту самозбереження, подібності, простору, взаємного захисту, географічних рубежів і зброї - люди об'єднуються в правові союзи і їх біологічна та соціальна подібність породжує єднання, ... однаковий клімат, інтереси, спосіб життя і праці, народні звичаї підтримують це уподібнення і завершують правову та побутову спайку. Державна влада закріплює все це єдиною системою законів і громадською дисципліною

Ідеї І. Ільїна, викладені в рамках розглянутого напрямку, до середини ХХ століття, не отримали достатнього поширення. Інтерес до них став проявлятися лише останнім часом. Глибоке ж

дослідження патріотичної ідеї в духовній спадщині І. Львіна та багатьох інших вітчизняних мислителів, що представляють означений соціально – філософський напрямок, ще тільки починається. Відродження справжнього патріотизму - це відродження всесвітньої чуйності, відкритості українського народу. Слабкими сторонами даного напрямку є недостатня визначеність змістовного компонента духовного патріотизму, відсутність його цілісної структури, слабе дослідження взаємозв'язку його з іншими різновидами патріотизму - моральним, державним, етнічним і т. д. Крім того, недостатньо розглядаються можливості духовної самореалізації громадянина - патріота України в контексті реальних проблем і труднощів соціокультурного розвитку українського народу в сучасних умовах.

Наступний напрямок в певній мірі є продовженням попереднього. Його представники, розкриваючи сутність патріотизму, роблять це в нерозривному зв'язку саме з особою, яка є для них вищою цінністю (в тому числі і по відношенню до суспільства). Тому даний напрямок може називатися особистісним патріотизмом. Істотною стороною, що відрізняє його, є те, що в ньому першочергова роль відводиться суб'єкту, тобто особистості. Вона в цьому плані займає, безумовно, домінуюче становище, оскільки виступає в якості вищої цінності.

Ідея розуміння патріотизму в особистісному ракурсі отримала своє теоретичне обґрунтування ще у Г.Флоровського. Він розглядав патріотизм як культурну творчість і національну напругу власних сил людства. Саме цей особистісний акт, а не гола військова могутність, створює, на думку Флоровського, велич країни, формує праведну і благословенну любов до Батьківщини.

Ця ідея, природно, не могла отримати подальшого розвитку в умовах створення потужної державно-адміністративної системи, відчуження особистості і спрямованості проти неї. Тому в перші десятиліття Радянської влади особистість не тільки не виступала в якості суб'єкта патріотизму, але навіть не фігурувала в зв'язку з цим поняттям у вигляді терміна. У партійних документах, ідеологічних роботах більш пізнього періоду в якості суб'єкта патріотизму виступав «радянський народ». Громадським же наукам, що характеризувалися своєю дегуманізованістю, залишалося лише теоретично обґрунтовувати термінологічні побудови вищої інстанції.

У 70-х роках ХХ століття активізувалися зусилля по розробці ідеї особистого підходу до розвитку, формування та виховання особистості в ряді філософських, психологічних і педагогічних досліджень. Патріотична спрямованість даного підходу розроблялася головним чином військовими вченими і дослідниками, яким, природно, не вдалося ще звільнитися від ідеологічного диктату офіційної науки.

Подолання усіх обмежень, відкидання стереотипів і навіть традицій, що виключають розгляд особистості не тільки в якості вищої, але і навіть відносно самостійної цінності, самодіяльного суб'єкта, а не тільки лише об'єкта виховного впливу, впливу соціально-економічних та інших факторів, особливо активно здійснювалося в кінці 80-х років. Саме в цей період відбулася переоцінка цінностей, що виразилася в гуманізації та демократизації виховання. Особливо бурхливо цей процес відбувався в загальноосвітній школі. У нових концепціях освіти, розроблених в кінці 80-х років ХХ століття, патріотизм розглядається як одна з важливих властивостей, якостей особистості, формування яких припускає створення відповідних умов, що сприяють її самореалізації як громадянина Вітчизни, люблячого Батьківщину і відстоюючого її інтереси. Таке розуміння патріотизму особистості не зазнало за останні роки значних змін. Про це свідчать положення низки відповідних документів та матеріалів, на основі яких здійснюється діяльність по патріотичному вихованню української молоді в сучасних умовах.

Слід зазначити, що безсумнівним достоїнством даного напрямку, особливо в порівнянні з попереднім, є його гуманістичний характер, спрямованість безпосередньо до людини. Завдяки патріотизму, людина як би ідентифікується з Вітчизною, Батьківщиною. Ось як розкриває тотожність «Батьківщина - це я» А. Агаєв: «Батьківщина - це я в тому сенсі, що у неї немає ніяких більш високих і важливих інтересів, ніж мої, її громадянина, інтереси, у неї немає ніякої іншої «місії», що вимагає на свій вівтар масових жертв, крім природної «місії» бути людським оплотом і полем, творчої діяльності людини. Батьківщина - це я в тому сенсі, що я і мільйони подібних мені, власне, і складаємо її живе «тіло». Можна милуватися просторами, можна пишатися багатствами надр, можна без зупину переробляти ці простори і ці багатства в жахливу військову міць, але велич тієї чи іншої країни таки визначається рівнем людської гідності її громадян» [1].

Особистість в даному напрямку розглядається як суб'єкт патріотизму. При цьому його активна творча роль виявляється в процесі саморозвитку – інтелектуального, морального, духовно-творчого – діяльністю. Основним моментом активної самореалізації особистості патріота є ототожнення її вищих інтересів, цілей, ідеалів з Батьківщиною, ставлення до якої визначається височиною любові і силою боргу. У своїй основі вихідні положення даного напрямку пронизані гуманізмом, затвердженням в якості вищих цінностей любові, свободи вибору, творчості, можливості самовизначення. З розгляду сутності даного напрямку випливає, що патріотизм можна визначити як духовно-творчий акт піднесення особистості до усвідомлення її неподільності, ідентичності з Вітчизною, як вищою цінністю, необхідності служіння їй, своєму народу. Однак і даний напрямок не позбавлено рядом недоліків. В першу чергу це - недостатня розробка ряду концептуальних положень (критерії патріотизму особистості, їх взаємодія в процесі розвитку у неї любові до Батьківщини з системою соціальних і державних інститутів, основні етапи та особливості цього розвитку), а також абсолютизація суб'єкта патріотизму.

До третього напрямку належать найбільш поширені в науково-дослідній, публіцистичній, художній літературі дефініції, судження, що визначають патріотизм як піднесене почуття любові до батьківщини, що в значній мірі зумовлюється етимологічним значенням самого терміна «патріотизм». Цей напрямок, що фіксує певне, хоча й, безумовно, позитивне, нерідко яскраво виражене відношення до батьківщини, обмежується головним чином рівнем емоційного відбиття, прояву в абстрактній формі любові до природи, рідного краю, рідної домівки, до картин дитинства і т.д. . Саме таким є розуміння патріотизму багатьма людьми, в тому числі тими, що представляють творчу інтелектуальну, культурну еліту країни. Даний напрямок може бути названо піднесено-емоційним. У ньому підкреслюється та виділяється спрямованість, сила, піднесеність самого почуття безвідносно до характеристики суб'єкта і об'єкта, який має для нього (чим би він не був), виняткове значення.

Для цього напрямку характерне розуміння патріотизму як одного з найважливіших, найбільш піднесених почуттів. Природа цього почуття, дуже багатого за змістом, різноманітного, сильного і стійкого за проявами, не обмежується лише емоційним началом. У зв'язку з винятковою значущістю об'єкта патріотизму - Вітчизни, Батьківщини, - почуття, які відчують до нього, має яскраво виражену соціальну спрямованість. М. Добролюбов писав: «Ми більше співчуваємо своїй батьківщині, тому, що більш знаємо її потреби, краще можемо судити про її положення, сильніше пов'язані з нею спогадами спільними інтересами і прагненнями» [3].

У руслі розглянутого напрямку патріотизм можна визначити як піднесене, особливо в духовному та соціальному сенсі, різноманітне у своїх проявах почуття любові до Батьківщини, Вітчизни. Слабкою стороною третього напрямку є те, що в ньому переважає емоційний рівень в розумінні сутності патріотизму, недостатньо глибокою є розробка його теоретичних основ, особливо суб'єкт-об'єктного взаємозв'язку, ігнорується діяльнісна сторона патріотизму, сутність якої найбільш повно розкривається в наступному напрямку, який також ґрунтується на розумінні патріотизму як одного з вищих, найбільш значущих почуттів. Однак поряд з емоційною стороною наступний напрям включає також і діяльнісний момент. Сила патріотичного почуття не обмежується лише глибиною і піднесеністю любові до вітчизни. Це почуття має спонукати особистість, групу, націю, народ до активних дій, вчинків на благо своєї Батьківщини. Такого роду діяльність є не тільки неодмінною умовою істинного патріотизму, але і його критерієм. Від того, який внесок тієї чи іншої особистості, групи здійснено у справу вітчизни, наскільки та чи інша діяльність відповідає завданням її розвитку, зміцненню, залежить і патріотизм та рівень його сформованості і ступінь прояву у конкретного суб'єкта. Найбільш точно цю думку висловив М. Чернишевський, в «Нарисах гоголівського періоду російської літератури» він писав, що історичне значення кожної людини вимірюється її заслугами перед Батьківщиною, силою її патріотизму [8].

Найбільш повно і послідовно діяльнісна сторона патріотизму розроблена В.Макаровим. Він, зокрема, писав: «Тільки соціальна дія ... націлена на передові ідеали і дозволяє судити про зміст почуттів людини, звернених до батьківщини. Сама діяльність робить патріотизм реальною ланкою функціонування соціальної системи. Патріотизм є одним з потужних і довготривало-діючих мотивів соціальної діяльності. З іншого боку, наявність у соціальної дії патріотичного мотиву надає їй особливу якість» [6].

Відзначаючи цю характерну особливість даного напрямку, зауважимо, що тут постає питання про необхідність конкретної реалізації патріотизму: дій, вчинків в інтересах вітчизни, у зв'язку з чим

його можна назвати реалізаційно-діяльнісним. Даний напрямок розглядає природу патріотичного почуття багато в чому аналогічним чином, однак, порівняно з попереднім напрямком, таке відчуття є ще й спонукальною силою. Внаслідок цього патріотизм, завдяки силі і дієвості почуття, виявляється ще й діяльнісним. Реальне ж втілення патріотичного почуття в конкретні справи, вчинки, дії в інтересах Вітчизни, є критерієм патріотизму, визнанням його істинності.

Патріотизм, що розроблявся в рамках цього напрямку, являє собою, головним чином, одне з вищих, найбільш значущих почуттів, що є дієвою спонукальною силою в процесі активної соціальної діяльності в інтересах суспільства, на благо Вітчизни.

У п'ятому напрямку патріотизм розглядається як суспільний соціальний феномен. При цьому різні точки зору щодо конкретної визначеності такого явища утворюють досить широкий спектр. Зміст і характер даного явища в значній мірі зумовлювалися особливостями історичного розвитку суспільства, держави, політикою його правлячої еліти. В умовах більш жорсткого керівництва і регламентованого функціонування радянської суспільної системи патріотизм являв собою одну з її найважливіших ідеологічних основ, що виступала в числі стрижневих напрямів виховання підростаючого покоління. У більш пізній період, в кінці 60-х - початку 80-х років ХХ століття в ряді суспільних наук, особливо в філософських, значний розвиток одержала точка зору, згідно з якою патріотизм досліджувався як явище суспільного світогляду.

Наступний, шостий напрям характеризується тим, що об'єктом патріотизму є держава. Внаслідок цього він з повною підставою може бути названий державним патріотизмом. Поява такого різновиду патріотизму була запропонована достатньо визначеними історичними умовами, а саме: необхідністю консолідації зусиль для створення, зміцнення держави, різних форм державної влади. Не випадково тому, що одним з перших, хто розробив теоретичні підстави даного напрямку, був один із найвизначніших прихильників сильної італійської держави Ніколо Макіавеллі. Також ці передумови отримали вельми глибоке філософське обґрунтування в ряді праць Гегеля. Будучи переконаним прихильником пруської конституційної монархії, він завершує свою філософську систему її ідеалізованим зображенням. Як відомо, даний історичний період майбутньої Німеччини (перші десятиріччя ХІХ століття) був насичений бурхливими подіями, в результаті яких в центрі Європи з'явилася найбільша держава з усіма її атрибутами, активна політика якої відбилася згодом на долях багатьох народів світу.

Самосвідомість суспільства, взята в її цілісності, - писав Гегель, - «... є форма свідомої субстанції кожного істотного виду духовності - сім'ї, батьківщини, держави, так само як і всіх чеснот - любові, дружби, хоробрості, честі, слави». «Вона утворює субстанцію моральності - саме родинної любові, , любові до батьківщини - прагнення до загальних цілей і інтересів держави ...». Як впливає з думки Гегеля, його розуміння патріотизму означає прагнення до загальних цілей і інтересів держави, які є, безумовно, пріоритетними по відношенню до будь-яких інших, будь-то інтересів суспільства, групи або особистості [2]. Держава ж, як вища форма організації і вища цінність, виступає головним об'єктом почуттів і помислів особистості і суспільства, і, перш за все патріотичних. Тому, на думку Гегеля, справді наукове, діалектичне розуміння самосвідомості припускає, не стільки усвідомлення своєї самості, скільки усвідомлення загального, субстанціонального, визнання примату громадських інтересів над індивідуальними.

У 70-ті - 80-ті роки ХХ сторіччя даний напрямок активно розроблявся в рамках концепції розвиненого соціалізму. При цьому розвиток патріотизму радянського народу розглядався в якості найважливішої умови вдосконалення соціалістичної держави, зміцнення її ідеологічних, військово-політичних, національних та інших основ.

У 1990-ті роки внаслідок глибоких потрясінь в українському суспільстві, загострення кризових явищ у всіх його сферах, значного ослаблення держави і посилення дисфункцій у діяльності її інститутів, державний патріотизм отримав нову теоретичну базу. В основі сучасної концепції державного патріотизму лежить ідея відродження України засобами розвитку і зміцнення системи державних інститутів, ефективне функціонування яких завдяки підтримці якісно перетворених владних структур, покликане зіграти вирішальну роль у подоланні багатьох проблем і труднощів сьогоденного життя. Велике місце в цій концепції займає духовно-ідеологічний компонент – формування в суспільній свідомості образу величчя і могутності Української Держави. Державний патріотизм є найважливішим пунктом програм, передвиборних платформ цілого ряду партій, рухів

патріотичних орієнтацій.

З аналізу концептуальних підходів до розуміння державного патріотизму випливає, що його економічною основою є історично сформовані способи підтримки господарських зв'язків між різними регіонами країни. Політична основа державного патріотизму включає історично сформовані традиційні прийоми управління громадянським життям. Нарешті, його соціальною основою виступає єдність історичного походження і розвитку народів України, спільність нашого державного устрою. Значна увага в рамках даного напрямку приділяється формуванню державно-патріотичного світогляду на основі національної честі і гідності, високої моральності та духовності.

У новій концепції державного патріотизму зроблена спроба подолати протиставлення держави, суспільства та особистості, таким соціальним інститутам, як сім'я, етнос, релігія, яке було досить характерно для практики соціалістичного будівництва, особливо в перші десятиліття Радянської влади. Тому розвиток, зміцнення держави перестає розглядатися як самоціль. Благо держави, будучи пріоритетною метою даного напрямку, виступає при цьому основною умовою реалізації можливості та необхідності зміцнення сім'ї, відновлення прав людини, прояву турботи про соціально незахищені верстви населення.

Так як в даному напрямку в якості об'єкта патріотизму виступає держава, то в ньому враховується своєрідність історичного шляху України. У сучасних умовах зміцнення держави, державності на основі патріотизму не тільки сприяло б створенню правового суспільства, а й становленню України як великої Держави. Однак і даний напрямок не позбавлений недоліків, так як характеризується одностороннім уявленням про справжню природу об'єкта патріотизму, його надмірною абсолютизацією і в той же час ігноруванням ролі суб'єкта, перебільшенням значення впливу соціально-правових та політичних факторів на розвиток суспільства і держави.

Приблизно з середини 1980-х років стала розвиватися тенденція осмислення патріотизму як одного з явищ духовного життя суспільства. У деяких дослідженнях патріотизм вивчався в контексті розвитку вітчизняної історії, як прояв специфічних рис менталітету, соціальної психології різних спільнот та окремої людини. З позицій соціокультурного підходу дана тенденція видається досить перспективною, оскільки в її рамках формується новий підхід до розуміння патріотизму як складного, багатоаспектного явища, що пронизує всі основні сторони життя і діяльності суспільства і окремої особистості. У зв'язку з тим, що кризові явища, що відбуваються в суспільстві, активізують ставлення людей до деяких феноменів, які мають глибоку історичну традицію і величезний потенціал, саме патріотизм розглядається в якості одного з джерел процесу формування та розвитку України.

Примітним в цьому підході є й те, що оновлений зміст патріотизму, - (звільнений від комуністичних, ідеологічних, антирелігійних та інших догм, від партійно-класового принципу і т.д.), включає нові тенденції сучасної соціокультурної реальності і передбачає глибоке переосмислення його теоретичних основ. Оновлений, вірніше, поки ще оновлюваний патріотизм, як прапор відродження нової України, може з'явитися одним з факторів консолідації і розвитку нашого суспільства, подолання багатьох негативних сторін сьогоденного соціального життя.

В цьому напрямку підкреслюється тісний взаємозв'язок і взаємозалежність феноменів патріотизму і суспільства. У цьому співвідношенні патріотизм розглядається одночасно в різних аспектах: як одна зі складових суспільної та індивідуальної свідомості, менталітету, національної самосвідомості, як компонент ідеології, культури, історії, психології, як одна з вищих цінностей суспільства і особистості, як напрямок виховання, як джерело благополуччя, добробуту та успішного розвитку найважливіших сфер життя суспільства. Істотно і те, що в якості об'єкта патріотизму в даному напрямку виступає «країна» - поняття, що означає самостійне соціальне, культурне, політичне, національне державне утворення. Поняття «країна» часто використовується рівнозначно поняттю «держава», але воно містить в собі більш значущий культурно-історичний зміст, куди входять поняття народу, звичаїв, традицій, мови, особливості формування та розвитку суспільства. Ґрунтуючись на найважливіших теоретичних положеннях даного напрямку, патріотизм можна визначити як одне зі складних, багатоаспектних явищ, що пронизує всі сфери суспільства, особливо його свідомість і духовне життя.

Аналіз наведених підходів демонструє не цілком завершено, і по ряду напрямків досить слабку розробленість методологічних і теоретичних основ патріотизму. Це пов'язане з тим, що жоден з напрямків не містить їх в систематизованому вигляді. Крім вищезгаданих семи напрямків, що є

основними, найбільш плідними з точки зору розробки в рамках кожного з них найважливіших сторін сутності патріотизму, існує і цілий ряд інших, які в цьому відношенні виступають в якості другорядних, менш значущих. Їх менша цінність пояснюється не тільки слабкою розробленістю, але і слабкою мірою реалізації їх ідей, положень в сучасній соціальній філософії.

Одним із таких напрямів є класовий патріотизм. Його теоретичні основи викладені в роботі В.І. Леніна «Про національну гордість великоросів», написаної в грудні 1914 року, тобто в період наростання революційної ситуації в Російській імперії. Логіці боротьби за владу підпорядковано і основний зміст даної роботи, в якій головний сенс патріотизму приймається в залежності від цілей і інтересів протидіючих класів [5].

Природно, що згідно Леніну всі супротивники прийдешньої революції, і, перш за все панівні класи - дворяни і капіталісти, оголошуються антипатриотами. Їх же потенційні противники в умовах сучасної Леніну держави, тобто робітники і селяни, які пішли проти «попа» і поміщика, постають як носії істинного почуття національної гордості і любові до Батьківщини. За великим же рахунком соціально-класовий склад суб'єктів патріотизму зводиться у Леніна тільки до робітників.

У відповідності з цим підходом всі інші класи і прошарки тогочасного суспільства автоматично потрапляють до лав антипатриотів, і, отже, ворогів нового, соціалістичного устрою. Історичні наслідки реалізації на практиці даного напрямку не дозволяють в наші дні сприймати його в позитивному плані, навіть в парадигмі нового соціалізму, де патріотизм, безумовно, представлений у видозміненому, принципово іншому варіанті. Вельми тісно пов'язаним з класовим патріотизмом такий його різновид, як соціалістичний патріотизм. Цей взаємозв'язок укладався в тому, що він був продовженням і розвитком класового патріотизму, його більш реальним втіленням в нових умовах - після здійснення Жовтневої революції. У процесі будівництва «... нового соціалістичного суспільства відбуваються глибокі докорінні зміни в характері і сутності патріотизму». Внаслідок перетворень в економічній, соціальній, політичній та інших сферах життя головним змістом патріотизму стає соціалізм - об'єкт національної гордості і справжня вітчизна для трудящих».

Перевага такого патріотизму, його якісна відмінність від патріотизму минулого, на думку одного з дослідників цієї проблеми Л. Рощина, полягає в класовому змісті, цілях і завданнях, формах і сферах прояву. При цьому він виділяє і провідну тенденцію соціалістичного патріотизму - спрямованість у майбутнє з яскраво вираженим класовим аспектом. Відповідно до такого роду тверджень, не підкріплений науковою аргументацією, соціалістичний тип патріотизму оголошувався і розглядався в офіційній радянській науці як, безумовно, вищий у порівнянні з усіма іншими типами.

З обома цими напрямами пов'язано третій, названий народним патріотизмом. На відміну від них він виник значно раніше, ще в кінці XVII - на початку XVIII століть. Ідея народного патріотизму розвивалася в творчості відомих мислителів Феофана Прокоповича, Симеона Полоцького, Юрія Крижанича та інших, які почали відокремлювати служіння государеві від служіння вітчизні, яке розглядалося ними у зв'язку з поняттями типу «загальної народної користі», «загального блага». Так, наприклад, Крижанич пов'язував оцінку людини з служінням вітчизні, що розуміється з точки зору народного патріотизму. Він, зокрема, писав, що тільки ті люди заслужено користуються плодами, вигодами і правами своєї батьківщини, дії яких і труди прагнуть прямо до загального народного блага.

Однак в умовах радянського періоду розвитку первозданність ідей народного патріотизму була деформована внаслідок їх ідеологізації і політизації. Це проявилось, насамперед, у тому, що суб'єктами народного патріотизму оголошуються «комуністи, як представники партії трудящих», основою яких виступає робітничий клас. Тим самим знову утверджується принцип досить жорсткого поділу суспільства на патріотів і не патріотів за соціально-класовою ознакою. При цьому відступають на другий план інші, більш суттєві підстави для визначення суб'єктів патріотизму, такі, як духовно-моральні, реалізаційно-діяльнісні, соціокультурні і деякі інші.

У більш широкому сенсі, особливо в порівнянні з класовим і соціалістичним патріотизмом розвивався такий напрямок, як національний патріотизм. Це пояснюється тим, що, на думку його ідеологів, національний світогляд має різні політико-ідеологічні відтінки, а світовідчуття ґрунтується на загальнокультурних і духовних цінностях.

У нинішніх умовах, коли підвищується роль і значення України в сучасному світі, національний патріотизм отримав новий імпульс розвитку як чинник прискорення національної ідентифікації, усвідомлення національних інтересів країни. Саме це, на думку багатьох відомих

політиків, дозволить «...провести чітку межу між інтересами нації та власними інтересами і дасть підстави не соромитися їх відстоювати, не плутати, наприклад, їх з національними інтересами інших країн».

Національний патріотизм особливо яскраво проявляється останнім часом у творчості багатьох відомих письменників, поетів, художників, скульпторів, композиторів, співаків, театральних діячів та інших представників вітчизняної культури. Незважаючи на те, що національний патріотизм по цілому ряду об'єктивних причин став помітним явищем нашої дійсності, його всебічна підтримка в якості пріоритетного напрямку все ж не представляється можливою. В багатонаціональній Україні патріотизм не може бути моноетнічним, навіть, незважаючи на величезну кількісну перевагу українців над всіма іншими національними спільнотами та його безсумнівні досягнення, великі культурно - історичні звершення і т.д. В умовах же сучасного українського життя важливо ще й не забувати таку думку С. Булгакова, яка зберігає свою актуальність і в наш непростий час, про те, що національність є хоча і органічна, але не вища форма людського єднання, бо вона не тільки об'єднує, але й роз'єднує.

Наступний напрямок відноситься до числа тих що з'явилися в самий останній час, він отримав назву - «громадянський патріотизм». Однак він продовжує історичну традицію української суспільної думки XIX - початку XX століть. В основі громадянського патріотизму лежить свобода, рівноправність, почуття причетності до проблем суспільства і держави, громадянська моральність і природна підтримка особистісних соціо-природних рефлексій: гордість за свою родину, будинок, двір, сусідів, спортивну команду, місто, регіон, тощо. Вельми очевидно, що такого роду основи характеризуються слабкою визначеністю, розмитістю, еkleктикою, і, в цілому, низьким теоретичним рівнем.

Наведені вище та проаналізовані визначення патріотизму різні. Але вони не суперечать один одному, так як в них простежується прагнення показати важливу роль патріотизму в різних сферах соціокультурної діяльності людей. У той же час, кожне з них страждає певною однобічністю, неповнотою, відображаючи лише якусь одну, якісну, сторону патріотичних відносин у суспільстві, а, отже, і відповідну сторону (або сторони) сутності та змісту патріотизму, що проявляється та підтримується соціальними суб'єктами в тій чи іншій сфері суспільного життя. Такий плюралізм підходів до визначення змісту патріотизму пояснює відмінності в методології досліджень, світоглядних орієнтаціях дослідників, завданнями та цілями досліджень. Це пояснюється, також складністю самого феномена, його багатоаспектністю, різноманіттям форм прояву, зміною ставлення до нього державного керівництва і суспільної еліти, особливостями наукових досліджень проблеми патріотизму (здійснюваних в різних історичних, соціально - політичних умовах, на базі різних наук і т.д.).

Патріотизм в Україні має цілий ряд характерних особливостей, зумовлених неповторністю її історичного розвитку, самої долі українського народу, його культури, способу життя, менталітету, національної самосвідомості, багатством етносів, різноманіттям природи, клімату і т. д. Важливою закономірністю історичного розвитку патріотизму в нашій Батьківщині є його нерівномірний характер: за небувало високим, загальним підйомом, як правило, слідує спад, депресія і навіть депатріотизація суспільства. Проте протягом останніх століть, і особливо останніх десятиліть український патріотизм відстояв своє право на існування і виживання і зараз зазнає значного розквіту.

Представляється можливим сформулювати кілька узагальнюючих **висновків**. Патріотизм є невід'ємним атрибутом існування нації, народу, суспільства, держави, особистості, він являє собою найважливішу умову єдності, культурної цілісності, динамічного і успішного розвитку суспільства, держави. Але це не єдина умова їх існування та розвитку, тому він не повинен абсолютизуватися, бо, в такому випадку, на думку С. Соловйова, патріотизм може принести погані плоди, якщо залишиться самодостатнім феноменом. І в той же час він не повинен бути підданий забуттю, бо культурно і соціально незамінний. Патріотизм характеризується як складне, багатокomпонентне в змістовному плані, структуроване явище, що має різні етапи і рівні розвитку, що виявляється в найважливіших сферах життя суспільства в багатьох формах, і в силу цього, він по-різному розуміється, сприймається не тільки різними соціальними шарами, групами, але і багатомірно розглядається, трактується в науково-дослідній літературі, в результаті чого до цих пір залишається невирішеною проблема розуміння його істинної суті і, відповідно, не знята необхідність його більш глибокої теоретичної розробки.

© Пальчинська М. В.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агаев А. Г. Патриотизм и интернационализм советского человека.—2-е изд., перераб. / А.Г. Агаев.—М.: Сов. Россия, 1975.—352 с.
2. Гегель Г. Энциклопедия философских наук.—Т.3. Философия духа — М.: Мысль, 1977.—471 с.
3. Добролюбов Н.А. Собрание сочинений.—Т.3. / Н.А. Добролюбов.—М. — Л.: Худож. лит., 1978. — С. 225—335.
4. Ильин И.А. Путь духовного обновления // И.А. Ильин Собрание сочинений / Сост. и коммент. Ю.Т. Лисицы.—Т. 1.—М.: Русская книга, 1993.—С. 39—282.
5. Ленин В. И. О национальной гордости великороссов // Ленин В.И. Полное собрание сочинений.—5-е изд.—Т.26.—М., 1963.—С. 107—112.
6. Макаров В.В. Отечество и патриотизм: логико-методологический анализ / В.В. Макаров.— Саратов: Изд-во Саратовского Ун-та, 1988.—160 с.
7. Соловьев В. Патриотизм / В. Соловьев // Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона.—Т. 23.—СПб., 1898. — С. 36—37.
8. Чернышевский Н.Г. Очерк гоголевского периода русской литературы // Чернышевский Н.Г. Избранные философские сочинения / [Общ. ред. М.М. Григорьяна]. — М.: Госполитиздат, 1950. — Т. 1. — С.408—496.

Пальчинська М. В. – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Одеського національного медичного університету.

УДК 141.7+141.811

ВІРТУАЛЬНА СКЛАДОВА ТРАНСФОРМАЦІЙ СУЧАСНОГО СОЦІУМУ

У статті розглядається віртуалізація як фактор впливу на соціальну реальність. Особлива увага приділяється кореляції між віртуальною реальністю та трансформаціями, які відбуваються у сучасному соціумі.

Ключові слова: *віртуалізація, трансформації, віртуальна реальність, соціум, соціальна реальність.*

ВІРТУАЛЬНА СОСТАВЛЯЮЩАЯ ТРАНСФОРМАЦИЙ СОВРЕМЕННОГО СОЦИУМА

В статье рассматривается виртуализация как фактор влияния на социальную реальность. Особенное внимание уделяется корреляции между виртуальной реальностью и трансформациями, которые происходят в современном социуме.

Ключевые слова: *виртуализация, трансформации, виртуальная реальность, социум, социальная реальность.*

VIRTUAL COMPONENT OF TRANSFORMATION OF MODERN SOCIETY

The article discusses virtualization as a factor of influence on the social reality. Special attention is paid to the correlation between virtual reality and the transformations that take place in modern society.

Keywords: *virtualization, transformation, virtual reality, society, social reality.*

Сучасному соціуму притаманний стрімкий розвиток інфокомунікаційних технологій. Це зумовлює поширення у функціонування суспільства новітніх технологій, зокрема, глобальної комп'ютерної мережі Інтернет, яка сприяє формуванню особливого середовища, що здійснює значний вплив на існуючу систему соціальних відносин – віртуального простору.

Актуальність дослідження полягає у виявленні кореляції між віртуалізацією та трансформаціями, яким підпорядковується соціум, а також виокремленні місця, яке відводиться віртуальній реальності у функціонуванні суспільної системи, тобто реальності соціальної. Особливу значимість у даному контексті набуває осмислення впливу віртуального простору на різні

комунікаційні рівні (міжособистісний, міжгруповий та інституційний), а також віртуальної реальності як особливого типу суспільного та індивідуального буття, джерел і способів її породження, специфічних властивостей, особливостей і закономірностей функціонування.

Ступінь наукової розробки проблеми. У соціально-філософському ракурсі розгляд вищевказаної проблематики здійснювався переважно крізь призму онтології та має співвідношення із питаннями взаємодії реального та потенційного. Ці питання аналізувалися у роботах Абдеева Р., Скворцова Л., Носова Н., Пивоварова Д., Розіна В., Хоружего С., Юхвид А. та ін.

Кіберпростір як гіперреальність досліджувався Барлоу Дж., Беллом Д., Тоффлером Е., Леммом С., Ємелінін В., Дацюком С., Івановим Д., Войскунським А., Корольовим С. та ін. Особливості Інтернету як комунікативного простору розглядалися Почепцовим Г., Засурським І., Цуладзе А.

Стрімкий перебіг глобалізаційних процесів у сучасному світі посилює значущість інформації та інфокомунікаційних технологій, які дозволяють максимально активізувати інформаційний обмін. Доступність цих технологій дає можливість окремому індивіду, соціальній групі та суспільству у цілому стати учасником глобального інформаційного простору. Впровадження інформаційних технологій призводить до інформатизації суспільства, що, в свою чергу, служить передумовою переходу світового співтовариства до якісно нової стадії суспільного розвитку, тобто – інформаційного суспільства.

Збільшення ролі інформації та широке впровадження в усі сфери життєдіяльності соціуму інформаційних технологій стимулює інформатизацію суспільства, яку можна визначити як «сукупність взаємопов'язаних організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів, що спрямовані на створення умов для задоволення інформаційних потреб громадян та суспільства на основі створення, розвитку і використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій, які побудовані на основі застосування сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки» [2]. Тобто це системний процес оволодіння інформацією як ресурсом управління й розвитку за допомогою широкого впровадження засобів масової комунікації й інформації з метою створення інформаційного суспільства й на цій основі - подальшого продовження прогресу цивілізації. Інформатизація суспільства - глобальний процес, особливість якого полягає насамперед у тому, що домінуючим видом діяльності в соціальній сфері є будь-які операції з інформацією (збір, нагромадження, обробка, зберігання, використання, передача та ін.) за допомогою комп'ютерних технологій та інших різноманітних засобів інформаційного обміну, тобто новітніх інформаційних технологій, які забезпечують високу швидкість обробки даних, швидкий пошук інформації, розосередження даних та доступ до джерел інформації незалежно від місця їх розташування та охоплюють нові сфери людської діяльності. Відзначається високий ступінь впровадження інформаційних технологій як у професійній, так і в повсякденній діяльності. Поряд із цим виникає актуальна проблема виявлення й оцінки можливих соціально-психологічних наслідків інформатизації, яка впливає й на «некомп'ютеризовані види діяльності» [5, С.3], а також на особистість людини в цілому.

Зростання ролі інформації в житті суспільства спричинило не тільки різноманітні соціальні перетворення, але призвело до виникнення численних суспільствознавчих теорій, наприклад, концепція «постіндустріального суспільства», концепція постмодернізму, концепція «технотронного суспільства», теорія «суспільства знання», теорія «інформаційного суспільства» та ін. Сукупність цих теорій актуалізує також філософське осмислення феномену «віртуальності» в якості базового компоненту вищезазначених феноменів, а також провідних засад розвитку інформаційної цивілізації.

Аналізуючи праці футурологів, які досліджували феномен «інформаційного суспільства», виокремлювали його провідні риси та робили прогнози щодо його становлення у масштабах світового соціуму, слід зазначити, що більшість цих прогнозів залишилася на рівні теоретичних концепцій. Тому останнім часом у царині суспільствознавчих наук усе частіше для характеристики сучасного соціуму використовують термін «віртуальне суспільство», оскільки комп'ютерні системи, зокрема, глобальна комп'ютерна мережа Інтернет, кардинально трансформують принципи функціонування соціальної реальності та буття окремої особистості шляхом перенесення багатьох аспектів життєдіяльності у віртуальний простір. Вони породжують більш складну реальність – віртуальну картину світосприйняття, тобто сукупність поглядів на місце людини у суспільстві, ціннісні орієнтації тощо.

Теоретичне дослідження феномену віртуальної реальності охоплює цілий ряд наук, але саме соціально-філософське його осмислення в змозі комплексно розкрити значення феномену

«віртуальної реальності» у сучасному суспільстві та виокремити його роль у тих видозмінах, яким воно підпорядковується. Можна констатувати, що явища, які відносяться до віртуальної реальності, постають в якості складного соціального феномена, який надає істотний вплив на подальший розвиток сучасної цивілізації. Також необхідним є розгляд тих процесів, які базуються на застосуванні техніко-інформаційних систем, обумовлюючи глобальне функціонування віртуальної реальності: «Вивчення віртуальних процесів являє собою дуже актуальне та важливе наукове завдання, оскільки воно надає адекватне розуміння нашої сьогоденної реальності інформаційного суспільства та відкриває можливості для її осмисленого та цілеспрямованого розвитку» [9, С.103].

Зазвичай під віртуалізацію розуміється «процес заміщення різними засобами реальних процесів, потенційними просторово-часовими відносно самостійними образами, виступаючими як альтернатива і продовження об'єктивного світу, який рефлексується суб'єктом з різним ступенем достовірності, вірогідності, і в рамках якого людина може вступати у взаємодію з іншими, сформованими його уявою, суб'єктами» (Іванов, С.24). В умовах сучасності віртуальна реальність відбивається на процесах індивідуальної соціалізації, внаслідок чого відбувається конструювання віртуальної особистості, у якій свідомість, мислення, цінності, діяльність набувають перетворений характер, а людина нерідко стає залежним від віртуальної реальності.

У контексті сучасної епохи віртуальна реальність переважно ототожнюється із комп'ютерною реальністю, характерною рисою якої є візуалізація інформації. За рахунок віртуалізації як процесу, який властивий сучасному соціуму, також відбувається формування нового соціокультурного середовища – глобальної комп'ютерної мережі Інтернет, що спричиняє інтенсифікацію соціокультурних перетворень: «виникнення гіперпростору мережі Інтернет є результатом використання суспільством нових форм комунікації...Зміна суспільства розглядається як структурна диференціація системи внаслідок появи у ній нових елементів - віртуальних аналогів реальних комунікацій» [3, С. 25].

Категорія віртуальності вводиться через опозицію субстанціальності й потенційності. Згідно із визначенням Хоружія С.: «Віртуальна реальність суть недо-виникаюча подія, недо-родженне буття» [8, С. 55]. Комп'ютерна віртуальна реальність відрізняється від інших видів віртуальної реальності тим, що кіберпростір дозволяє моделювати її на власний розсуд користувача, тоді як переживання іншої реальності, яка будується за допомогою читання книг, перегляду фільмів тощо, розвивається згідно законам, поставленими ззовні.

Значущість Інтернету в житті сучасного суспільства, як і в повсякденній діяльності окремої людини дуже значне. Можна прогнозувати його подальший розвиток, що привертає увагу до Мережі не тільки як до соціального явища, але й дозволяє аналізувати його взаємозв'язок із іншими суспільними інститутами - політикою, економікою, сферою дозвілля, психологією, релігією тощо.

Глобальність віртуалізації дозволяє поглянути з якісно нової сторони на роль цього процесу як фактора, що обумовлює соціальні зміни: інтеграція віртуальної реальності із реальністю соціальною спричинила утворення суто мережевих патернів (наприклад, мережевої мови, віртуальних релігій, маргінальних груп, діяльність яких здійснюється переважно або виключно у віртуальному просторі та ін.), що дозволяє констатувати інваріантне розширення і ускладнення соціокультурного середовища.

Також віртуалізація породжує ряд елементів у різних соціальних сферах, які притаманні лише віртуальної реальності, які, в свою чергу, істотно впливають на невіртуальний соціум. Як вже було зазначено, інтенсифікація персональних підключень до кіберпростору призводить до виникнення віртуалізації світосприйняття – так можна умовно позначити систему поглядів на сучасний світ, у якому не тільки відбувається конвергенція реального та віртуального, але й екстраполяція феноменів віртуального простору у повсякденне соціальне буття (наприклад, у США послідовник пародійної інтернет-релігії – Великого Макаронного Монстру – змусив уряд розширити його права у зв'язку із релігійними переконаннями. Йому було дозволено сфотографуватися на посвідчення водія з дуршлагом на голові, що відповідає його релігійним уявленням). Цей приклад дозволяє прогнозувати подальше розширення меж віртуального у сучасному суспільстві. Можна, таким чином, зробити висновок, що навколишнє нас повсякденна реальність у все більшій мірі віртуалізується: у всіх базових елементах соціальної структури (культури, мистецтві, релігії, економіці, політиці та ін.) здійснюється адаптація до нових умов функціонування, оскільки віртуалізація значною мірою прискорює життєдіяльність суспільного та індивідуального універсуму за допомогою нових просторово-часових критеріїв.

Віртуальна реальність також може конструюватися для коректування проблемних моментів соціальної реальності (тут у разі приклада можна навести віртуальні проекти, які спрямовані на рішення актуальних соціальних проблем, таких як безпритульні діти, інфіковані ВІЛ/СНІД, інваліди та ін. соціальні групи, задовольнити потреби яких на державному рівні неможливо внаслідок неефективної соціальної політики уряду України), а також стати засобом ефективною соціальною адаптації.

Віртуалізація актуалізує також проблему соціальної адаптації до нового інформаційного середовища. Однією з перспектив формування людини в умовах віртуалізації вважається повна або часткова апатія до реального світу й надмірна включенність у віртуальну реальність, як наслідок – «абсолютна соціальна аутичність» [1]. Такі категоричні припущення в цей момент залишаються в більшості випадків у теоретичній площині. Індивід виконує соціальні ролі, і поки існує суспільство, що має таку структуру, як зараз, людина однаково буде змушена виконувати соціальні ролі й мова про повну соціальну аутичність йде тільки в крайніх випадках. У цьому контексті доречно лише сказати про віртуалізацію дозвілля, оскільки комп'ютерні технології забезпечують приголомшливі аудіо-візуальні ефекти й стають більш привабливими для певної соціальної категорії (наприклад, для підлітків).

Найчастіше при аналізі феномена віртуальної реальності вона протиставляється реальності офф-лайн, однак це не зовсім коректне протиставлення: віртуальний простір може значно впливати на соціальні процеси та посилювати реальну соціалізацію.

Віртуалізація істотно змінила темпи духовно-культурного життя суспільства, піддала істотною зміни сам життєвий світ людини: «програми комп'ютерного перекладу сприяють подоланню мовного бар'єру, програми створення музичних творів прискорюють їх появу, графічні додатки дають величезні можливості для художньої творчості, комп'ютерні мультимедійні енциклопедії та словники істотно розширюють людський кругозір» [9, С.103-104].

За допомогою сучасних технологій здійснено не тільки проектування нових соціально-культурних форм з принципово іншими властивостями, але і створення цих форм в реальності соціальної. На сьогодні людина одночасно включена у дві взаємопов'язані реальності, взаємовплив яких має величезний трансформаційний потенціал, а наслідки поки неможливо спрогнозувати повною мірою: «... мислення людини, який проводить багато часу в інтернеті, трансформується... Людина змінюється інтелектуально, мотиваційно, психологічно. При цьому змінам підпорядковані навіть базові розумові механізми» [4, С.113]. У даному контексті доречно лише говорити про окреслення певних тенденцій, які будуть суспільній системі у глобальному масштабі.

Розвиток інфокомунікаційних і комп'ютерних технологій, які спричиняють віртуальну реальність, сприятимуть її подальшій інтеграції з базовими елементами соціальної структури, що в більшій мірі актуалізуватиме проблему впливу віртуалізації на систему суспільних відносин та визначення адаптаційного потенціалу суспільства в цілому і людини зокрема стосовно до нових умов.

Завершуючи розгляд обраної теми, слід виокремити наступне.

Глобальне впровадження комп'ютерних технологій по всьому світові призводить до функціонування віртуалізації як самостійного в певній мірі явища, яке обумовлює кардинальні зміни у багатьох сферах соціальної структури.

Самореалізація особистості у віртуальному просторі може здійснюватися як через перенесення у віртуальний простір вже напрацьованих у реальності параметрів, або через реконструкцію соціальної ідентичності й «осмислення ціннісних орієнтирів своєї діяльності через формування себе у віртуальному просторі як активного суб'єкта, тобто через віртуальну реконструкцію персональної ідентичності» [1]. Таким чином, сьогодні людина може бути водночас суб'єктом як соціального, так і віртуального співтовариства.

Віртуалізація веде до формування особливого типу світосприйняття, обумовленого виникненням віртуальної картини світу та інших явищ, які потребують розробки нових методологічних засад наукової рефлексії, у тому числі й у соціальній філософії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белинская Е. Стратегии самопрезентации в Интернет и их связь с реальной идентичностью / Е. Белинская, А. Жичкина // [Електронний ресурс]. — Режим доступу <http://flogiston.ru/projects/articles/strategy.shtml>

© **Пастушенко О. В.**

2. Закон України «Про Національну програму інформатизації» // Відомості Верховної Ради. — 1998. — №27-28. — С.181.
3. Иванов Д. Виртуализация общества. Версия 2.0. / Д. Иванов. — СПб.: «Петербургское Востоковедение», 2002. — 224 с.
4. Королев С. Параллельная жизнь: человек в интернете/ С. Королев // Ф.н. — 2010. — №9. — С. 112—129.
5. Кучинский С. Что придет на смену индустрии современных технологий? / С. Кучинский // ЗН. — 2001. — №46. — С.3.
6. Ракизов А. Философия компьютерной революции / А. Ракизов. — М.: РАН ИНИОН, 1991. — 287 с.
7. Скворцов Л. Информационная культура и цельное знание / Л. Скворцов. — М.: РАН ИНИОН, 2001. — 288 с.
8. Хоружий С. Род или недо-род / С. Хоружий // В.ф. — 1998. — №6. — С. 53-68.
9. Юхвид А. Виртуология. Онто-философские аспекты/ А. Юхвид // Ф.н. — 2010. — №9. — С. 103—112.

Пастушенко О. В. – старший преподаватель кафедры философии, политологии, психологии и права Одесской государственной академии строительства и архитектуры.

УДК: 126+34+027

РОЛЬ СМІ В ФОРМИРОВАННІ ПРАВОСОЗНАННЯ

Через електронні СМІ в правосознанні можуть формуватися стереотипи вседозволеності, відсутності відповідальності за свої поступки. Умислене искаження інформації в СМІ приводить до розвитку різних проявів деформації правосознання, втраті почуття патріотизму, розуміння обов'язку та відповідальності перед своєю країною.

Ключові слова: правосознання, інформація, СМІ, маніпулювання свідомістю.

РОЛЬ ЗМІ У ФОРМУВАННІ ПРАВОСВІДОМОСТІ

Через електронні ЗМІ в правосвідомості можуть формуватися стереотипи вседозволеності, відсутності відповідальності за свої вчинки. Навмисне викривлення інформації в ЗМІ призводить до розвитку різних проявів деформації правосвідомості, втрати почуття патріотизму, розуміння обов'язку та відповідальності перед своєю країною.

Ключові слова: правосвідомість, інформація, ЗМІ, маніпулювання свідомістю.

ROLE OF MEDIA IN THE FORMATION OF LEGAL AWARENESS

Through the electronic media in legal awareness stereotypes of permissiveness, lack of accountability for their actions can be formed. Fraudulent misrepresentation in the media leads to deformation of the various manifestations of consciousness, loss of sense of patriotism, understanding and responsibility towards one's country.

Keywords: legal awareness, information, mass media manipulation of consciousness.

В эпоху мировой глобализации уникальное влияние на развитие позитивного или, напротив, деформированного правосознания оказывают СМИ. Информация и информационный обмен приобрели в современном обществе глобальный, всепроникающий характер. Информация стала универсальным товаром потребления и универсальной ценностью. Компьютерные технологии и современные СМИ значительно расширили доступ к информации, сферу ее выбора, создали возможность отстранения от традиций, отказа от автоматического следования образцу, заданному социальной средой. Вместе с созданием современных информационных систем приведен в действие механизм «символического» влияния, в основе которого лежит способность его привилегированных представителей через систему контролируемых ими институтов социализации внедрять в массовое

сознание свои идеалы и ценности. Распространяя ту или иную информацию, СМИ создают общественное мнение, настроение, определенные взгляды и поведение людей. Сообщая аудитории какую-либо информацию, СМИ вызывают у них соответствующие эмоциональные переживания, способствуя формированию стереотипных поведенческих установок. Информацию деструктивного характера можно сравнить с самым жестким, самым действенным средством воздействия на общество. Если ей не оказывать противодействия, она может разрушить целые государства, спровоцировать войны и другие негативные процессы. Традиционно считается, что массовое сознание – наиболее инерционная сфера по сравнению с политической и социально-экономической. Тем ни менее в периоды резких, кризисных преобразований система ценностных ориентаций также может быть подвержена весьма существенным сдвигам. Поэтому институциональные преобразования во всех других сферах необратимы только тогда, когда они восприняты обществом и закреплены в новой системе ценностей, на которые это общество ориентируется. И в этом отношении изменения в сознании населения могут служить одним из важнейших индикаторов реальности и эффективности общественной трансформации в целом [1]. По мнению большинства исследователей одним из способов воздействия на массовое сознание со стороны СМИ является манипулирование мыслями, настроением и поведением человека. СМИ наряду с другими институтами социализации влияют на сознание и поведение человека не только через информацию об окружающем мире, но и путем изменения самого человека: его сознания, ценностных ориентаций, потребностей и интересов, нравов и морали. Новые стереотипы, транслируемые через СМИ, могут разрушать чувство стыда, искажать языковые литературные нормы. Разнообразие информации, всепроникающее влияние СМИ определяет множественность функций этого института социализации в области формирования правосознания. СМИ оказывают очень сильное влияние на развитие правосознания аудитории. С одной стороны, СМИ могут предупреждать уголовно наказуемые деяния, с другой – могут способствовать совершению преступлений. Отсутствие контроля со стороны государства над свободной прессой порождает преступную безнаказанность людей, в чью профессиональную компетенцию входит формирование правосознания. К основным функциям массовой правовой коммуникации профессор Г. Н. Горшенков относит: правовое информирование, правовое воспитание, организация поведения, коммуникация, создание определенного эмоционально-психологического тона [2, с. 159-160]. СМИ эффективно выполняет свою коммуникативную функцию, если они обеспечивают диалог сторон, открытость намерений, культуру общения и равноправные позиции в информационном обмене. Коммуникативная функция обычно несет в себе в качестве главной составляющей информационную функцию. Но если нет диалога, обратной связи, информационные процессы становятся однонаправленными, а коммуникативная функция не выполняется. СМИ в демократическом обществе должны быть не только информатором, но и модератором общественного форума. Эта функция СМИ проявляется также в информирование людей об уровне преступности и риске стать жертвой преступления. Именно поэтому во многих странах работники правовой системы уделяют особое внимание освещению преступлений в СМИ. Актуализация преступлений через СМИ имеет свои особенности. Одна из таких особенностей связана с тем, что одна из основных функций СМИ является развлечение многочисленной аудитории. Поэтому сообщения в средствах массовой информации часто строятся в форме увлекательного сюжета об относительно редко встречающихся, чаще всего насильственных преступлениях и, как следствие, содержат описание необычных или страшных деталей происшедших событий и особенностей участвующих в них людей. Среди убийств и других насильственных преступлений выбираются те, которые происходят наиболее редко и в этом смысле составляют отклонение от нормы. Выделяют несколько типов отклонений от нормы: отклонение от статистической нормы (редко происходящее событие), статусное отклонение (совершение преступления членами социальных групп, имеющих высокий статус в обществе), отклонение от культурных норм. Исследования показывают, что в СМИ прежде всего попадают сообщения о редко встречающихся преступлениях, являющихся отклонением от статистической нормы. Наиболее часто сюжеты о преступлениях в СМИ имеют форму скрипта, включающего в себя основные сведения о преступнике и жертве, а также о том, как происходили события. Структура этих скриптов несколько отличается от той, которая присуща скриптам преступлений, передающимся по каналам межличностной коммуникации. Главным отличием выступает повышенное внимание к особенностям преступника и жертвы, а также подробному описанию совершения преступлений. Особенно это касается коротких криминальных телевизионных новостей, в которых преступник и жертва обычно характеризуются с помощью пола, возраста, иногда профессии и очень редко – посредством личностных черт и интересов. Вместе с тем в описании совершения преступления

практически отсутствуют ссылки на эмоциональное состояние преступника или его намерения. Таким образом, в отличие от скриптов, существующих на уровне межличностной коммуникации, скрипты, транслирующиеся в СМИ, описывают преступление не как явление, имеющее долгую историю, а как сиюминутный феномен, без начала и часто без определенного конца [3, с. 233-248]. Поэтому криминальные новости не являются источником информации о причинах преступности и, следовательно, о путях их коррекции. Кроме того, рассмотрение только самого преступного акта, без обращения к истории человека, его совершившего способствует оценке преступления как аномального поведения, которое не может быть совершено «нормальным человеком». В качестве одного из основных институтов гражданского общества СМИ должны выполнять функцию критики и публичного контроля деятельности властей. Именно в этой сфере СМИ чаще всего сами подвергаются критике со стороны общественности. Здесь СМИ могут выполнять функцию организатора форума для проведения общественной экспертизы управленческих проектов на всех уровнях власти с привлечением специалистов, аналитиков и институтов гражданского общества. В осуществлении контрольной функции большое значение имеют предложения самих граждан, транслируемые через гражданские организации или непосредственно через телевидение, интернет или прессу. Функция контроля деятельности властей со стороны СМИ может быть формой помощи самой государственной власти в борьбе против коррупции, бюрократизма, некомпетентности и безответственности чиновников. Не менее важной функцией СМИ также является формирование поведения аудитории в ситуации преступления и их эмоционального отношения к страданиям жертвы. Интерес к влиянию демонстрации насилия на поведение зрителей связан с одним из основных положений теории социального научения, согласно которому СМИ могут выступать как средство обучения человека новым формам поведения. Теория социального научения подразумевает, что человек наблюдает, какое поведение вознаграждается, а какое – наказывается, а затем копирует поощряемое поведение. Благодаря просмотру сцен насилия, зритель может определять для себя этот способ поведения как допустимый и даже приводящий к получению вознаграждения. Среди значительных функций СМИ также выступает объяснение преступлений, их соотнесение с прочими типами активности людей. Поэтому наряду с информированием о совершенных преступлениях, СМИ могут выполнять оправдательную функцию, пытаясь объяснить, почему могло произойти событие, серьезно нарушающее существующие моральные и правовые нормы. Существенно влияя на развитие правосознания СМИ в ходе правовой социализации информирует аудиторию о различных аспектах деятельности судебной, правоохранительной и пенитенциарной систем, а также об особенностях людей, работающих в этих организациях. Различные методики подачи информации позволяют продемонстрировать всемогущество работников этих организаций или убедить аудиторию в том, что их усилия необходимы для того, чтобы действия этих сотрудников были успешны. Так, по каналам СМИ транслируется информация не только о работниках указанных систем, но и об их функциях, о том, кто несет ответственность за их выполнение. Развлекательная направленность СМИ влияет на редакцию подаваемой аудитории информации. Кроме того СМИ формирует представления о правовых нормах, выполняя тем самым ценностно-регулирующую функцию. Она реализуется через формирование у аудитории отношения к передаваемой информации на основе ее соответствия ценностно-нормативной системе общества. Отношение к информации осуществляется через оценочные шкалы: истинное – ложное, хорошее – плохое, высокое – низменное, прекрасное – безобразное, нравственное – безнравственное, правовое – не правовое. СМИ принадлежит лидерство в области идеологического воздействия на общество и личность. Они стали трансляторами культурных достижений и активно влияют на принятие, или отрицание обществом тех или иных ценностей культуры. Глобализация информационного пространства превратила СМИ в мощный фактор воздействия на картину мира, как отдельного человека, так и политических и экономических субъектов [4, с. 136]. В новых условиях «положительными» сточки зрения официальной пропаганды и на Западе и на постсоветском пространстве становятся потребительство, доминирование материальных критериев при определении социального статуса личности. СМИ в свою очередь также участвует в процессе формирования потребительски-индивидуалистического мировоззрения. По мнению О. Хаксли «по сотне повторений три раза в неделю в течении четырех лет – и готова истина» [5, с. 8-9]. Сложность выполнения этой функции заключается в том, что в самом нашем обществе в современных условиях практически размыты морально-правовые ориентиры. Однако СМИ должны выполнять нравственно-просветительскую функцию. За выполнение этой принципиально важной функции отвечают прежде всего правовые образовательные программы или статьи, целью которых является представление информации о действующем законодательстве. Однако развлекательная

направленность СМИ приводит к тому, что информация, которая предлагается аудитории в качестве истинно зачастую оказывается грубо сфальсифицированной и искаженной. Современный человек может не читать газеты или не смотреть телевизор. Но это совсем не означает, что в его подсознание не будет проникать информация из СМИ. Информация позитивного характера может служить средством приобщения человека к общественно-политической жизни, способствовать его развитию, социальной защищенности. Однако существует информация, деструктивно воздействующая на человека. В огромном объеме информации могут намеренно убираться существенные аспекты, причинно-следственные связи, воспитательный компонент. Подобное становится возможным благодаря тому, что каждый человек является существом социальным, помещенным в определенное информационное поле, которое регулярно воздействует на него, причем зачастую независимо от его желания или сознательного участия в этом процессе. СМИ в современном обществе становится посредником между журналистом и аудиторией, в процессе функционирования устанавливается двусторонняя связь между коммуникатором и аудиторией. Возникает специфическое общение. Под СМИ понимаются газеты, журналы, теле и радиопрограммы, интернет или иные формы публичного распространения массовой информации. СМИ осуществляет огромное воздействие на общественное сознание, имея все возможности способствовать его конструктивному или деструктивному развитию. На основе формирования общественного мнения, выработки определенных социальных убеждений СМИ стали главным инструментом для распространения сообщений, воздействующих на общественное сознание и на поведение человека [6]. По мнению А. Моля СМИ фактически контролируют всю нашу культуру, пропуская ее через свои фильтры, выделяя отдельные элементы из общей массы культурных явлений и придают им особый вес, повышают ценность одной идеи, обесценивают другую, поляризуют таким образом все поле культуры. Поэтому в современном обществе те процессы и явления, которые остались вне поля внимания СМИ почти не оказывают влияния на общественное сознание. Средства массового воздействия в отличие от средств массовой коммуникации, не имеют признака систематического, регулярного включения аудитории, обращение к которой носит эпизодический характер. Печатное слово имеет большую традицию, а потому, и доверие населения к нему зачастую несколько выше. Человеческое сознание воспринимает идеи, распространяемые СМИ через свое мировоззренческое и социально-психологическое состояние, через психологический настрой. Можно говорить о том, что журналистика сознательно формирует внутреннюю готовность человека воспринимать какой-либо объект или эпизод действительности определенным образом, изменяет не только сознание людей, но и психологическое состояние. Так функция психологического регулирования тесно связана с другими функциями. СМИ могут не только информировать, но и воздействовать на психоэмоциональный тонус людей, формировать позитивные или негативные настроения и чувства. Такой результат достигается не только с помощью содержания, но и с помощью формы подачи информации. Данная функция направлена на снятие напряжения и улучшение настроения аудитории. СМИ могут формировать настроение духовного подъема, положительного настроения путем передачи позитивных материалов о жизни общества, но могут работать и в противоположном направлении – нагнетать негативную психологическую атмосферу путем повышения порога «тревожных новостей». Нагнетание или поддержание негативной психологической атмосферы может также осуществляться путем демонстрации фильмов с визуализацией агрессивного поведения. Выполняя социально-организующую функцию СМИ могут способствовать формированию и развитию различных социальных структур, в том числе институтов гражданского общества. Это могут быть партии, общественные организации, профессиональные объединения, клубы, этнические сообщества. Социально-организующая функция приобретает особое значение в периоды трансформации экономической, политической и правовой систем. На основе функции социального участия СМИ граждане могут принимать участие в выработке политики, в обсуждении и подготовке решений, в контроле за их исполнением. Это выражается в том, что СМИ должны предоставлять свои страницы, эфирное время выступлению граждан по социально значимым вопросам. Тем самым обеспечивается участие общества в деятельности СМИ, а сами граждане становятся производителями информации. Социальное участие через СМИ проявляется в использовании их способности не только информировать людей, но и связывать их между собой, создавая новые сообщества, предоставляя площадки для обмена мнениями, как отдельным гражданам, так и общественным организациям. Свободные, незаангажированные СМИ выступают одним из обязательных элементов и гарантов демократии. Они должны играть роль объективного и независимого наблюдателя и аналитика. Свобода СМИ предполагает, прежде всего, право на свободное выражение мнения – одно из важнейших прав человека. В то же время свобода СМИ не

© Семченко О. А.

может быть безграничной и абсолютной. Требования общественности к объективным и независимым СМИ создают определенные ограничения понятия «свобода СМИ». Пропагандируемая иногда концепция «свободного, неконтролируемого потока информации» может работать на более радикальные, экстремистские и террористические внутрисударственные и международные организации и группировки, которым эта концепция помогает захватывать или подчинять своему влиянию то или иное СМИ. При этом преследуется задача достижения вполне конкретных дестабилизирующих целей. Поэтому становится понятно, почему отдельные ограничения свободы СМИ закреплены в национальном законодательстве большинства европейских стран, где приняты законы, запрещающие расистские и националистские выступления, пропаганду или провокационные выступления, выражающие ненависть или презрение к лицам или группам лиц на основании их расовой или этнической принадлежности, национальности, вероисповедания. Ст. Закона УК «О средствах массовой информации» содержит запрет на использование СМИ в целях «совершения уголовно наказуемых деяний, для разглашения сведений, составляющих государственную или иную специально охраняемую законом тайну, для осуществления экстремистской деятельности, а также для распространения передач, пропагандирующих порнографию, культ насилия и жестокости, для призыва к захвату власти, насильственному изменению конституционного строя и целостности государства, разжигания классовой, национальной, социальной, религиозной нетерпимости или розни, пропаганды войны». Информация, поступающая в подсознание, смешивается с уже имеющейся там информацией, а информация, как известно, не имеет срока давности. Новая информация может наслоиться на старую, а значит, по силе своего воздействия такое объединение сможет оказывать достаточно сильное воздействие на сознание. В результате мысли, идеи, желания и уже как результат поведение человека будут зависеть не от внутреннего индивидуального и сознательного решения, а от того, какое влияние раньше было оказано на его сознание. Практически любой человек в социуме получает всю информацию из подсознания окружающих его людей и уже после этого вынужден подстраивать свою жизнь под имеющиеся внедренные в его сознание стереотипы. И если говорить о массовом сознании постепенно стирается граница между личными и общественными идеями, все начинают подчиняться общей идее, из-за чего процесс управления становится более эффективным и координированным. Теоретически любую группу людей при желании и удачно подобранной объединяющей идее можно превратить в легко управляемую толпу.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Чубенко Д. С. Ценности современного общества / Д. С. Чубенко // Сборник научных статей. — Нижний Новгород, 2004. — 80 с.
2. Горшенков Г. Н. Преступность среди социальных подсистем. Новая концепция и отрасли криминологии / Г. Н. Горшенков. — Спб. : Ассоциация юридический центр ; Санкт-Петербургский университет МВД России. — С. 159-160.
3. Гулевич О. А. Влияние типа преступления на оценку степени ответственности и вины преступника и жертвы / О. А. Гулевич // Сборник трудов Института психологии им. Л. С. Выготского РГГУ. — 2001. — Вып. 1. — С. 233-248.
4. Гримак Л. П. Техники психической саморегуляции / Л. П. Гримак, О. С. Кордобский // Человек. — 2001. — № 5. — С. 136.
5. Хаксли О. О дивный новый мир / О. О. Хаксли. — М. : Прогресс, 1989. — 336 с.
6. Моль А. Социодинамика культуры / А. Моль; [пер. с фр.]. — М. : Прогресс, 1993. — 406 с.

Семченко Олександр Анатолійович – кандидат політичних наук, здобувач кафедри політології Одеської національної академії зв'язку ім. О.С. Попова

УДК: 327

ІМІДЖ ДЕРЖАВИ: СТРУКТУРА ТА МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ

У даній статті приділена увага генезису поняття іміджу, співвіднесенню іміджу і реальності, у якій він формується. Проводиться політологічний аналіз поняття "імідж держави" у

порівнянні з поняттями "імідж країни", "міжнародний імідж", "політичний імідж державної влади" та ін. Виявляються його сутність, структура, умови його формування й функції.

Ключові слова: імідж держави, імідж країни, міжнародний імідж, політичний імідж державної влади, тверда влада, м'яка влада.

ИМИДЖ ГОСУДАРСТВА: СТРУКТУРА И МЕХАНИЗМЫ ФОРМИРОВАНИЯ

В данной статье уделено внимание генезису понятия имиджа, соотношению имиджа и реальности, в которой он формируется. Проводится политологический анализ понятия «имидж государства» в сравнении с понятиями «имидж страны», «международный имидж», «политический имидж государственной власти» и др. Выявляются его сущность, структура, условия его формирования и функции.

Ключевые слова: имидж государства, имидж страны, международный имидж, политический имидж государственной власти, жесткая власть, мягкая власть.

THE IMAGE OF THE STATE: STRUCTURE AND MECHANISMS OF ITS FORMATION

In this paper attention is paid to the genesis of the concept of image, its correlation with reality in which it is formed. Political analysis of the concept of "image of the state" compared with the concepts of "the country's image", "international image", "political image of the government" and others. Its nature, structure, conditions of its formation and functions are identified.

Keywords: image of the state, the image of the country's international image, the political image of the government, hard power and soft power.

Як відомо, інформаційний простір як усередині держави, так і за його межами стає простором боротьби за владу. Тому в період розвинутих інформаційно-комунікаційних технологій істотно підсилилося значення іміджу держави, що, без перебільшення, можна вважати важливим фактором міжнародних відносин. Імідж держави, залежно від його характеру, служить сигналом для інших держав щодо ступеня довіри до даної держави.

Таким чином, стратегічним пріоритетом України сьогодні повинна стати розробка ефективної іміджевої стратегії. Імідж України повинен не тільки бути орієнтиром для майбутнього розвитку, сигналом для кожного громадянина держави щодо перспектив цього розвитку, але й презентувати Україну в міжнародному інформаційному просторі. Тому, безумовно, імідж Української держави повинен бути наповнений позитивним змістом, демонструвати готовність до діалогу з іншими країнами. На основі іміджу складається репутація держави, оцінка його внутрішньої й зовнішньої політики.

У даній статті, опираючись на опубліковані роботи, у яких оцінюються складові іміджу держави, приділена увага генезису поняття іміджу, співвіднесенню іміджу й реальності, у якій він формується. Завдання статті - провести системний аналіз поняття "імідж держави", зрівняти дане поняття з поняттями "імідж країни", "міжнародний імідж", "політичний імідж державної влади" і ін.

Навряд чи хтось зважиться заперечувати тезу про те, що інформаційне суспільство вплинуло на природу політичної влади, яка сьогодні відчуває себе досить упевнено у віртуальному світі - світі образів, іміджів і символів. А інформаційні технології всі частіше застосовуються з метою маніпулювання свідомістю найширших верств населення, руйнування традиційних і створення нових форм, засобів і механізмів ідентифікації особистості, колективу, нації.

У зв'язку із цим у науковій літературі з'явився й обговорюється термін "м'яка влада", що охоплює весь комплекс ресурсів і переваг держави, що існують поза "твердої влади" (Дж. Най, К. Гаджиев, І. Василенко й ін.). Авторство даного терміна належить відомому американському політологу Дж. Наю, що запропонував його наприкінці 1980-х років [1, с. 24].

Російські дослідники пропонують інший термін "гнучка влада", оскільки мова йде про владу інформації й образів комунікаційних потоків - влади рухливий і гнучкої [2, с. 23].

Автори пояснюють, що "гнучка влада" не означає слабості й м'якості. Мова йде про здатність досягати цілей завдяки співробітництву, а не примусу. Таким чином, автори роблять висновок про те, що влада позитивного іміджу держави – це гнучка влада. Домогтися росту впливу в сучасному світі мирними засобами набагато сутужніше, ніж військовими. І хоча багато урядів миру поки ще більшою мірою опираються на технології твердої влади, остання поступово уступає позиції влади гнучкої.

Хоча є й інші думки. Так Н. Ільїна, навпроти, уважає, що на зміну антивоєнній риторичі сьогодні приходить наростаюча "рутинизація війни". Тобто сприйняття війни як припустимого елемента захисту національних інтересів. Як аргумент, Н. Ільїна приводить великий у сучасній політичній філософії інтерес до таких авторів, як Ф. Ніцше, О. Шпенглер, Н. Ільїн, які розглядали обмежену війну як необхідний інструмент досягнення політичних, економічних і воєнно-стратегічних цілей [3].

Традиційна "тверда влада", як показують останні світові події, поступилася першістю "м'якої влади". "Тверда влада" – це залякування супротивника за допомогою зброї, а "м'яка влада" – культура, цінності, ідеї, символи, міфи й т.д. Сучасна політична практика така, що для підтвердження своєї переваги державі вже недостатньо зброї, військових перемог і т.д. Сьогодні "м'яка" влада без перебільшення є одним з головних показників могутності держави. Колишня комунікаційна модель комунікаційної стратегії "від уряду до уряду" доповнилася новим принципом "від країни до країни".

Успіх іміджевих технологій і можливість їхнього ефективного застосування як інструмент "м'якої влади" визначається тим, наскільки вдало вдалося підібрати потрібні механізми й визначити адресати. Дж. Най вважає, що рівень "м'якої влади" визначається здатністю країни ефективно використати для поширення свого впливу й одержання підтримки у світі культурні ресурси. На відміну від "твердої влади" з її військовими, економічними й політичними складовими, "м'яка влада" експлуатує привабливий образ країни й використовує засоби, які створюють такий [4, с. 34].

Як відомо, імідж держави містить у собі не тільки зовнішньополітичну, але й внутрішньополітичну складову. Імідж держави грає більшу інформаційно-виховну роль для громадян цієї держави, у першу чергу, для підростаючого покоління.

Таким чином, позитивний імідж держави впливає на його позиції не тільки за його межами, але й усередині його. Причому поряд з тим, яка держава насправді, не менш важливе значення має те, як її зображують. Мета іміджу держави в тому, щоб забезпечити легітимність її політики як в очах власних громадян, так і світової громадськості.

Держава зацікавлена у створенні позитивного іміджу з кількох причин. По-перше, створити про себе сприятливе враження в очах навколишнього світу. По-друге, імідж сприяє зміцненню позицій держави на міжнародній арені, відстоюванню національних інтересів.

Якщо обговорювати характеристики міжнародного іміджу держави, у першу чергу, дослідники звертають увагу на простоту й схематичність. Як пише К. Гаджиев, більша компактність іміджу, його простота й доступність для широких верств населення досягаються шляхом відсікання непотрібних, з погляду його творців, граней і ознак і випинання тих характеристик, які здатні або, у всякому разі, покликані підкреслити специфічність і унікальність. Також мають значення такі характеристики, як насиченість інформацією, що несе більше емоційне навантаження за допомогою обмеженого набору символів; динамічність, що припускає здатність швидко й оперативно переробляти й подавати відповідно до призначення іміджу внутрішні й зовнішні реалії, які постійно змінюються; закамуфльована ідеалізація певного комплексу якостей, що не повинне помітно суперечити установкам і мінливим психологічним очікуванням цільової аудиторії [5, с. 5-6].

У перекладі з англійської мови імідж (image) – це цілеспрямовано сформований образ (якої-небудь особи, явища, предмета), що виділяє певні ціннісні характеристики, покликаний зробити емоційно-психологічний вплив на кого-небудь із метою популяризації, реклами й т.п.

Поняття "політичний імідж" було введено в практичний і науковий оборот на початку ХХ століття англійським політтехнологом Грехемом Уоллесом. Погоджуючись із думкою дослідників, які вивчають колективне й масове поведіння в соціологічному аспекті, він асоціював розум виборців з уповільненою фотографічною пластинкою, що, на його думку, не керується раціональним підходом до політики, а відбиває узагальнені минулі або тривалі сприйняття, позиції й оцінки. Пізніше дане поняття використалося в дослідженнях електорального поведіння й іміджу політиків і політичних сил.

Політичний імідж – "це мистецтво цілеспрямованого управління враженням у системі владних зв'язків і відносин" [6, с. 16]. Політичний імідж – це розповсюджені в просторі публічної політики подання про політичних акторів, політичних лідерів, партіях, рухах, групах інтересів.

Як уважає Ю. Биба, "Сутність іміджу держави є колективне подання про інститут, здатний виразити й захистити загальну свободу. Зміст іміджу держави містить у собі подання народу про минуле, сьогоднішнє й майбутнє цього інституту, його характерні риси". На думку цього автора, імідж держави – це комплексне стереотипне подання про нього, засноване, з одного боку, на об'єктивних характеристиках держави з урахуванням історичних особливостей його розвитку, з іншого боку,

сформоване за допомогою міфологізації й інформаційно-комунікативних технологій, опосередковане колективним досвідом народу [7, с. 6].

На думку З. Циренжапова, імідж держави має характер стереотипу, емоційно пофарбована сукупність подань про країну в основних сферах її життєдіяльності: політичної, економічної, соціальної, наукової, культурної, спортивної [8, с.15].

На наш погляд, у даних визначеннях змішуються два поняття "імідж держави" і "імідж країни". Так, до іміджу держави ставляться складові, які, логічно віднести до іміджу країни, зокрема, "подання народу про минуле", об'єктивні характеристики "держави з урахуванням історичних особливостей його розвитку". А у визначенні З. Циренжапова імідж держави – це подання про країну.

У зв'язку з тим, що в суспільній свідомості поняття держави і його імідж асоціюються з такими характеристиками країни, як географічні, економічні, політичні й ін., у науковій літературі поняття "імідж держави" і "імідж країни" нерідко представляються як синоніми. Це, на наш погляд, не представляється обґрунтованим, оскільки поняття "країна" і "державу" мають різні ключові ознаки. Так, країна - це територія, на якій проживає та або інша політично організована соціальна спільність. Для держави діфініенсом є категорія організації, що володіє верховенством влади над населенням країни й незалежністю (суверенітетом) у міжнародних справах [9, с. 12].

Тому не випадково, багато дослідників справедливо заперечують синонімічність понять "імідж держави" і "імідж країни".

Варто погодитися з Ю. Бибой, що проводить розходження між поняттями "імідж держави" і "імідж країни". Імідж держави - це, у першу чергу, імідж глави держави, органів державної влади й силових структур, політичної еліти, що править й державної бюрократії. У той час, як імідж країни містить у собі характеристики народу, його культури, менталітету, традицій, а також історичні, політичні, географічні та інші параметри [10, с. 7].

І. Лябухов також відзначає істотні розходження в структурі і механізмах формування понять "імідж країни" і "імідж держави". Імідж країни являє собою актуальний образ, що формується протягом досить тривалого періоду часу на основі умовно-статичних характеристик – географічного положення, кліматичних особливостей, етнічного й релігійного складу населення й проч. Імідж держави, навпаки, формується в порівняно більше короткий часовий період і має більші можливості трансформації, ґрунтуючись переважно на умовно-динамічних характеристиках, таких як політико-правова система, рівень розвитку економіки, ступінь розвитку демократичних інститутів і т.п. До іміджформуючих факторів країни ставляться географічне положення, культурно-історичні, етноконфесійні особливості, менталітет її жителів. Також на імідж країни впливає етнічний стереотип, який у більшості випадків є його вихідною базою [11, с. 11]. А. Федякин виділяє в структурі образу держави такі компоненти, які ґрунтуються, по-перше, на істотних ознаках держави, а по-друге, на спрямованості його діяльності. У першому випадку мова йде про такі структурні елементи образу держави, як образ території держави (містить у собі характеристики національного географічного простору) і образ державної влади (визначається формою держави або ознаками, що характеризують державну владу як суб'єкт політичного процесу; також може бути проекцією образу конкретного політичного діяча або групи політиків), у другому – о таких, як образ держави усередині країни (формується у свідомості його громадян) і поза її межами, т.е. на світовій арені (складається у свідомості міжнародної громадськості) [12, с. 14].

На думку Т. Мельниковой, структура іміджу держави містить у собі наступні компоненти: умовно-статичні (об'єктивні) характеристики, які визначаються деякою "даністю"; умовно-динамічні характеристики, які змінюються в процесі трансформації країни; характеристики-константи, історичні сформовані національні способи-символи, пов'язані з географічними, історико-культурними, етнорелігійними й іншими особливостями [13, с. 11].

Образ країни не завжди відповідає реальному стану справ. А "внутрішній" образ впливає на образ "зовнішній". Якщо "внутрішній" образ – це подання про себе й про своє місце у світі, то "зовнішній" образ орієнтований на подання про країну, що склалися за межами країни. "Внутрішній" - будується на самооцінці, але доповнюється проекцією внутрішнього сприйняття за межі національно-державної спільності (що "ми" хочемо й вважаємо потрібним розповісти про себе "іншим") [14, с. 9].

Таку точку зору підтримує Н. Медведева, що вважає, що імідж держави можна визначити як спрощений символічний образ всієї сукупності інститутів влади держави, який заснований як на їхній реальній діяльності, так і створюваний стихійно або цілеспрямовано на основі міфів і стереотипів масової свідомості, тим самим формуючи стійкі політичні мотивації людей [15, с. 6].

Інакше дивиться на цю проблему З. Цыренжапов, що вважає, що формування позитивного іміджу держави можливо лише в контексті реальних успіхів і досягнень соціально-економічного розвитку країни, зміцнення авторитету державної влади: її легітимності, компетентності, посилення боротьби з корупцією [16, с. 15].

Як видно, у науковій літературі є синонімічність понять "образ" і "імідж", що на наш погляд не зовсім обґрунтовано. Варто погодитися з тим, що образ уключає подання про країну, які існують у свідомості груп населення, що стикаються з її культурним полем, і складається в картину, що претендує на цілісність, - свого роду "портрет". Імідж - поняття більше вузьке й визначає ту складову національного образу, що формується під впливом спрямованих на його конструювання ресурсів і технологій, у першу чергу, що перебувають у безпосередньому розпорядженні зацікавленої держави [17, с. 82].

На основі аналізу структури іміджу держави й способів його формування можна сформулювати визначення іміджу держави, під яким пропонується розуміти сукупність реальних і штучно створених характеристик системи державних інститутів, політичних, правових, економічної систем, інформація про які вкидається в інформаційно-комунікаційний простір з метою впливу на суспільну свідомість усередині держави та за її межами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Най Дж. Гибкая власть / Дж. Най. — Новосибирск — М., 2006.
2. Василенко И.А. Имидж России: Концепция национального и территориального брендинга / И.А. Василенко, Е.В. Василенко, А.Н. Люлько. — М.: Экономика, 2012. — 222 с.
3. Ильина Н. Россия: проблемы политической социализации молодежи (сравнительный анализ) / Н. Ильина // Мировая экономика и международные отношения. — 2011.—№ 8. — С.43—51.
4. Най Дж. Указ. работа. — С.34.
5. Гаджиев К. Имидж как инструмент культурной гегемонии / К. Гаджиев // Мировая экономика и международные отношения. — 2007.—№ 12. — С.5—6.
6. Политическая имиджология [под ред. А.А. Деркача и др.]. — М.: Аспект Пресс. — 400 с.
7. Быба Ю.В. Имидж современного Российского государства: состояние и перспективы формирования : автореф. дис... канд. полит. наук : спец. 23.00.02—Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии / Ю.В. Быба. — М., 2008. — 23 с.
8. Цыренжапов З.О. Информационно-коммуникативный потенциал имиджа Российского государства : автореф. дис... канд. полит. наук : спец. 10.01.10. «Журналистика (политические науки)» / З.О. Цыренжапов. — М., 2008. — 25 с.
9. Федякин А. В. Политика формирования позитивного образа Российского государства (теоретико-методологические и прикладные аспекты политологического анализа : автореф. дис... докт. полит. наук : спец. 23.00.02 — Политические институты, процессы и технологии / А.В. Федякин. — М., 2010. — 36 с
10. Быба Ю. Указ. работа.
11. Лябухов И. В. Государственная политика по формированию имиджа Российской Федерации на международной арене : автореф. дис... канд. полит. наук : спец. 23.00.02 — Политические институты, процессы и технологии / И.В. Лябухов. — Пермь, 2011. — 23 с.
12. Федякин А.В. Указ. работа
13. Мельникова Т.С. Формирование политического имиджа государственной власти современной России в электронных средствах массовой информации : автореф. дис... канд. полит. наук : спец. 23.00.02—«Политические институты, процессы и технологии» / Т.С. Мельникова. — Саратов, 2011. — 23 с.
14. Семененко И.С. Образы и имиджи в дискурсе национальной идентичности / И.С. Семененко // Полис. — 2008. — № 5.—С. 7—18.
15. Медведева Н.Н. Внешнеполитический имидж России в контексте развития отношений с Европейским Союзом : автореф. дис. канд. полит. наук : спец. 23.00.04—Политические проблемы международных отношений и глобального развития / Н.Н. Медведева. — М., 2008. — 26 с.
16. Цыренжапов З.О. Указ. работа
17. Формирование образа России в современном мире: социокультурные механизмы // Мировая экономика и международные отношения. — 2007. — С.81—91.

Спасскова О. П. – магистр художественно-графического факультета Государственного учреждения «Южно-украинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского».

Мысык И. Г. – доктор философских наук, профессор кафедры философии и социологии Государственного учреждения «Южно-украинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского».

УДК: 75.01+140.8+7.147

ВИЗУАЛИЗАЦИЯ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ О МИРЕ В СРЕДНЕВЕКОВОЙ КИТАЙСКОЙ ПЕЙЗАЖНОЙ ЖИВОПИСИ

В статье анализируется специфика образного восприятия действительности, представлений о мире, природе, человеке, отразившихся в средневековой китайской пейзажной живописи, в своеобразии выразительных средств.

Ключевые слова: китайская философия, мировоззрение, пейзажная живопись.

ВИЗУАЛІЗАЦІЯ УЯВЛЕНЬ ПРО СВІТ У СЕРЕДНЬОВІЧНОГО КИТАЙСЬКОГО ПЕЙЗАЖНОГО ЖИВОПИСУ

У статті аналізується специфіка образного сприйняття дійсності, уявлень про світ, природу, людину, що відбилися в середньовічному китайському пейзажному живописі, в своєрідності його виразних засобів.

Ключові слова: китайська філософія, світогляд, пейзажний живопис.

VISUALIZATION OF IDEAS ABOUT THE WORLD IN MEDIEVAL CHINESE LANDSCAPE PAINTING

This article analyzes the specifics of imaginative perception of reality, ideas about the world, nature, human being and people – all this as it reflected in the medieval Chinese landscape painting, in its expressive means originality.

Keywords: Chinese philosophy, outlook, landscape painting.

Китайская философия, включающая конфуцианские, даосские и буддистские духовные традиции, явилась фундаментом представлений о мире, отраженных в художественном культурном наследии. Даосизм оказал влияние на пейзажную живопись, задал концепцию имманентной взаимосвязи человека с природой. Философия даосизма, воплощенная средствами живописи, открывала возможность передачи тончайших смыслов, сопряженных с ритмами космоса и человеческого сердца.

Эпоху китайского средневековья прославили поэзия и пейзажная живопись. Они приблизили к нам и сделали более понятными и осязаемыми минувшие века. Именно они донесли до наших дней то высокое поэтическое вдохновение, тот огромный подъем духовных сил, которые определили эстетическое содержание большого периода китайской культуры.

Цель настоящей публикации – выявить особенности передачи мировоззренческих смыслов средствами средневековой китайской пейзажной живописи.

Интерес к китайской культуре со стороны исследователей только возрастает, а не убывает, о чем свидетельствует массив публикаций как в самом Китае, так и за его пределами (Г.В. Бондаренко, Н. Е. Боревская, Ван Цзянь, Л. С. Васильев, Н.А.Виноградова, Г. А. Гвоздевская, Гэ Гуйлу, Е.В.Завадская, Г. Г. Коломиец, Ли Чэнгуи, В. В. Малявин, У Гуанюань, Чэн Бин, ЧэнЛиань, К. М. Тертицкий, С. А. Торощев и др.).

В изображение природы художники китайского средневековья вложили не только свои личные и случайные настроения, но и общечеловеческие идеи, веками накопленную мудрость. Понятные людям всех эпох и наций размышления о справедливости, о месте человека в мире, любовь к своей отчизне и восхищение вечной красотой природы составляют сущность средневековой поэзии и живописи Китая.

Созданная в отдаленные от нас эпохи пейзажная живопись Китая пронесла сквозь века сложившиеся еще в древности приемы и формы. Поэтому ее глубина и значительность воспринимаются

в наши дни далеко не сразу.

Зритель чувствует в суровой сдержанности и внешнем сходстве свитков средневековых китайских живописцев какую-то загадочность, недосказанность и скрытый подтекст, которые он не может разгадать сразу. Эта загадочность и отпугивает его и привлекает, порождая бесчисленное количество недоуменных вопросов.

Основная сложность восприятия заключается в двойственном значении каждого пейзажного сюжета, доступном и понятном каждому образованному китайцу, но чуждом людям непосвященным. Намек, поэтические ассоциации присущи всему старому китайскому искусству, и особенно пейзажной живописи, которая служила одним из средств духовного общения между образованными людьми и часто преподносилась как излияние сердечных чувств или благопожеланий к определенным событиям жизни.

Вместе с тем, китайский пейзаж не занял бы в мировой истории искусств столь важного места, если бы он не имел и другого, гораздо более широкого смысла, делающего его доступным и понятным людям, мало знакомым с китайской символикой. Именно этот смысл сообщает ту значительность созданным много веков назад картинам, которая в равной мере ощущается разными людьми, независимо от степени эрудиции и специальных знаний. Чрезвычайно обостренное и непосредственное чувство природы, переданное с огромной искренностью и убедительностью, умение запечатлеть ее красоту и изменчивость – вот качества, прославившие в веках пейзажную живопись средневекового Китая.

Как всякое древнее и большое искусство, китайская пейзажная живопись, давая простую радость от ее созерцания, требует и определенного эстетического опыта от того, кто с ней соприкасается. Зрителю необходимо внимательно взглянуть в потемневшие шелковые свитки, чтобы заметить ошибочность своих первых поверхностных наблюдений. И тогда он начинает понимать глубокую оправданность и значительность оригинальных выразительных средств и неожиданность решений китайского искусства. Постепенно пробуждается заинтересованность и увлеченность сложным миром развернутых перед ним картин. Первоначальное впечатление однообразия сменяется изумлением перед богатством и красотой поэтического видения действительности. Каждый китайский пейзаж открывается как целый мир, наполненный ощущением то светлой радости земного бытия, то настроением печали, навеянной тишиной и величавостью природы. Человек, постигший существо средневековой китайской живописи, как бы испытывает чувства первооткрывателя, проникшего неожиданно для себя в прекрасный сказочный мир, правдивый и вместе с тем фантастический, где многое ему бесконечно знакомо и близко, а многое почти невероятно. Всматриваясь в китайскую картину, зритель сам невольно словно вступает в нее, превращаясь то в странника, то в исследователя, то в поэта. Художник раскрывает ему сокровенные тайны природы, приближая зрителя к ее жизни, вызывая в нем широкие поэтические ассоциации, как бы раздвигая перед ним границы изображенного.

Вся система средневекового мышления с ее сложной символикой отступает на задний план, когда перед взором зачарованного зрителя сменяют друг друга близкие и знакомые его собственным переживаниям картины природы. Нежные, еще безлистые цветущие ветви деревьев, стаи легких птиц, готовых вспорхнуть с качающихся ветвей, одинокие белоснежные цапли, задумчиво стоящие среди стелющихся на осеннем ветру камышей, или дикие утки, задремавшие под весенним солнцем в тихих водоемах, – все это не просто маленькие пейзажные сценки. В них заключена такая полнота жизни, что изумленный правдивостью и тонкой поэтической красотой показанного мира зритель захвачен тем острым, почти физическим чувством природы, которым проникнуты представшие перед ним образы. В скромных изображениях он обнаруживает подчас такую глубину и цельность чувства, что самый простой мотив превращается в значительное произведение искусства.

Можно сказать, что мир китайской средневековой живописи – это мир природы, тесно связанной с жизнью человека. Согласно даосским представлениям, «изначальная природа мириад вещей заключена в естественности. Поэтому ей можно следовать, но нельзя действовать; можно проникнуться, но нельзя схватить (обрести)» [3, с. 329]. Не случайно именно средневековый пейзаж всегда являлся в Китае выразителем самых лирических и возвышенных чувств своего

времени. Сама символика китайского пейзажа явилась результатом постоянного обращения к образам природы для передачи человеческих чувств, мерилom которых она является. Человеческие качества также издревле соизмерялись с природой. Так, пион служил символом знатности и богатства, бамбук ассоциировался с мудростью ученого. Пышный лотос, вырастающий нежным и светлым из ила и тины, – не просто красивый цветок: китайский художник вкладывал в изображение лотоса особые чувства, так как этот цветок – знак чистого человека с незапятнанной жизнью, стойко проходящего через грязь и соблазны. А сочетание бамбука, вечнозеленой сосны и цветущей зимой дикой сливы мэйхуа, встречающееся во всех сферах китайского искусства (по-китайски – «три друга холодной зимы»), означает стойкость и верную дружбу.

Это своеобразное мировосприятие, связанное с постоянным общением с природой, зародилось в Китае, стране земледельческой, еще в глубокой древности и с тех пор на протяжении многих веков превратилось в сложную и детально разработанную эстетическую систему.

Накопленные опытом многих поколений, проверенные временем правила указывают на упорные и последовательные поиски наиболее возвышенного и цельного выражения в искусстве представлений человека о мире природы. Ни одна из характерных особенностей эмоционального содержания построения или колорита пейзажной живописи не являлась случайностью. Необычайно устойчивые принципы средневекового искусства в пору расцвета способствовали кристаллизации его лучших достижений, отражали гуманистические идеалы времени.

Многие отличительные качества китайской живописи, создавшей свое направление пейзажа, предстают перед нами особенно наглядно и при сопоставлении ее с пейзажной живописью других стран. При этом довольно ясно выступают особенности, порожденные самим характером исторических условий, в которых развивался пейзажный жанр в Китае.

Раннее возникновение пейзажной живописи в Китае связано с глубокой эстетической подготовленностью человека к восприятию образа природы как самостоятельной художественной ценности. Отсутствие той жесткой церковной догматики, которая в известной мере ограничивала сферу образов и чувств в европейской культуре средневековья, определило более светскую направленность изобразительного искусства ряда восточных средневековых государств, в том числе и Китая. Длительность процесса созревания определенных эстетических представлений, широта и утонченность светской культуры древних городов, где религиозно-мифологический пантеизм получил свое разработанное поэтическое и художественное оформление, подготовили уже в средние века возможность развития такого жанра, как пейзаж.

В то же время восприятие природы в средневековом Китае связано с противопоставлением ей бренности человека, с одухотворением и обожествлением ее сил, с осмыслением ее как носителя великих и вечных законов, только через постижение которых человек может достичь мудрости: «Мудрец достигает естественности и плывёт сквозь страсти myriad существ. Поэтому он идёт следом, но [сам] не действует, следует, но не свершает (не проявляет себя), устраняет то, что вводит его в соблазн (сомнения), и то, что вызывает желания. Поэтому в его сердце нет хаоса, а изначальная природа вещей достигается сама» [3, с. 330].

Китайский пейзаж всегда фантастичен, несмотря на свою реальность, он как бы обобщает наблюдения над природой в целом. Подобное понимание природы как явления, которое господствует над жизнью и чувствами человека, связано со всем строем средневековой китайской философско-мифологической системы мышления, сложившейся еще в древности, но сформулированной и обобщенной уже в период средневековья. Частное и личное выражение чувств в китайском пейзаже всегда заменено характерным для средневековья взглядом на мир как на некое нерасторжимое единство [2].

Как самостоятельный жанр пейзаж появился в Китае еще в VI в. Пейзажи китайских художников, выполненные **тушью на шелковых свитках**, очень одухотворены и поэтичны. Они имеют глубокий философский смысл, как бы показывают вечно обновляющуюся природу, беспредельное пространство, которое кажется таковым из-за введения в композицию обширных горных панорам, водных гладей и туманной дымки. В пейзаж включаются человеческие фигурки и

символические мотивы (горная сосна, бамбук, дикая слива), олицетворяющие возвышенные духовные качества. Под влиянием китайской живописи сложился и японский пейзаж, отличающийся обостренной графичностью, выделением декоративных мотивов, более активной ролью человека в природе[4].

К VII веку в Китае уже сложилась ясная концепция пейзажа, а с ней – замечательная школа пейзажистов. Созерцание природы в средневековом Китае стало неотъемлемой частью духовной жизни. Не удивительно, что изображение природы в VII–VIII веках ставится ведущим жанром живописи в этой стране.

Несколько необычны внешние признаки китайского пейзажа. Ни рамы, ни подрамника, на который натягивается холст, здесь нет. Длинная узкая полоска шелковой ткани или рисовой бумаги свернута трубкой. Хочешь посмотреть – разверни свиток. Свитки вертикальной композиции – «тяо-фу» – служили обычно для украшения стен. Если композиция была решена по горизонтали – «шоу-цзюань», в несколько метров длиной, ее рассматривали часть за частью, расположившись на полу. Пейзаж напоминал хорошую книгу. Он существовал не для украшения, а для духовного общения.

Не всегда свиток бывал в несколько метров длиной, но в целом для китайского пейзажа характерен вытянутый формат. С необычным размахом, словно увиденные с двух точек (сверху и прямо), изображены причудливой формы деревья, грандиозные горы, беспредельные воды. Пейзаж так и называется: «шань-шуй» – горы-воды. Это традиционный тип картины. И горы и воды, как правило, окутаны тонким туманом, который разъединяет композицию на ясно читаемые компоненты и вместе с тем объединяет в единое целое с небесами. Горы-воды могут быть населены крохотными фигурками людей и животных, застроены редкими крохотными фанзами, отчего размеры и массы пейзажа кажутся еще более внушительными. Иногда с исключительным изяществом в композицию введены иероглифы надписей. Они живут в плоскости свитка, еще более оттеняя глубину туманного пространства, но своей изысканной каллиграфией родственны рисунку ветвей, листьев и других деталей изображения. Лаконичны и полны поэзии названия пейзажей: «В осенний вечер лодка ставится на ночь» и т. п.

В свитках VII столетия природа погружена в неподвижное безмолвие или громоздится в космическом преувеличении (Ли Чжао-дао). Позже, ближе к XII веку, пейзаж приобретает все большую одухотворенность, поэтичность и, наконец, движение. Картины Ма Юаня – подлинная изобразительная музыка, умиротворенная, полная неизъяснимой грусти.

И однако же, попади в Китай, мы вряд ли узнали бы те или иные места по изображениям на средневековых картинах. И не потому, что за истекшие столетия в Китае изменился характер ландшафта. Средневековый художник не имел целью изобразить нечто конкретное. Пользуясь точным знанием характерных деталей, он писал величественную поэму – песнь мудрой красоте вселенной, какой представлял ее, исходя из жизненного опыта.

С VIII века в китайской живописи получает распространение и другой тип пейзажа, представляющий как бы извлечение из панорамной структуры шань-шуй. Это так называемая «живопись цветов и птиц». Если кисть китайских мастеров всегда отличалась необыкновенной, изысканной точностью мастерства, то в жанре «цветов и птиц» ее возможности выражены сверх всяких технических пределов (ЮньШоупин).

Достигшая блестящих результатов в рамках средневекового мышления, китайская живопись после XVII века переживает период некоторого зстоя. В это время создаются ученые трактаты о правилах писания деревьев, цветов, скал, рассматриваются идеальные образцы живописи мастеров прошлого. Отдельные талантливые мастера Востока XVII–XX веков совершенствовались и «осовременивали» традиционную живопись более свободной манерой исполнения (Чжу Да), колористическими находками, введением перспективы. Но процесс этот шел довольно медленно, не порывая со средневековыми традициями, сохранившимися до XX века.

Пейзаж «шань-шуй», то есть «горы-воды», особый традиционный тип картины, являющийся классическим образцом китайского пейзажного жанра, равно как и все другие изображения природы, сложился и достиг расцвета в Китае ранее, чем в других странах. Зародившись в первых веках нашей эры, пейзаж в китайском искусстве не только приобрел совершенно самостоятельное значение, но стал главным выразителем идейных, эмоциональных

и этических взглядов, сложившихся в Китае в эпоху средневековья. Его воздействие распространилось на искусство других средневековых восточных государств, в частности на искусство Центральной Азии, Ирана, Японии и Кореи, где пейзажная живопись возникла значительно позднее.

Нельзя сказать, что подобный вид пейзажа являлся единственным способом и пониманием изображения природы. Но именно в обобщенных и грандиозных ландшафтах с изображением гор и вод наиболее цельно воплотилась специфика китайского средневекового миропонимания и поиски характерного для этого времени эстетического идеала. Природа в ее нетронутой и цельной гармонии воспринималась средневековыми китайскими поэтами и мыслителями как своего рода огромный храм, священное место очищения и возвышения духа, как место, где человек постигает самого себя, обретая утраченную в суете мира гармонию души. Каждая часть, каждый атом природы являлись, по представлениям китайского художника-философа, не просто ее элементами, а выразителями тех же высоких идей, что и весь простор большого мира, понимаемый как нечто непостижимое и необъятное. Чувство восхищения красотой природы, весьма разнообразно выразившееся в живописи различных стран, в Китае всегда определялось философской глубиной обобщений, доведенных подчас до монументальности образов. Бескрайняя широта пространства, глубина и ясность пропитанных туманной влагой далей, всегдашняя недосказанность и сдержанная сила чувств китайских картин заставляют зрителя воспринимать в них мир в его единстве, где детали составляют лишь части всеобщего.

Своеобразие художественного видения и философское осмысление пейзажа породили особый творческий метод, ставший традиционным для китайской пейзажной живописи многих столетий. Китайский художник создавал свою картину не по зарисовкам с натуры, а путем обобщения многовековых наблюдений, легших в основу определенных канонов. Построение пейзажа в большинстве случаев основано на нескольких традиционных принципах.

Само понятие «пейзаж» для китайских картин природы в известной степени условно. Восприятие природы и ее элементов в Китае в целом настолько всеобъемлюще, что почти все живописные жанры связаны с пейзажем. Многие из тех сцен, где изображены какие-либо небольшие детали природы, например стаи рыб, плывущих в глубокой прозрачной воде, ветка бамбука или распустившийся цветок, настолько близки по выраженному в них широкому мироощущению к пейзажу, что их далеко не всегда возможно расчленить, так же, как и найти им точные аналогии в искусстве других стран. В том случае, когда наиболее значительное место отводится изображению цветов, птиц или животных, китайские художники относят подобные картины к так называемому жанру «цветов и птиц», как бы вычлняя из пейзажа еще один способ изображения мира природы.

При общности мировосприятия и стиля каждый из этих жанров имеет свою специфическую «построенность» и эмоциональное звучание. Жанр «цветов и птиц», так же как и «горы-воды», получил огромное распространение уже в VIII–XII веках и сохранил свою жизнеспособность до наших дней. Иногда произведения этого жанра писались на веерах, альбомных листах и почтовой бумаге. При взгляде на эти маленькие пейзажи, где отражен целый мир жизни растений и животных, у зрителя зачастую рождается почти физическое, осязательное впечатление шелковистости перьев изображенной маленькой птички или прихотливости полета двух бабочек над цветущим деревом. Это впечатление основано на том, что китайский художник в пору расцвета средневекового искусства, прежде чем писать свои картины, подобно естествоиспытателю, с бесконечной тщательностью изучал природу во всех ее мельчайших проявлениях. Он прекрасно знал структуру каждого листа, движение медлительных гусениц, пожирающих спелые плоды, он знал мягкую поступь крадущегося тигра и настороженный поворот головы молодого оленя, прислушивающегося к шорохам леса. Его творческий метод основывался не на прямой передаче натуры, а на многолетней тренировке зрительной памяти и на копировании образцов, на бесконечном повторении одних и тех же мотивов в различных видах и аспектах. Метод скрупулезного изучения деталей, применявшийся в жанре «цветов и птиц», приводил к тому, что художник воспроизводил движения животного или структуру растения, словно рассматривая в отдельности каждый элемент пейзажа; приближая к зрителю микромир природы, художник помогал ему постичь все ее слагаемые. Этот метод позволял живописцам использовать великолепно отточенную наблюдательность и в

несколько иной манере. Чтобы передать с поразительной смелостью самое существо явления, поэтическое и образное его ощущение, они научились отбрасывать лишние детали, как бы приблизив к зрителю душу самого предмета.

В пейзажах «гор и вод» природа, напротив, отдалена от зрителя, который созерцает ее издалека. Впечатление, которое она производит, иное, нежели в упомянутых выше сценах. Китайские художники, которые не подошли к открытию законов линейной перспективы, разработали свои особые принципы, помогающие им создать иллюзию огромного пространства. Живописец смотрит на открывающийся перед ним вид словно с высокой горы, отчего горизонт расстилается перед ним необыкновенно широко. Автор картины как бы находится одновременно и над землей, созерцая ее «с птичьего полета», и будто видит перед собой еще более высокие горы, поднимающие горизонт в бесконечную высь. Сама вытянутая форма свитка способствует такой передаче пространства. Для того чтобы создать впечатление дальних и ближних расстояний, художник делит свой пейзаж на несколько планов, высоко поднятых один над другим. Таким образом, дальние предметы оказываются самыми высокими: «всякий предмет в китайской эстетико-философской традиции был ценен тем, что за ним символически прозревалась пустота Дао. Позже это стало основой для пейзажной живописи типа «горы-воды», а также утонченной до избыточной мелочности китайской скульптуры»[3, с.397].

На переднем плане в китайском пейзаже обычно размещены группы крупных предметов, скалы, деревья, иногда строения. Эти детали первого плана служат некоей масштабной единицей, с которой соотносятся все окружающие части пейзажа и расстояния. От этой ясной и чрезвычайно четко изображенной группы художник отделяет последующие планы либо водным пространством, либо туманной дымкой, обволакивающей подножия гор и очертания дальних предметов. Дальние вершины то вырисовываются легким силуэтом, то почти исчезают, словно поглощенные дымкой, так что между передним и задним планами создается воздушный прорыв, разделяющий их на расстояние, кажущееся безмерно большим. Это воздушное или водное пространство связывает в единое целое разрозненные части пейзажа, сливает их в единый ансамбль. Для того чтобы усилить впечатление грандиозности мира, живописец непрерывно противопоставляет малые формы большим. Деревья кажутся огромными рядом с крошечными фигурками людей у их подножия, но если зритель бросит взгляд ввысь, то увидит, что и эти деревья ничтожны по сравнению с махинами нависших скал, на вершинах которых сосны и ели выглядят былинками. Вместе с тем, воспринимая как единое целое картину изображаемого мира, китайский художник на основе эмпирических познаний о природе рисует отдельные ее детали словно увиденными в бинокль, приближая их к зрителю и помогая ему постичь природу и как некий синтез и как сумму гармонически соединенных фрагментов.

Это непрерывное противопоставление малых форм большим создает ощущение динамического развития пространства и еще более усиливает зрительное ощущение расстояния. Путник, бредущий по горной тропе, занимает крошечное пространство; включенный в пейзаж, он сам может видеть лишь малую его часть, поскольку изображенная природа бесконечно больше и шире, чем может охватить человеческий глаз. Однако зритель, глядя на неспешно движущуюся фигуру, осознает благодаря ей окружающее пространство так, словно ему пришлось взглянуть на землю с гигантской высоты и переосмыслить все ее привычные глазу масштабы. Китайским художникам в своих пространственных пейзажах удалось передать то чувство духовного подъема и ощущения вечности, которое испытывает обычно человек, находящийся высоко в горах и созерцающий дали. Это чувство в силу своей общечеловечности вневременно и доступно любому человеку вне зависимости от того, кто он и когда созерцает картину.

Средневековый китайский пейзаж рождает при внимательном ознакомлении с ним целый ряд разнообразных эстетических ощущений, пробуждая философскую рефлексию. Его красота раскрывается постепенно, по мере вживания зрителя в его образный строй поэтическое и лирическое звучание все более и более усиливается. Несмотря на присущий средневекому искусству сложный строй мышления и символическое восприятие вселенной, глубина и жизненная сила китайского пейзажа остались понятными для последующих эпох. Проникновение в живую жизнь природы, навеянное ею самою подлинное вдохновение, сила чувства сохранились

независимо от того скрытого смысла, который имел значение во времена создания средневековых произведений искусства [1, с. 5].

Таким образом, столь характерное для искусства почти всех средневековых стран и народов стремление к установлению единства и взаимосвязанности всех процессов, происходящих в мироздании, показывает, что китайская живопись при всем своеобразие художественных решений была явлением далеко не изолированным, а многими корнями связанным с общими эстетическими идеалами всего человечества, характерными для этого этапа культуры. Именно на протяжении периода средневековья художественное изображение человека впервые пыталось воспроизвести стройную картину вселенной в ее единстве, природы – в ее бесконечности и изменчивости. Желание представить себе мироздание как гармоническое стройное целое, ровно как и мысль о взаимодействии всех сил природы, явились важным этапом в познании мира человечеством.

В каждой стране, на каждом этапе развития средневековой культуры возникали и складывались свои образные системы, явившие собой оригинальные способы визуализации духовных исканий. В этой цепи поисков китайская пейзажная живопись явилась неповторимым эстетическим открытием, надолго определившим характер образного мышления, миропонимания китайского народа.

Следуя даосской концепции, китайский художник воспринимает пейзаж как часть необъятного и просторного мира, как грандиозный космос, где человеческая личность – ничтожная часть вселенной – растворена в созерцании великого, непостижимого и поглощающего ее пространства.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Виноградова Н. А. Китайская пейзажная живопись / Н. А. Виноградова. — М. :Изобраз. искусство, 1972. — 160 с.
2. Китайская живопись // Ларчик. Статьи об искусстве, живописи и художниках и их картинах, [Цит.2012, 29 октября]; [Электронный ресурс]. — Режим доступа :<http://larchik.com.ua/p/china.html>.
3. Маслов А. А. Мистерия Дао. Мир«Даодэцина» / сост., пер. с древнекит.иссл. ипримеч. А. А. Маслова; ин-тДальнего Востока РАН, научно-иссл. Центр духовно-мистической культуры. —М. :Изд-во «Сфера» Российского Теософского Общества, 1996. — 512 с.
4. Пейзаж / Словарь художественных терминов, [Цит. 2012, 29 октября]; [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://iskusstvom.ru/108.php>.

Цибра М. Ф. – доктор філософських наук, професор кафедри філософії, історії та політології Одеського національного економічного університету.

УДК: 141. 7

ФІЛОСОФІЯ СУСПІЛЬНОЇ ІНЕРЦІЇ

У статті проаналізовано різні підходи до класифікації видів суспільної інерції, їх визначальна роль у сучасних формах взаємодії людини і суспільства.

Ключові слова: суспільство, взаємодія, соціальна адаптація, суспільна інерція, стагнація.

ФИЛОСОФИЯ ОБЩЕСТВЕННОЙ ИНЕРЦИИ

В статье проанализованы различные подходы к классификации видов социальной инерции, их определяющую роль в современных формах взаимодействия человека и общества.

Ключевые слова: общество, взаимодействие, социальная адаптация, социальная инерция, стагнация.

PHILOSOPHY SOCIAL OF INERTIA

The article analyses the various approaches to the classification of types of social inertia and their defining role in modern forms of interaction between person and society.

Keywords: *society, interaction, social of adaption, social inertia, stagnation.*

Дослідження інформаційних процесів сучасного українського суспільства та його підсистем, спрямовують вчених у бік обґрунтування вагомості інновацій для громадських завдань. Філософи, соціологи, фахівці різних гуманітарних наук, стикаються з реальністю, яку не завжди можливо прорахувати, не дивлячись на повторюваність, або циклічність подій суспільного життя. Спостерігати за балансом сил, прогресом та інверсією громадських процесів, за конструкцією стабільного та плинного, традиційного та інноваційного – обов'язок соціальних інститутів, філософів – особливо.

Пошук важелів впливу на ситуації, що відбуваються у суспільстві, примусили вдатись до словосполучення, або категорії «соціальна інерція», залучити її до структури філософського знання.

В соціологічному енциклопедичному словнику зустрічається це поняття у двох видах тлумачення. По-перше – у сфері культури, де визначається як «тенденція до продовження існування окремих рис культури чи культурних комплексів вже після того, як вони вичерпали свою функціональність (1, с. 103). Друге – як ознака стійкості соціальної системи, її здатності до продовження розвитку.

У першому тлумаченні «соціальна інерція» розглядається як синонім стагнації, застою, соціального негативізму. У другому випадку – висновки протилежні, з чим погодитись неможливо. *Інерція* - це якісна характеристика соціального суб'єкта, або характеристика його участі у громадському житті, що відображає ступінь активності зв'язків з соціальним середовищем. Інерційність – показник рівня стійкості соціальної системи.

Необхідно терміново повернутись до науково обґрунтованої соціальної системи мотивів і стимулів, яка б була насамперед моральною і відповідальною, а вже потім – професійною і пропедевтичною.

Сучасна політика вимагає відпрацювання нового стилю соціальної поведінки, що допоки значно суперечить життєвому досвіду, накопиченому у минулі сторіччя. Чи здатні ми до змін взагалі, як нація, яку вважали толерантною і навіть сервільною – на це головне питання громадяни країни відповіли на київському майдані Незалежності неодноразово. А от скільки часу знадобиться для впровадження системи якісних моральних норм і їх сприйняття суспільством – інша справа.

Соціальну адаптацію і функціонування можна оцінювати *кількісно* – за рівнем суспільної активності людей; і *якісно* – за характером і спрямованістю певної активності, яка здатна бути творчою, або руйнівною, адекватно свідомою, або девіантною, стихійною, і таке інше. Всі ці параметри спрацьовують за умов: *по-перше* – функціонування відповідної соціальної структури; *по-друге* – детермінованості нормативної культури та ціннісних орієнтацій. Згадувані процеси відбуваються на підставі або на ґрунті нормативних канонів індивіда, його самоуявлення і самооцінки. *По-третє* – все це адаптується до установок, стилю мислення та самосвідомості конкретної емпіричної особистості.

Реальна соціальна поведінка різноманітніша, ніж прийнято вважати, в ній представлено суспільні, громадські, групові, індивідуальні варіації, які живлять соціальний розум і особистісна свідомість, рівно як і аксіологічні інтереси відповідних країн. Наприклад, гласність необхідна об'єктивно всьому суспільству. Без неї неможливо виявляти і виправляти суперечності і недоліки громадського життя в будь-якій сфері.

Суспільствознавці, як і працівники ЗМІ, мають, у цьому питанні, свої наукові і професійні інтереси, позаяк без свободи слова ані працювати, ані впливати, ані змінювати щось на якісно краще – неможливо. З іншого боку – галасливі здатні «забалакати» будь-яку проблему, залишити її поза сферою перспектив вирішення, у безкінечних «обговореннях завдання».

Суперечності існують і у духовно-ідеологічних сферах, де сприймаються найбільш виразно і, одночасно, вразливо. Що вважати за кінцеву *результативність* ідеологічної діяльності? Як зафіксувати вплив на маси, особливо, його довгостроковість? Над цим працюють певні лабораторії потужних розвідок світу, як над значною і важливою справою, що дорівнюється розробкам військових стратегічних планів.

Вплив ідеї на маси прораховується важко, але розрахунки необхідні, бо помилки надто небезпечні. Приклади: путч у Мюнхені, за бокалом пива; зомбування народу України за допомогою російських політиків (Павловський, Жириновський, Леонтев, Затулін т.п.) із застосуванням російських технологій, що активізуються напередодні президентських, парламентських, різних політичних виборів; це також і зомбування мусульман до стану «шахідів» – перераховувати всі

методи і прийоми впливу на свідомість, сенсу тут не має, більше прикладів суспільству відомі через ЗМІ.

Невміння прораховувати дію на маси і наслідки протилежного впливу, м'яко кажучи, це непрофесійність політиків, які ставлять перед собою нереальні, швидше хибні завдання. До того ж, негативний наслідок інколи спочатку сприймається, як позитивний. Тим більша гіркота розчарувань.

Науковець, насамперед, виходить з власного розуміння істини і законів обраної сфери інтересів. Але перед майбутнім і навіть сучасним, він повинен відповідати об'єктивними результатами своїх досягнень у формі висновків. Начальство, та його «мнение», це лише частина об'єктивної реальності, хоч і «шкурна» за фактом, але тимчасова і нерідко неадекватна ціні, якою розраховуєшся за похибки наслідків підтасованих висновків.

Інерція – природний супутник одночасно і руху, і спокою. На відміну від гальмування, що уповільнює рух завдяки певним зусиллям, інерція в голому вигляді – автоматично стабілізує старий процес. Ще модно вживати у цих випадках поняття стагнації, хоч, по-суті, *стагнація* є поглибленням інерційних процесів в бік регресу, бо перекладається з латинської, як – робити нерухомим.

У суспільстві це ризиковані процеси – свідоме гальмування, або позасвідоме – наслідки негативні. По-перше, це знеособленість суспільного життя, недооцінка індивідуально-особистісного буття. На протязі певного часу під прапорами боротьби з *індивідуалізмом* послідовно принижувався і пригнічувався індивід, його неповторна самість нівелювалась «потребами мас». В політиці бюрократизація суспільного життя і уяви про особистість, як про «гвинтик» - за радянських часів були еталоном.

На одеському телебаченні працює біля 30 телекомпаній. Як вдивляєшся в обличчя цієї еліти – багато стає зрозумілим, а коли слухаєш інтонації, з якими вони нас «інформують» про суспільне життя – аксіологічних сумнівів не залишається. Тут навіть немає необхідності вивчати психологію, або фізіогноміку. Сервільність ще довго буде формувати риси громадських облич. Погодьтеся, що обличчя нашого населення значно відрізняються «несвободою очей» від західних, тих, що прийнято іменувати країнами з розвиненою демократією.

Категорія прав людини історично і логічно пов'язана з ідеєю соціального захисту особистості, але реально – це довільне перерахування правил поведінки індивіда перед суспільством і навпаки, менторствування суспільства з приводу «долженствования» його громадян. Таке собі, звичайне начотництво обов'язків: знати – потрібно; виконувати – «казала Настя, як удасться!» Хто яку вдачу має. Бюрократична регламентація поведінки громадян у поєднанні з примітивною психологією заздрощів, закарбували у масовій свідомості підозріле і вороже відношення до тих індивідуальних особливостей, які зачіпають чийсь інтереси.

Був такий період у науці, навіть середнє покоління ще пам'ятає це, коли говорити і писати від власного імені, користуючись займенником «Я» - було непристойно. Філософу якось задали питання: що важливіше колектив, чи особистість? Колектив, - відповів він, - однак тільки у тому разі, якщо складається з особистостей. Гідна відповідь, проте нещира. Натовп не повинен ховатись за одну спину, на зразок мухи, що їде на рогах вола, а потім промовляє: ми пахали, ми втомились! Наш студент теж нерідко нагадує подібну муху, користуючись послугами інтернету, робить вигляд, що працював сумлінно у читальному залі.

Деіндивідуалізація суспільного життя суперечить основам філософії. Не випадково з 70-х років минулого сторіччя у суспільствознавстві та філософії, виник жвавий інтерес до проблем особистості. Аксіологічне акцентування індивідуально-особистісного начала, в умовах бюрократизації суспільства, демонстративно відповідало належним зарядом на примхливу критику можновладців.

Проте, вся «метакритика» вчинялась майже під ковдрою, не проголошувалась відкрито, апологетичний смисл публікацій про «личность» приховувався досить вдало, під парадними гаслами «все для людини!». Виникло таке химерне поняття, як «керована демократія» (або «дозована»). Абсурдистику вербальних взаємозаперечень засуджувати у той час мало хто наважувався.

Супутники деіндивідуалізації – це гіпертрофоване почуття власного безсилля, та щільно пов'язана з ним соціальна апатія. Подібне неминуче відбивалось на громадській кишені, але чиновники цим ніколи не опікувались і тепер не бентежаться. Якщо не вдасться реалізувати власну індивідуальність, то виходить, що все, що доводиться робити, з подібним успіхом здатен зробити інший. Незамінних - немає! – головне гасло несамовитих колективістів. То й виникало риторичне запитання: а навіщо тоді силуватися щось робити?

Найпростіший вихід з даної ситуації був «знайдений» комуністами – відбулось зниження рівня соціальних вимог, домагань і потреб; зведення всього і вся виключно до особистих, або

декларативно колективних інтересів. Щось було дозволено задовольняти поза суспільною діяльністю, а щось - використовуючи її за потребою. Квітлі чергові вимушені гасла: – «Всім все до лампочки», або – «Моя хата з краю»...Філософія брутална і неприваблива!

Будь-який суспільно вагомий наслідок вимагає, безумовно, колективних зусиль, організованості, дисципліни, та жодне колективне дійство неможливе без індивідуальної ініціативи, унікальної енергії окремої особистості.

Кожна нова ідея народжується в одній «окремо взятій» голові! Це ж так очевидно, в яку єзуїтську голову могла прийти антитетична думка?! Поступово викорінюючи індивідуальність, принижуючи її значіння, ми непомітно для самих себе переорієнтувались з революційно-перетворюючої системи цінностей на бідну за асортиментом консервативно-стаціонарну базу «по потребностям» партійного керівництва.

Аксіологія спокою та інерції почала переважати над цінностями оновлення. Нове, незвичне, викликало підозру, ревності, несприйняття. У філософії непорушною нормою постала орієнтація на класику. Усі філософські видання, журнали з номера в номер друкували критичні матеріали, швидше культурологічного смаку. Але класика є поняттям ретроспективним. Те, що тепер класичне, було колись інноваційним викликом, рішучою незгодою з ретроградами минулих часів.

Непохитність авторитетів, страх новизни затвердились у науці, особливо у суспільствознавчих дисциплінах. Відбувалось рясне цитування, як правило, автори намагались захистити свою думку посиленнями на авторитети, інакше це сприймалось майже як крамола. Неодмінно вас звинувачували у спробі ревізійнізму, «отсебятине», ересі. Догматизм злегка критикувався, але взагалі, насправді, був доказом благонадійності. У пресі, у свідомості, постійно відбувалась державна асенізація. У так званий паспорт, «канон» благопристойної людини, проникли бюрократично-консервативні принципи. Бути скромним і «не висовуватись», «ініціатива наказуєма», «не лізь поперед батька у пекло» – і таке інше! Деколи і тепер ще користується попитом, але ініціатива та підприємливість, нарешті, займають належне місце. Економічні відносини, по-суті, найбільш адекватні, хоч теж, не дивлячись на певні синергетичні задатки, вимагають прописаних законів і правил порядності.

Раніше індивід охрещувався «летуном», якщо довго не працював на одному підприємстві, тепер пошуки себе вже не мають такого суворого осуду, пасивність стала невігідною, професійність очолила перші місця у резюме, це відродно. Часи і правила змінились, але суспільна думка не завжди встигає за темпами, розбрат в оцінюванні подій і явищ у сучасному суспільстві величезний.

Суспільні процеси сьогодення сприймаються як перехідний період, попри те, що супернику, втім, як і завжди, прийнято приписувати негативні моральні якості, тільки негатив перемістився в інші сфери: від казнокрадства до збоченої сексуальної орієнтації і наркоманії. *Консервативно-охоронна моральна система для суспільства взагалі зручна.* Яскраві приклади у наші дні демонструє Росія у намаганнях відстоювати церковні догми, що виглядають вкрай суперечливо на рівні сучасної науки. Сміливим вільнодумцям, творчим особистостям нелегко завжди, та через певний час кількісне зростання прихильників, доводить свої ідеї до загалу.

Проте, існує також і «філософія втечі» від дійсності, прихильників тут менше, але теж достатньо, щоб звернути на цей ареал увагу. Такі індивіди знижують свої соціальні прагнення до мінімуму, шукають інші шляхи самореалізації: певні «хоббі», езотерика, колекціонування, пияцтво, розпуста, наркотики. Шляхи інколи принципово різні, а загальна риса - втеча від реальності.

Сучасний суспільний вакуум ініціативних людей у нашій державі – майже катастрофічний. Іноземці зауважують, що гроші у нас «валяються під ногами», а бажаючих їх здобувати, працювати над проблемами – недостатньо. Суспільство зубожіє у багатій країні і це не може не дивувати. Безумовно, потрібно змінювати закони, робити їх прозорими, стаціонарними, а не амбулаторними вказівками, та правилами, що змінюються кожен день і за якими услідкувати взагалі неможливо. Всеволоддя чиновництва здатне знищити найкращу ініціативу, яка несе навіть «золоті яйця»!

Пасивна поведінка людини - це розплата за минулий «колективізм» і постійний сучасний обман громади. Принцип колективізму конструктивно також значно деформувався, замінився формалізмом, номіналізмом і в тій частині, де його позитивні риси повинні спрацьовувати – так само втратив позиції.

Наприклад, галузеві профспілки. Приналежність до них не надає ніяких переваг більшості її членів, за винятком можливо окремих, «наближених» до кошика особистостей. Один процент від заробітку все життя – здається завеликою аферою державотворців! Ніхто не вдавався до детального фінансового аналізу подібних утворень, а ті, хто робили спроби, нерідко мали великі неприємності. Отака собі – загадкова «добровільна» організація. Система, яка побудована на дисципліні заборон і

однобічних обов'язків у більшості громадян, починає давати очевидний збій, сучасні обивателі починають прозрівати, замість пасивності і конформізму омана викликає стихійний протест проти подібної колективізації «для вибраних».

Неможливо тут оминати *конформізм*, який, на мій погляд, виглядає просто незрілою, недосконалою формою колективізму. Близькість його до індивідуалізму також не викликає сумніву. Уява про колектив, як про зовнішню силу, своєрідного сатрапа, вселяє потребу підкорятись пасивно, особливо, коли ще й немає бійцівського складу характеру. За колективом безпечніше, міркує конформіст, перекроєє себе під когось і виникає інша індивідуальність, з прихованим, келейним, індивідом, або з його відсутністю. Суспільство втрачає кожного разу унікальну рисочку своєї складової, *а індивід втрачає себе*. Стагнаційні процеси очевидні, навіть за умови того, що хтось обов'язково намагається попасти «в струю», комусь «потрафити», до чогось залучитися, щось підтримати, у надії на начальницьку милість. Загальна моральність колективу, як і надії на якісні зміни, програють. Повна відсутність власної думки – до загальної думки – нічогісінько не додають, на які ж результати можна сподіватись?!

Характер соціального функціонування пов'язаний з особливостями когнітивної поведінки суб'єктів. Філософи давно вже теоретично і експериментально відстежують два протилежних стиля мислення: *відкритий*, гнучкий, творчий, *конвергентний*; і другий – *дивергентний*, закритий, жорсткий, догматичний, авторитаристський.

Якщо *перший стиль* має рухливі форми, лабільний, прагне за готовими формулами побачити і проаналізувати проблеми, то *інший* – навпаки, не бажає сприймати ніякої нової інформації, засвоєні стереотипи зруйнувати нікому не дозволяє.

Стиль мислення конкретної людини залежить від різноманітних факторів: природних здібностей, інтелекту, глибини навчання і якості виховання, характеру трудової і суспільної діяльності, нормативних приписів культури, географії, інших побутових «дрібничок». Співвідношення складових – завжди проблематичне. Самостійне мислення, як і потреба у свободі та самоуправлінні, формуються в процесі вільної діяльності, як на теренах навчання, так і у вихованні, трудовій діяльності.

Творче мислення передбачає наявність варіантів, як при виборі вчинків, так і щодо уподобання певних інформаційних моделей. Догматичний стиль навчання, розрахований переважно на передачу та засвоєння готових знань, орієнтований, за зазвичай, на моделі, де тільки одна відповідь вірна, інші – помилкові, що формує чорно-біле сприйняття. Людина, яка звикла до директивного мислення і сприймає лише цей стиль, впевнена, що позитивна відповідь безваріантна.

У відносно простих ситуаціях і завданнях подібна логіка цілком правомірна. Однак, у більш складних обставинах, директивність заводить у глухий кут. Тенденція поглиблюється неспівпадінням: потік інформації все наявніше *персоніфікується*, частіше той, хто говорить, пише, наполягає на чомусь – стає важливішим того, про що говориться. Виникає подвійний психологічний фільтр, який просіває свідомість, відкидаючи зайве за такими ознаками: а) нічого змістовного і незвичного; б) нічого, що надходить зі стороннього джерела; в) нічого некерованого, збуджуючого волелюбство.

Соціальні стереотипи здатні до самовідтворення, така собі принадна суспільна синергетика. Оскільки люди сприймають явища цілісно, системно, розповсюджуючи наявні властивості цілого на всі його елементи, варто зафіксувати лише одну ознаку соціального стереотипу – як ми «автоматично» домислюємо все останнє. Це сила примітивізму, сила кліше. Організація НАТО – нав'язана свідомості пересічного громадянина разом з думкою про агресію. Модернізм – це щось збуджуюче, реакційне і незрозуміле. Програма чорно-білого сприйняття простіша, все кольорове примушує напружуватись, шукати додаткові аналогії, а виклик зайвої мізкової напруги – викликає втому, декотрі починають позіхати, як на кисневе голодування.

Авторитарне мислення поєднує поважливо-некритичне відношення до влади. Владне джерело інформації закріплює ці «рефлекси» і все, що суперечить звичній і відомій схемі, блокується свідомістю. Такі завдання мають добре напрацьовані пропагандистські технології, в основу яких покладено звичайне зомбування людської психіки «за темниками». Найкращі результати видає напівправа і фрагментарне дозування кривди і правди.

Вірність принципам і твердість переконань, передусім, недешево коштують власникам: і за цінністю школи виховання і за наслідками втілення в життя. Однак, нічого більш гідного, ніж вірність самому собі і добротвочим ідеалам, у житті не існує. Цілісні натури наслідків не прораховують, ризикують поразками або винагородами власної долі.

Достобіса усі ЗМІ промовляють мудрих слів про зниження морального рівня у суспільстві, як і про втрату особистісної гідності. За часи панування, награвувавшого у народу мільярди, президента Кучми, біля дев'яноста відсотків українців зубожіли за межею бідності. Про яку гідність за таких умов можна говорити? Але ж, на щастя, і знищити її не вдалось! У глибинах народної душі гідність страждала, обурювалась, проте - визріла і вивела людей на майдани. На жаль, доводиться констатувати, що народ вкотре був зраджений і ошуканий недалекоглядною марнотратною ющенківською командою «пасічників». Сучасний криміналітет теж духовності не додає, та це не означає, що народ повинен припиняти спротив владі, що їх методично і безсоромно грабує.

Сила *моральної свідомості* у категоричності і універсальності головних її постулатів. Але, якщо екологічні, економічні і політичні проблеми обговорюються лише у моральних термінах, це означає, що проблема забалакується, як це роблять шамани. Медитації і зомбування набули у сучасності архіагресивних форм «25 кадра», а практично, нічого вагомого і важливого для держави, не робиться і тому очікувати кардинальних змін наразі безглуздо, ми лише, як аграрії, повинні готувати ґрунт для позитивних змін, не дозволяти остаточно його знищити, бо помирають не лише від тілесного голоду, але і від духовного.

Означене – кардинальна і важлива філософсько-педагогічна проблема. Для того, щоб засвоїти ази моральності, дитину змалку треба навчити мислити альтернативно: добро-зло; гарне-погане; необхідне, те, що стверджує життя – або заперечує його. Іншого - для позитивної моральності у суспільстві, не існує. Якщо юна особистість не засвоїть елементарних норм моралі, як безумовних, категоричних імперативів, на рівні «інакше не можу» – мріяти про істинність її моральності марно.

Однак, мораль не зводиться виключно до системи заборон і приписів, це більш тонка, різностороння гра поведінки і вчинків, які повсякденно впливають на свідомість особистості опосередковано. Контекст, наслідки, мотиви вчинків, квінтесенція бесід – повинні аксіологічно осмислюватися весь час, щоб потім не доводилось виправляти помилки виховання. Для вихователя постійно існує складність вибору інструментарію впливу. За відсутністю розвинутої, духовної рефлексії, жорстка система моральних принципів легко деградує у примітивне моралізування. У цьому «провальному» моменті звичайно говорять: промова – ні уму, ні серцю!

Моральна людина *вимоглива* насамперед до себе, *толерантна* до інших, але вибаглива, коли справи набувають негативних рис. Особистість не може бути пасивною, вона намагається втрутитись в обставини, пом'якшити гострі моменти, скорегувати агресію. Стиль мислення, безумовно, особистісний, але вплив ситуації на етичність інколи досить суворий. Визнаємо, що для етичності інколи взагалі немає місця! Доводиться діяти інколи гуртом, взаємно контролювати дійсність і один одного, відстежувати адекватність вчинків і поведінки.

Етичний максималізм здатний утримати особистість від морального падіння, однак, для конструктивної суспільної діяльності вимагається дещо вагомніше. Формула : « я сказав собі «ні» і тим врятував свою душу» – впливає лише на добре вихованого священика. Не всі клерикали етичні і добродійні, «ролекси», «майбахи» та «мерседеси» з'являються у них не на «трудоодні», не від тяжкої сумлінної праці. Соціально-політична атмосфера у нашому суспільстві складна, суперечлива, межа моральності дуже нестабільна, як і параметри, якими намагаються оперувати «іміджмейкери». Суспільну активність і ініціативу модно обговорювати, проповідувати, але її ще й слід забезпечувати матеріальною базою і моральною підтримкою суспільних інституцій.

У суспільстві спостерігається ще одне явище, яке психологи називають підлітковим синдромом. Підліткове мислення відрізняється, як відомо, максималізмом, нетерпимістю. Ці риси помічаються і серед дорослих. Підлітковий синдром містить значну порцію негативізму і нігілізму. Молодому індивіду простіше усвідомити те, що йому не подобається, ніж оцінити те, що до вподоби і пояснити, чому це саме так і чому саме цього він бажає.

Поняття свободи молоддю усвідомлюється спочатку у безмежному, аспекті – від чого свобода страждає «агресивністю». Лише потім, з досвідом і вихованням, добирається її позитивний зміст, стає зрозумілим, для чого вона дійсно потрібна. Особа, яка ні до чого не прагне, проблемами свободи майже не опікується, навіть побоюється її, бо це відповідальність і необхідність щось з нею робити. Наповнювати конструктивну програму дій значно важче, ніж критикувати інших.

Філософські механізми соціальної інерції, про які згадувалось вище, не є особливою специфікою саме нашого суспільства, чи епохи. У певному смислі, всі вони універсальні. Важко знайти приклад більш яскравий, ніж казка датського письменника Ганса Християна Андерсена (1805-1875) «Нова сукня короля», де мова йде про довірливого голого властителя. Поняття «авторитарна

особистість», «втеча від свободи» - виникли не у нас і не на нашому суспільному матеріалі, але уникнути їх суті не є можливим. Вивчення консервативних настроїв свідомості необхідне.

Соціальний консерватизм, за звичай, у нас асоціюється з бюрократичним апаратом. Поряд з ним існує «грунтовний» традиціоналізм, що критикує дійсні і апокрифічні недоліки сучасного життя, з точки зору патріархальної системи цінностей. Інколи консерватизм це прояв тимчасової політичної виснаженості, захисна реакція на нові заклики і темпи суспільного розвитку. Невміння їх розрізняти і знаходити адекватні способи нейтралізації певних явищ – здатні культивувати соціальний песимізм.

Компліментарно-раціоналістична модель людини, яка стала панівною у сучасній філософії, замовчує ірраційні риси суспільної та індивідуальної свідомості. Деякі стереотипи та ідеї, які пристосували для себе націоналістичні та шовіністичні індивіди, не піддаються *грунтовній* критиці, науковому осмисленню, що є небезпечно. Вирощені у тепличній атмосфері бюрократичного чиновництва, люди нерідко розгублюються в атмосфері масового мітингу. Різниця між публікою і натовпом мало кому відома, потрібен ґрунтовний соціально-політичний лікбез. Скорочувати і спрощувати гуманітарні дисципліни, на мій погляд, вкрай недалекоглядно, бо ніякого зиску у перспективі здорових, продуктивних взаємовідносин – суспільство не матиме. Є переконання, що поняття «суспільної інерції» повинно насторожити суспільні інститути, бо саме воно чітко і адекватно характеризує сучасні форми взаємодії людини і громади, і, по суті, є оціночним важелем у виробництві соціального, позитивно налаштованого суб'єкта для збереження суспільної рівноваги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Социологический энциклопедический словарь: На русском, английском, немецком, французском и чешском языках / [Ред.-координатор Г.В.Осипов]; Ин-т соци-ально-политич. исслед. РАН: Ин-т социологии РАН. — М.: Издательская группа ИНФРА*М-НОРМА, 1998. — 480 с.
2. Матвеева Н. А. Социальная инерция. К определению понятия. — М., 2006.
3. Элиас Н. Общество индивидов. М., — 2001. — 330 с.

Шабанов М. О. – старший викладач кафедри політології Інституту соціальних наук Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

УДК 323.21:572.027

НОМО TOTALITARICUS ЯК ФЕНОМЕН У РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ

Розвиток політичних процесів тісно пов'язаний з багатомірною антропологічною складовою. Феномен людини тоталітарної представляє науковий інтерес у контексті взаємодії елементів держави та громадянського суспільства. На сучасному етапі він залишається динамічним та відкритим до змін. Даний феномен представлений у політичному просторі на всіх можливих рівнях. Він ефективно впливає передусім на державу як базовий інститут сучасної політичної системи.

Ключові слова: *людина тоталітарна, людина політична, антропологічна складова, політичний процес, політична участь, держава.*

НОМО TOTALITARICUS КАК ФЕНОМЕН В РАЗВИТИИ СОВРЕМЕННОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА

Развитие политических процессов тесно связано с многомерной антропологической составляющей. Феномен человека тоталитарного представляет научный интерес в контексте взаимодействия элементов государства и гражданского общества. На современном этапе он остается динамичным и открытым для изменений. Данный феномен представлен в политическом пространстве на всех возможных уровнях. Он эффективно влияет, прежде всего, на государство как базовый институт современной политической системы.

Ключевые слова: *человек тоталитарный, человек политический, антропологическая составляющая, политический процесс, политическое участие, государство.*

HOMO TOTALITARICUS AS A PHENOMENON IN THE DEVELOPMENT OF MODERN POLITICAL PROCESS

Political development is closely related to multidimensional anthropological component. The phenomenon of Man totalitarian has scientific interest in the context of the interaction of elements of the state and civil society. At the current stage, it is dynamic and open to change. This phenomenon is represented in the political arena at all possible levels. It is effectively influenced primarily by the state as a basic institution of modern political system..

Keywords: *human totalitarian, political man, anthropological component, the political process, political participation, the state.*

Актуальність наукового дослідження. Загалом аналітична робота у напрямку конкретизації проявів антропологічного впливу на політику здійснюється в межах соціально-філософського, політико-філософського, політико-психологічного та політико - біологічного дискурсів. У кожному висвітлюється свій сегмент знання даного феномену. Але тільки синтезувавши здобутки всіх поглядів можливо перенести проблематику з суто теоретичного до практичного виміру. Homo totalitaricus або «людина тоталітарна» у розвитку політичних процесів є особливим явищем, що не позбавлено динаміки та цілої низки ознак Homo politicus. Відокремлення «людини тоталітарної» як окремого типу людини політичної (homo politicus) є виваженим кроком. Іншим важливим кроком є розгляд людини тоталітарної як реального суб'єкта режиму розвитку сучасного політичного процесу. Можливість довести її існування поза тоталітарної політичної системи та обумовленість у існуванні останньої через спрямований специфічний вплив тоталітарних особистостей на всіх рівнях соціальної структури. Демократизація суспільства не можливе без врахування дії всіх аспектів впливу антропологічного фактору на політику. Особливо актуальною подібна проблематика є у перехідних суспільствах, де відсутнє чітке розуміння напрямку розвитку, а рівень політичної участі громадян зводиться до неофіційно регламентованих кланово-олігархічними структурами проявів.

Ступінь наукової розробленості проблематики. Розкриття феномену тоталітарної людини частково пов'язане з класичними науковими доробками К. Поппера, Ф. Хайєка, Х. Арндт, Р. Арона, Л. Мізеса, З. Бжезінського, М. Джиласа, М. С. Восленського, С. Кара - Мурзи та ін. Саме вони створюють необхідну теоретичну основу для подальшої розробки феномену. У розробці феномену homo totalitaricus значний внесок належить російським дослідникам К. С. Гаджиеву, Ю.В. Громико та Г. Почепцову, який зокрема концентрує увагу навколо символічної складової феномену [1]. На вітчизняних теренах дослідження людини тоталітарної та в цілому тоталітаризму є контекстним та пов'язане з історичними та етнокультурними аспектами. Погляд на роль тоталітарної людини у політичному процесі сконцентрований на конкретних персоналіях. Серед українських авторів у вивченні сукупності проявів феномену виділяються С. Кульчицький, А., Колодій, А. Трубайчук, В. Гадяцький, А. Романюк, А. Пашук та ін. Слід зазначити, що більшість як класичних, так і сучасних робіт не зачіпають політико – антропологічний контекст проблематики людини тоталітарної, віддаючи перевагу системним оцінкам або загальному політико – філософському огляду. Поширеним є аналіз проявів тоталітарного режиму та політико-культурних аспектів на вітчизняному російському чи загалом на пострадянському ґрунті. Дослідження за залишковим принципом, тобто фактично – гіпотетичних «залишків» політичної системи Радянського Союзу без спроби віднайти інваріантні та істотно глибші корені «тоталітарності» у сучасних політичних системах та процесах.

Мета наукового дослідження – розкриття сутності феномену людини тоталітарної в умовах сучасного суспільства та впливу, що він закономірно здійснює на розвиток сучасного політичного процесу.

Об'єктом дослідження є антропологічний аспект розвитку сучасного політичного процесу.

Предметом дослідження є суб'єктність феномену людини тоталітарної у розвитку політичного процесу.

Наукова новизна дослідження полягає у виведенні феномену homo totalitaricus у практичну політико-процесуальну площину розвитку.

Людина стикається з тоталітаризмом у різноманітних формах та проявах, зокрема – державним тоталітаризмом, суспільним тоталітаризмом, тоталітаризмом соціального оточення (середовища), особистісним тоталітаризмом тощо. В свою чергу тоталітарною вона стає за певних

умов, маючи при цьому специфічну схильність до особливої соціальної та політичної поведінки, остаточно вже на онтогенетичному рівні. На думку українського дослідника В. Гадяцького, викладеній у статті «Тоталітаризм на рівні особистості та його подолання», «людина тоталітарна не здатна до самопрограмування, програму їй диктує хтось інший: влада, начальник, обставини, інші люди» [2, с. 144]. Віктор Гадяцький зауважує: «Реальність сьогодення — містечковий неототалітаризм кланових структур» [2, с. 149]. При чому клановість як така супроводжується утвердженням неототалітарних корпорацій, що тотожні тоталітарній державі [2]. Самі ж політичні процеси як такі у державі розвиваються під фактичним керівництвом організацій, що за сутністю далекі від демократичних принципів у власних діях. Їх походження не завжди пов'язано з державою але завжди побудовано на певній ієрархії у відносинах між індивідами поза демократичними принципами. Автор підкреслює: «Тоталітарну людину формує антидемократичний соціум і вузько спрямована інформація, що призводить до нерозвиненості особистості як всебічної та цілісної, рефлексуючої та самопрограмуючої, що увібрала в себе культуру» [2, с. 154]. Російська дослідниця М. В. Єгунєва наголошує на тому, що на тоталітарну особистість безпосередній вплив здійснює передусім, так зване зовнішнє середовище, в цілому соціум, та саме вони визначають якості структури «тоталітарної особистості» [3]. Автор визначає спорідненість для особистості на сучасному етапі та навіть синонімічність самих понять «тоталітарна» й «політ коректна» чи «толерантна» через превалювання у такої особистості настанов конформізму [3]. Однак принципово конформізм є ланкою об'єднання - сполучення між політично-активними та політично-пасивними індивідами; явище політичного конформізму, на нашу думку, надає цілісність пірамідальному моноцентричному простору людини тоталітарної, що базується на чітких взаємовідносинах «володарювання - підкорення» а звідси можливим є пошук характерних антропологічних чинників розвитку політичних процесів у загальному вигляді. Для держави така людина є пластичною складовою, що втратила певний рівень власної індивідуальності, замінивши індивідуальні цілі на колективні. До такого стану вона може прийти через владу. В свою чергу колектив є квазіособистість, яка сама потребує керівництва лідера – вождя [4]. Тобто поєднання харизматичний лідер - декласований активіст стає найбільш дієвим у політичному процесі. Відсутність на пострадянському просторі чіткої класової структури сприяє впровадженню такого співвідношення у реальну політику.

В сучасному демократичному суспільстві вказаний феномен проявляється на різноманітних рівнях соціальної структури. Варіативність у положенні такого індивіда обумовлює аспекти розгляду. Найбільше поширення у сучасному політичному процесі знаходить найнижча ступінь - на рівні елементарної політичної активності громадянина держави заради реалізації власних цілей та ідеалів. Феномен політичного активіста знаходить власне поєднання з соціальними умовами існування, які визначаються середовищем тоталітарного режиму. Загалом людина тоталітарна спрямовується певним чином ідеологією та існує в межах штучного середовища [3]. Це є важливим фактором її впливу на політичний процес. Російський дослідник К. С. Гаджиев відзначає, що власне ареал поширення такого типу людини зовсім не обмежується нижчими і навіть середніми поверхами соціальної ієрархії. Більш того, існуюча тоталітарна система створює оптимальні умови для росту до вищих рівнів влади та авторитету в межах [3]. Homo totalitaricus виступає в якості амальгами досить специфічних характеристик, серед яких, зокрема, - обожнювання рекордів і середньої продуктивності; революційної героїки, героєшанування, посередності, сліпої віри, крайнього цинізму, вождізму, конформізму та, як прогнозований результат, вже в антропологічному вимірі - людини-функції [3]. Побудова аналізу навколо проблематики людини – функції надає нам змогу оцінити реальне значення такого феномену та політичних процесів, що нею продукуються. У більш демократичному середовищі простір тоталітарного впливу звужується до розмірів певної групи, секти, окремої політичної партії чи руху. Тобто феномен зазнає лише утисків у території але при цьому стабільно існує у політичному процесі. Дещо окремо стоїть проблематика ролі «тоталітарної еліти». Передусім справа стосується управлінських якостей представників еліти та їх здатності до «переходу» від одних координат у розвитку політичних процесів до інших, часто протилежних. Автентичність змін, що відбуваються при цьому надає ґрунт для базових досліджень. Так, досить неординарною є трансформація «радянського управління» у «демократичного керівника» у модернізованих політичних системах окремих країн СНД, хоча пріоритети людини як суб'єкта демократичних перетворень зосереджуються навколо відносин політичного ринку на постійній основі. Об'єднуючим елементом для представників політичної еліти та звичайних «людей - функцій» у приналежності до homo totalitaricus сьогодні є чинник зовнішньої небезпеки, що виражається у пошуку «ворогів»

передусім у особі політичних опонентів та інколи ворогів поза кордонами держави. Дієвою є оцінка проявів людини тоталітарної через призму влади та широкого спектру владних відносин. Феномен політичної влади здатний існувати стандартно або навіть переживати свої вищі прояви у державній владі. Не завжди логічним результатом подібного є демократичні свободи, в той же самий час вищі прояви закономірно не завжди характеризуються обмеженнями політичної свободи, репресіями і т. д. У вітчизняній практиці показовим є приклад системи влади, яка складалася в історично різні періоди існування Радянського Союзу внаслідок того, що: по-перше, радянська державність носила спочатку експериментальний характер; по-друге, закономірно мало місце вироблення власних шляхів реалізації влади як державної, так і політичної; по-третє, - продукування особливого політико-антропологічного типу *Homo totalitaricus* - *Homo soveticus*, який формально був підтверджений радянською конституцією та уявляв собою надрегіональний та надетнічний інтегративний феномен. Так, на думку Попова А. А., Проскуровської І. Д., викладеної у статті «Практики розширення можливостей в інституційно – антропологічній перспективі» людина у політичній дійсності не є емпіричним суб'єктом, а уявляє собою особливий соціальний інститут. Слід відмітити, що він складається історично та закономірно є «сукупністю соціокультурних практик», які в свою чергу створюють й підтримують ті або інші форми свідомості та типи особистісної організації [6]. Принциповим є те, що соціально-антропологічні структури радянського суспільства формувалися навколо великих технологічних систем, що мали не тільки виробничі але й розподільчі функції. Домінуючим став вплив таких організацій як трудовий колектив, партійні, комсомольські й профспілкові організації. В свою чергу Громико Ю. В. у роботі «Інституціонізм й антропотехніка» констатує - подібні тенденції сприяли антропологічній катастрофі через відмирання на соціально - генетичному рівні цілого ряду ключових антропологем. До них автор відносить зокрема - сумління, волю, відповідальність, самосвідомість тощо [7]. Загалом мало місце формування типу, що пізніше знайшов вираження вже у сучасному «політичному ринку». Фактичне підтвердження існування цього політико-антропологічного типу, на наш погляд, це тривалий посттоталітарний період, який пройшли держави колишнього СРСР. Тобто тривалий перехідний період, де власне тривалість обумовлена закріпленням відповідних цінностей та положенням людей, що їх сповідують та втілюють у життя. Проте мова в даному випадку, на нашу думку, полягає не тільки в руйнуванні і перетворення норм політичної культури радянської людини, але й, насамперед, у складності зміни деяких його важливих характеристик, які знаходяться в прямому зв'язку з розвитком політичних процесів. Знаходимо виправданим перерахування наступних: 1) фактичної системної замкнутості, що спровокувала в свою чергу особливу замкнутість радянської людини; 2) потреба в постійній підтримці партії як керуючої та направляючої сили. Вже Моріс Дюверже виокремлював активіста-радикала та члена комуністичної партії, вказуючи при цьому на особливу природу належності їх до власних політичних сил, тобто безпосередньо і до політичних процесів різного масштабу [8]. Якщо перший тип радикала фактично займається політичною діяльністю періодично, то характерною особливістю активіста комуністичної партії є акумулювання у ньому тотального духовного та матеріального впливу партії [8]. Сучасний партійний активіст - радикал будь – якого ідеологічного спрямування фактично, з однієї сторони, – розвиває демократичний процес у перехідних суспільствах, а з іншого, за умови посилення впливу власної політичної сили, – створює перепони на шляху цього розвитку. Ця парадоксальна ситуація підтверджується подіями на пострадянському просторі – на теренах України, Росії, Білорусії тощо. Наступна, третя характеристика, – у СРСР було сформовано особливий політичний простір зі своїми законами та об'єктивними закономірностями. Та, наостанок, четверта, - централізація — політичний процес, на основі якого формується централізм як управлінська політична система із властивими їй вертикальною структурою її субординацією, концентрацією влади в єдиному центрі. Важливим є конкретний склад кадрів подібної системи. На наш погляд, треба враховувати ідеальне середовище для їх виділення. В якості нього може виступати радянська централізована політична система. Саме вона створила сприятливі умови для актуалізації проблеми тоталітарності у політичному процесі на вітчизняних теренах відходу від неї за умови етатизації соціально – культурного середовища. Сучасні дослідники приділяють достатньо уваги розвитку політичних процесів в бувших республіках єдиної радянської політичної системи та держави. В більшості випадків у політико-антропологічному напрямку дослідження стосуються феномену людини політичної частково як соціокультурного або політико-культурного феномену, тобто не враховуються елементи його політико-процесуальної активності. Зокрема Юрій Левада взагалі відмічає факт відсутності людини політичної за радянський період, пояснюючи це надмірною ідеологізацією суспільства. Інтерес політичних антропологів пояснюється широким спектром представлених в цих державах і політичних системах політико-

антропологічних феноменів автентичних етнічних, релігійних та політичних реалій, і в свою чергу, вкоріненим тут у період комуністичного панування [9]. У зв'язку з цим особливу зацікавленість представляють процеси, які синтезують феномени первинні і вторинні в природному взаємозв'язку із сучасними реаліями. Першість у визначенні такого політико-антропологічного феномену як влада в Радянському Союзі належить, на наш погляд, ні представникам традиційної політичної науки, а так само фахівцям в області політико-потестарної етнографії, а більш сутнісному погляду політичної філософії. Відомий російський соціальний мислитель і філософ О. О. Зинов'єв констатував наявність у складній системі влади СРСР - влади другого рівня або надвлади [10]. Основними апріорними характеристиками даного виключно політико - антропологічного феномена в межах тоталітарного режиму згідно Зинов'єву виступають: 1) волюнтаризм, 2) наявність обмеженого (точніше - замкненого) ближнього кола владних функціонерів при конкретному «офіційному» володарі; 3) нетрадиційні шляхи прийняття рішень та їх реалізації, що в свою чергу потребує посилення неформальних або тіньових зв'язків на противагу формальним або відкритим [10]. Зинов'єв виокремлює два типи надвлади – сталінський, «що стоїть над партійним апаратом» та брежнєвський, «складаючий частину партійного апарату»[10]. Відмічається тотожність даних типів влади слідуючим типам керівництва: «Сталінський й брежнєвський типи керівництва й апарату надвлади суть варіації в межах комуністичної влади» [10, с.328]. На думку О. О. Зинов'єва інститут надвлади не являється не тільки виборним, але й взагалі узаконеним. Фактично він складається завдяки достатньо великій кількості людей, котрі мають особливі ознаки [10]. Необхідно навести, на наш погляд, найбільш характерні з них, тобто високий соціальний статус, що надає незалежність від державної влади, політичної та економічної кон'юнктури, регулярне відтворення їх, в значній мірі спадкування свого статусу, вплив на правлячі кола і привілейовані шари соціуму [10]. Система комуністичної влади першої в світі комуністичної держави легко проявляє свої політико-антропологічні основи, своє архаїчне коріння. Джерело влади не є цілком прихованим й піддається сприйняттю, тобто існує своєрідна тотожність влади. Влада в Радянській державі асоціюється з її головою, єдиною партією, органами державної безпеки та органами правопорядку, армією і т. д. Тобто помилки у антропологічному вимірі надвлади принципово не може бути. Принципово не можливою є помилка і щодо ролі її носіїв загалом у політичному процесі. З великою ступінню ймовірності вони завжди виділяються на загальному фоні. Окремо розглядаючи проблематику відтворення відмічаємо, що подібні суб'єкти надвлади у політичному процесі завжди залишають не лише певний слід власного впливу, а й породжують наступників. Кожен наступник відтворює частину відносин, що були раніше та перейшли йому в спадок але й також вносить у політичний процес свій індивідуальний «внесок». Розвиток політичних процесів у політичній системі Радянського Союзу відбувався за подібною схемою політичного наступництва. Характерною рисою подібної передачі в межах недемократичної системи, на наш погляд, є запрограмований відхід з кожним новим представником надвлади від принципів розвитку, що були офіційно прийняті та узгоджені раніше. Кожен носій влади та надвлади самоідентифікується та часто ідентифікується оточенням як суб'єкт-носії інноваційної політики в тій чи іншій мірі. Це визначається передусім кількістю років, що були витрачені на політичну кар'єру та особливістю оточення так званого «ближнього кола». Так автор роботи «Номенклатура» М. С. Восленський приділяє розгляду комплексу особливостей правлячого в СРСР прошарку досить велику увагу. Саме це прошарок суспільства здійснює «політичне керівництво суспільством» [11]. Він підкреслює той факт, що кожний управлінець («номенклатурник») має власний простір за який і відповідає – певну «ділянку володарювання» [11]. Владні відносини подібні до середньовічних, а саме, «сюзерен – васал», та є фактично домінуючими у радянській системі. Восленський підкреслює пріоритет влади перед власністю у подібній системі відносин. Для кожного управлінця влада – є самоціллю, змінюється лише позиціонування себе у ній та зовнішня атрибутика. Радянська номенклатура існувала у зовнішньому стилі «бюрократичного напівмодерну»[11]. Представник сучасної «демократичної» номенклатури, беручи участь у політичних процесах в державі орієнтується на власний баланс між владою та отриманою власністю або власністю та отриманою у результаті перетворень владою. «Тоталітарність» подібного homo politicus визначається з одного боку лояльністю до існуючого політичного ладу, а з іншого у прагненні до кардинальних змін у системі. Це викликано необхідністю різкої зміни власного політичного статусу та ролі. «Інша» система фактично надає змогу до блискавичного кар'єрного росту. Дане перетворення зокрема забезпечується подвійними стандартами у поведінці – з однієї сторони як державного службовця а з іншої – як представника корпоративних чи партійних інтересів. Постає чиновника – бюрократа, що має загалом тоталітарну спрямованість, проявляється у виборчому процесі використання адміністративного

ресурсу. Умовою успішних перетворень та успішного реформування є факт подібності лідера та оточення. У сучасному політикумі про подібну тотожність можна говорити лише з огляду на цілу низку поправок різного характеру: 1) менталітет того чи іншого людського співтовариства (народу, нації) сьогодні обмежена рамками глобалізаційних політичних процесів, вимушена заангажованість влади при зовнішньої відкритості - необхідність дотримуватися, відповідатиме демократичним нормам, бути «демократичною владою» в очах світової спільноти приводить до крайнього формалізму. Необхідно відзначити у зв'язку з цим, що сучасні представники влади, які позиціонують себе демократами і часто сприймаються як такі окремими соціальними верствами проявляють більше жорсткості у реальних політичних діях та рішеннях, ніж авторитарні лідери минулого внаслідок величезного розгалуження і тиску на них неформальних зв'язків з бізнес групами, олігархічними кланами та окремими представниками явища так званого великого бізнесу. Можна констатувати те, що, крім того, у подібних випадках існує і конкретні асоціації, серед політичної еліти інспіруючі прихід того чи іншого політика та оволодіння конкретними важелями тиску. Феномен політичної влади в антропологічному вимірі в політико-процесуальній площині розвитку знаходить, як нам здається вираз у сенсі формоутворення незалежної держави. Тут існує кілька інтерпретацій. Найбільш примітним є розгляд суверенної влади в контексті природно-соціальної взаємозв'язку більшість-меншість. Неминучий в даному конкретному випадку і класовий погляд на людину влади, розвиток політичних процесів. Опора на цілий соціальний клас - є головна умова утримання суверенної влади і передачі її. Проте подібний союз і опора так само не є інваріантом в плані проектування його на політичні процеси і політичну дію як таку. У даному контексті на наш погляд цікавою для розгляду є робота Жерара Мере «Принцип суверенітету: історія та основи нової влади». Автор робить достатньою мірою специфічний акцент на антропологічні підстави політики і влади через поняття суверенітету. Тобто він підкреслює той факт, що суверенітет держави природно виникає з уявлень про автономність самого індивіда в його безпосередньому бутті, тобто «постулат вільного суб'єкта й хазяїна самого себе – це початковий антропологічний постулат новітньої політики» [12, с.146]. Цей постулат первинний за всіма параметрами, тим більше, що зачіпає, у тому числі й владні відносини. Можливо інтерпретувати цю сентенцію як розгляд політичної влади - своєрідної речі в собі. Вона є особливою індивідуальною рисою людини політичної у її природній реалізації та інтенсифікує відповідно рух від індивіда до суверенної держави. Людина спирається на державу, держава знаходить опору в людині. Ми вважаємо, що розвиток основних політичних процесів проходить в контексті даного взаємозв'язку, порушення його призводить до продукування ситуації загального регресу, надлому, нестабільності, що має негативний характер. Причини: будь-яке державне формування, по перше - результат спадкоємності, похідної від додержавних і ранньодержавних форм, по-друге, результат спрямованості конкретного людського впливу. У зв'язку з цим виняткове значення мають різні етнокультурні тенденції в розвитку. Вони безумовно знаходять поєднання із сутнісними характеристиками людини тоталітарної: «Бажання і потреба - ось ті дві пристрасті, які складають Homo politicus» [12, с.148]. Людина тоталітарна спрямована на ескалацію сили та насилля як таких. На це її спрямовую перш за все власна ідеологія. Необхідно врахувати також, що і в цивілізованому суспільстві сила залишається визначною ієрархічною ознакою, в свою чергу знищення традиційної моралі та релігії природно підвищує ступінь інстинктивної поведінки особливо у нижчих менш цивілізованих соціальних класів [13]. Вони реалізуються через екстраполяцію на державу у власній природній потенції, тобто крім всього іншого, присутній динамізм соціально-політичного взаємозв'язку. Ми маємо зробити висновок – відсутність подібної екстраполяції закономірно призведе до радикальної індивідуалізації, котра, в тому числі, може знаходити вираження в такому явищі як космополітизм, і держава, яка потребує у ній (екстраполяції) як в повітрі, буде відмирати. Першочерговим кроком в даному разі є відтворення архії як протиставлення радикально-гуманізованому анархічному початку у сучасних політичних процесах, що мають досить різноманітні за походженням джерела-витоки. Виходячи з вищезазначених положень слід підкреслити, що розвиток державотворчих політичних процесів є одним з пріоритетних напрямків реалізації антропологічних чинників. Феномен людини тоталітарної є максимально наближеним до держави як базового інституту політичної системи за умови відповідних соціальних умов. Спорідненість із державою позитивно впливає на розвиток останньої. При чому даний політичний розвиток ми розуміємо у максимально широкому діапазоні.

Людина тоталітарна – не суто політичний феномен. Він подається як всеохоплюючий та на практиці безумовно охоплює більшість сфер життєдіяльності (часто є фрагментарно присутнім,

виходячи в тому числі з цінності самої сфери), хоча беззаперечно домінуючим є - у соціально – культурній. Отже, слід зазначити, що феномен людини тоталітарної присутній у розвитку сучасних політичних процесів. Часто він проявляє себе у формі протестної активності у розвитку революційних процесів, більшість з яких як результат продукують лише збільшення тенденцій до тотального контролю над соціальною системою взагалі та політичною системою зокрема з боку державних органів. Залишається відкритим питання дії представників тіньових центрів влади та впливу, що є притаманним передусім для суспільств з яскраво вираженим «тоталітарним синдромом», нестабільних перехідних систем, які постійно потребують штучного втручання ззовні. До homo totalitaricus в подібному середовищі слід віднести представників правлячої верхівки та бюрократичного апарату як найбільш статичних інституційних формувань, які відтворюють політичні відносини за «традицією» та з урахуванням конкретних міжособистісних зв'язків. Тоталітарна людина сьогодні не є цілком тотожною масовій. Вона скоріше загалом схильна до інтеграції заради виживання. У сучасних умовах вона потенційно має схильність до відтворення себе у невеликих за чисельністю групах однодумців, які можна оцінювати як автономні, радикальні у політичних поглядах, революційні за настроями та, часто, – маргінальні по відношенню до існуючого демократичного ладу. Хоча приналежність до політичних маргіналів у даному випадку не є загальною характеристикою. Подібні групи та їх представники сприяють процесам демократизації, в тому числі, перехідних суспільств. Вони є реальною опозиційною силою; по – друге, концентрують власну увагу навколо переважно соціально-політичного, етнокультурного, етнополітичного та політико – релігійного спектру проблем, що в більшості реально існують та присутні у повсякденному житті певних прошарків населення. Як консервативно налаштовані, вони протистоять різноманітним девіаціям у політичній поведінці та самовираженні. Демократичний виборчий процес для представників даного типу не має вирішального значення оскільки не дає їм за нормальних умов змоги зайняти місце у владі через суттєві законодавчі перепони та відсутність підтримки у суспільстві. Кризові умови у соціально – політичній сфері навпаки надають людині тоталітарній можливість для політичної самореалізації та поширення простору власного впливу. Крім того, стає можливим активно поширювати ціннісні орієнтири, що не збігаються з демократичними. Дослідження феномену людини тоталітарної має не тільки суто теоретичну, але й практичну цінність. Його результати можуть використовуватися при аналізі та оцінці процесів демократизації у сучасних перехідних суспільствах, участі у них окремих політичних лідерів, еліти та пересічних громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Почепцов Георгий. Тоталитарный человек: Очерки тоталитарного символизма и мифологии / Георгий Почепцов. — К. : Глобус, 1994. — 152 с.
2. Гадяцький В. Тоталітаризм на рівні особистості та його подолання / Віктор Гадяцький // Філософія освіти. № 1-2 (8). 2009 [Електронний ресурс].—Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/philedu/2009_1_2/12.pd..
3. Егунева, М.В. Онтологические аспекты тоталитарной личности (опыт философского анализа) : Автореферат канд. диссер. / М.В. Егунева. — ГОУ ВПО "Оренбургский государственный университет".—Оренбург, 2010.—22 с.
4. Сохань И. В. Антикультура тоталитарности / И. В. Сохань [Электронный ресурс].—Режим доступа: http://sbiblio.com/biblio/archive/suhan_anti 2006.
5. Гаджиев К.С. Тоталитаризм как феномен 20 века./ К.С. Гаджиев // Вопросы философии. 1992г., №2
6. Попов А.А., Проскуровская И.Д. Практики расширения возможностей в институционально-антропологической перспективе // Архэ. Культуротехнический альманах. Выпуск 4. Гуманитарная Россия: координаты становления. Томск: Дельтаплан, 2003. С. 30-37.
7. Громыко Ю. В. Институционализм и антропотехника / Ю. В. Громыко //Стыки — 2. [Электронный ресурс].—Режим доступа: <http://mmk-mission.ru/joint6.html> 1998
8. Дюверже М. Политические партии / Морис Дюверже /пер. с франц.—М.: Академический Проект, 2000.—538 с.—(Серия "Концепции")
9. Левада Ю. Человек политический: сцена и роли переходного периода / Юрий Левада // От мнения к пониманию. Социологические очерки 1993-000. — Москва. Московская школа политических исследований, 2000. — 574 с.[Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.levada.ru/levadabook/08.doc>.

© С. Щудло, П. Длугош

10. Зиновьев А. А. Кризис коммунизма / А. А. Зиновьев // Коммунизм как реальность. — М.: Центрполиграф. 1994. — 495 с.
11. Восленский М. С. Номенклатура. Господствующий класс Советского Союза / М. С. Восленский. — М., 1991
12. Мере Ж. Принцип суверенитету: історія та основи нової влади / Жерар Мере / [перекл. з французької Л. Кононовича]. — Львів: Кальварія, 2003. — 216 с.
13. Чалидзе В. Иерархический человек / В. Чалидзе. — М., 1991. С. 39.

Світлана Щудло – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри правознавства, соціології та політології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Пьотр Длугош (Piotr Długosz) – доктор, ад'юнкт кафедри соціології організації та управління Інституту соціології Жешувського університету (Республіка Польща).

УДК 316.74

ОЦІНКА ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ

У статті проведено порівняльний аналіз функціонування системи освіти України та Польщі. Розглядаються макропоказники, що характеризують освіту обох країн. Стаття базується на емпірико-соціологічних результатах Європейського соціального дослідження. Кореляційний аналіз даних опитування у Польщі та Україні дав змогу виявити чинники, що впливають на оцінку системи освіти. Нами доведено, що найбільшою мірою оцінка системи освіти у досліджуваних країнах пов'язується з довірою суспільства до соціальних інститутів.

Ключові слова: освіта, вища освіта, соціальний інститут, європейське соціальне дослідження.

ОЦЕНКА ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ И ПОЛЬШЕ: СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ

В статье проведен сравнительный анализ функционирования системы образования в Украине и Польше. Рассматриваются макропоказатели, характеризующие образование обеих стран. Статья базируется на эмпирико-социологических результатах Европейского социального исследования. Корреляционный анализ данных опроса в Польше и Украине позволил выявить факторы, влияющие на оценку системы образования. Нами доказано, что в наибольшей степени оценка системы образования в исследуемых странах связывается с доверием общества к социальным институтам.

Ключевые слова: образование, высшее образование, социальный институт, Европейское социальное исследование.

ASSESSMENT OF FUNCTIONING OF EDUCATION IN UKRAINE AND POLAND: SOCIOLOGICAL CONTEXT

This article presents a comparative analysis of the functioning of the education system in Ukraine and Poland. We consider the macroeconomic indicators that characterize education in both countries. This article is based on empirical and sociological results of the European Social Survey. Correlation analysis of the survey data in Poland and Ukraine revealed the factors influencing the assessment of the education system. It was proved that most evaluation of the education system in the studied countries correlates with public confidence in social institutions.

Keywords: education, higher education, social institution, European Social Survey.

Постановка проблеми. В епоху формування «суспільства знань» освіта набуває все більшого значення. Для кожної держави розвиток сфери освіти переходить до розряду пріоритетних. На початку ХХІ ст. стає цілком очевидним, – не лише теоретично, а й з реального досвіду, – що стан та динаміка розвитку освіти визначатиме траєкторію подальшого розвитку держави. Все чіткіше усвідомлюється, що знання – це той невичерпний ресурс, який може стати основним фактором розвитку сучасного етапу людської цивілізації та впливати на майбутнє. Від знань залежить не лише економічне зростання, рівень добробуту суспільства, але і якість життя загалом. Е. Тоффлер зазначає,

що «майбутнє кожного практично цілком і повністю залежить від отриманої ним освіти» [1, с.431].

Таким чином, перспективи держави значною мірою визначаються ситуацію у сфері освіти. Стан справ освітньої сфери стає краще зрозумілим при зіставленні вітчизняних показників, з даними інших держав. На нашу думку, зміни інституту освіти мають значною мірою об'єктивно зумовлений характер. Вони суттєво залежать від державної політики у сфері освіти, зокрема інтеграції у міжнародні освітні структури, державних видатків на сферу освіти, ступеня охоплення населення загальною та вищою освітою, чисельності навчальних закладів та якості викладання у них тощо. Виходячи з цього, звернемося до аналізу вказаних макропоказників та зіставимо ситуацію у системі освіти України з ситуацією у системі освіти Польщі. До такого порівняльного аналізу у двох державах-сусідах нас підштовхнули результати соціологічного опитування, що регулярно проводиться у країнах Європи. За результатами опитування 2010 року, оцінка системи освіти респондентами держав Східної Європи суттєво різняться (див. рисунок 1).

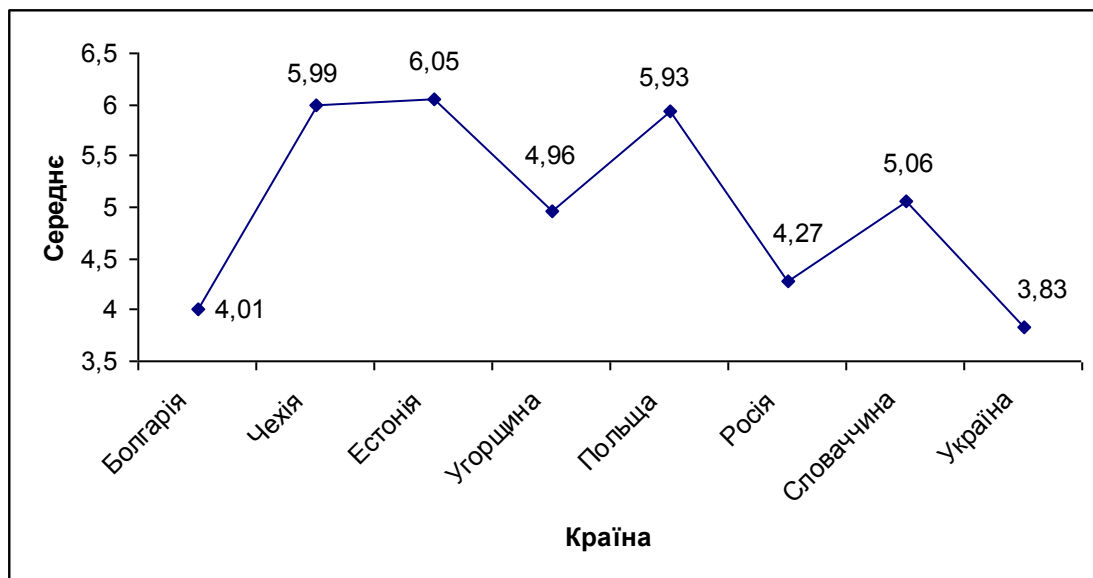

Рисунок 1. Середньозважені показники рівня задоволеності системою освіти у країнах Східної Європи

Максимальні оцінки серед країн Східної Європи отримали освітні системи Естонії (6,05), Чехії (5,99), Польщі (5,93). Найнижчі показники характеризують системи освіти України (3,83), Болгарії (4,01), Росії (4,27). Насторожує, що система освіти України отримала мінімальну оцінку. Привертає увагу різниця відмінності оцінок, висловлених респондентами Польщі та України, відповідно 5,93 та 3,83. Держави Україна та Польща є територіально близькими, межують між собою. Обидві країни проводять активні реформи у системі освіти, є учасницями формування Єдиного європейського простору вищої освіти, однак Польща включилась до Болонського процесу у 1999 році, а Україна – дещо пізніше, у 2005 році. Постає запитання, що зумовлює такі відмінності? Однозначних відповідей на це запитання не знаходимо. Бажання з'ясувати причини такої суттєвої різниці спонукало нас до об'єднання наукових зусиль і проведення спільного українсько-польського дослідження.

Аналіз літератури засвідчив, що науковий доробок з проблеми функціонування системи освіти представлений значною кількістю праць соціологічного, філософського, педагогічного та управлінського напрямів. Однак сучасна ситуація у сфері освіти переконливо доводить, що однозначних переконливих відповідей на питання про якість сучасної освіти, чинники, що її обумовлюють, та критерії, за якими її оцінюють, немає. Соціологічний аналіз проблем освіти активно досліджується та представлений працями як українських дослідників (В. Астахова, В. Бакіров, С. Оксамитна, Є. Подольська, Л. Сокур'янська, В. Чепак та ін.), так і польських (Р. Борович, І.

Бялецькі, М. Захорська, З. Квечінські, М. Незгода та ін.). Водночас, існуючі дослідження більше концентруються на внутрішньоінституційних конфліктах освіти. У нашому дослідженні ми хочемо подолати таку обмеженість і вийти за межі національної системи освіти, порівняти ситуацію у вітчизняній системі освіти з ситуацією у інших державах Східної Європи, звернутися до компаративного аналізу громадської думки щодо функціонування освіти.

Метою нашої статті є порівняльний аналіз об'єктивних показників та суспільних оцінок функціонування системи освіти в Україні та Польщі, а також виявлення чинників, які зумовлюють відмінності.

Виклад основного матеріалу. Важливою характеристикою, що дає уявлення про місце держави у світовому просторі є Індекс людського розвитку. Однією зі складових цього показника є дані про рівень освіти. Порівняння цих даних, на нашу думку, буде одним з кроків до розуміння оцінок, висловлених респондентами Європейського соціального дослідження стосовно національних освітніх систем.

Для аналізу макропоказників використаємо результати Національної доповіді про людський розвиток – 2011 рік [2]. Дані, представлені у таблиці 1, характеризують 2010 рік.

Таблиця 1 – Зіставлення показників індексу людського розвитку України та Польщі (2010 рік)

Показники	Україна	Польща
Індекс розвитку людського потенціалу	0,710	0,795
Середня тривалість навчання (років)	11,3	10,0
Очікувана тривалість навчання (років)	14,6	15,2
ВВП на особу населення (дол.)	6535	17803
Рейтингова позиція	69	41

Станом на 2010 рік за показником ІЛР Україна входить до держав з високим рівнем розвитку, зайнявши 69 позицію зі 169. Польща за цим показником зайняла 41 місце і увійшла до групи держав з дуже високим рівнем розвитку, хоча й посіла у своїй групі передостанню позицію. З даних, вміщених до таблиці 1, бачимо що аналізовані держави суттєво різняться розміром валового внутрішнього продукту у розрахунку на одну особу. Водночас, середня тривалість навчання в Україні є більшою, аніж в Польщі, відповідно 11,3 та 10,0 років. Така невідповідність може свідчити, що зникає кореляція між рівнем освіти населення та доходом держави. Більша тривалість навчання та вища освіченість населення не визначають пропорційно зростання добробуту держави. Це вказує, що населення стає формально освіченим, що суттєво актуалізує проблему якості освіти.

Більш детальний аналіз освітніх показників представлений у таблиці 2.

Таблиця 2 - Зіставлення освітніх показників індексу людського розвитку України та Польщі (2010 рік)

Показники	Україна	Польща
Рівень писемності дорослого населення (% у віці понад 15 років)	99,7	99,5
Населення з середньою освітою та вище (% у віці понад 25 років)	88,2	60,6

Коефіцієнт охоплення початковою освітою (% до населення молодшого шкільного віку)	сукупний	98,4	97,1
	чистий	88,9	95,6
Коефіцієнт охоплення середньою освітою (% до населення середнього шкільного віку)	сукупний	94,4	99,8
	чистий	85,0	93,8
Коефіцієнт охоплення вищою освітою (% до населення старшого шкільного віку)		79,4	66,9
Співвідношення учитель-учень (кількість учнів на одного вчителя)		.*	11,0

*дані відсутні

Таблиця складена за: джерело[3], [4]

Дані, наведені у таблиці 2, вказують, що в цілому освітні показники України є досить високими. На думку експертів, саме освітня складова ІЛР забезпечує Україні місце у групі країн з високим рівнем розвитку, оскільки інші складові – обсяг ВВП та тривалість життя, – суттєво тягнуть Україну вниз. Разом з тим, суттєво вищі показники включення населення в освітню сферу, як середню, так і вищу, за логікою, мали б зумовлювати і вищий рівень задоволення населення отриманою освітою. Однак прогнозована ситуація дисонує з результатами Європейського соціального дослідження.

Показники, наведені у таблиці 3, характеризують систему вищої освіти України та Польщі.

Таблиця 3 - Освітні макропоказники України та Польщі у 2010 році

Показники	Україна	Польща
Частка ВВП, що виділена на освіту (%)	8,1	5,7
Чисельність населення (тис. осіб)	45 634	38 200
К-ть вищих навчальних закладів I – IV рівні акредитації (на початок 2010/2011 рр.)	846	470
Студентів у вищих навчальних закладах (університетах, академіях, інститутах) (тис. осіб)	2 491,3	1 927, 762
К-ть університетів у «шанхайському» рейтингу	0	2 (2010р.) 3 (2011р.)
Частка безробітних випускників	16,2	13

Таблиця складена за: джерело [4], [5], [6]

Аналіз показників таблиці 3 вказує, що за часткою ВВП, що виділяється на освіту, Україна суттєво випереджує Польщу. Треба відзначити, що відповідно до Конституції України, розміри бюджетних асигнувань на освіту повинні становити не менше 10% ВВП. Однак жодного разу з 1991 року не вдалося вийти на такий рівень фінансування освіти. В той же час, така норма законодавства є досить декларативною і навіть, на нашу думку, завищеною. За офіційними даними, у світі лише декілька країн витрачають на освіту більше 10% національного доходу. Це здебільшого невеликі острівні держави, розташовані в Тихому океані або Карибському басейні. З іншого боку, висока

частка виділених державою фінансових інвестицій в освіту є суттєво менша в грошовому еквіваленті, аніж 3-5 %, які виділяють високорозвинені держави з високим ВВП.

З даної таблиці бачимо, що кількість вищих навчальних закладів в Україні є значно більшою, аніж в Польщі, і рівень залучення молоді до здобуття вищої освіти є також вищим. Разом з тим, це тягне за собою проблему працевлаштування випускників. Частка безробітних випускників (за даними офіційної статистики) є вищою, аніж у сусідній Польщі. Насправді, цей показник занижений, а ще сумніше виглядає ситуація стосовно працевлаштування випускників за здобутим фахом. Ця проблема не є суто українською, вона постає не менш гостро і в Польщі.

Шукаючи відповідь на питання про відмінності оцінок системи освіти в Польщі та Україні, слід взяти до уваги стан науки в обох країнах. Одним з показників цієї позиції є Шанхайський рейтинг. До списку 2010 року увійшов Варшавський університет, а 2011 року – уже три польські університети – Варшавський, Ягеллонський та Катовіцький. Українським університетам жодного разу не вдалося увійти до цього рейтингу. Окремим питанням є специфіка критеріїв формування даного рейтингу, навколо яких не вщухають дискусії, однак відсутність України у цьому списку мусить наводити на думку про якість вітчизняної вищої освіти та запровадження європейських освітніх стандартів.

Підсумовуючи проведений аналіз, бачимо, що об'єктивні показники освітньої сфери не дали нам змоги просунутися у напрямі розуміння ставлення населення до освіти та мотивів оцінки. За логікою, наведені показники, більшість з яких на користь України, мали б корелювати з суспільним ставленням до освіти. Маючи протилежну ситуацію, спробуємо провести аналіз емпірико-соціологічних даних і виявити чинники, що впливають на оцінку освіти.

Методологія дослідження. Для аналізу використано дані п'ятої хвилі Європейського соціального дослідження (European Social Survey), проведеного 2010 року на репрезентативних вибіркових сукупностях країн Східної Європи, в тому числі України та Польщі. У Польщі опитано 1751 респондент, в Україні – 1931 особа. Для аналізу нами використано масив даних, розміщений на сайті ESS [7].

Аналіз результатів ESS дав змогу виявити суттєві відмінності в оцінці системи освіти респондентами Польщі та України, що засвідчують результати дослідження, відображені на рисунку 1. Метою нашого аналізу буде пошук відповіді про причини цієї відмінності у поглядах респондентів двох сусідніх країн. Серед переліку змінних ми спробуємо віднайти ті, які визначають різницю у поглядах на освіту між Польщею та Україною. Пошук залежності між рівнем задоволеності системою освіти та незалежними змінними дасть змогу зрозуміти, що має вплив на формування оцінок системи освіти в обох країнах. Результати кореляційного аналізу подані у таблиці 1.

Таблиця 1 – Кореляції задоволеності системою освіти

Змінна	Україна	Польща
Задоволеність життям	0,215	0,217
Зв'язок з етнічністю	0,051	–
Вік	– 0,097	–
Навчається	0,072	0,065
Оцінка матеріального стану	0,091	0,066
Додаткова освіта	– 0,074	0,118
Задоволеність працею	0,077	0,122
Довіра інституційна	0,398	0,367
Довіра особистісна	0,238	0,154
Місце проживання	–	0,073
Рівень освіти	–	– 0,115
Кількість років навчання	–	– 0,136
Зацікавленість політикою	–	0,091
Участь у виборах	–	0,068

У Польщі задоволеність системою освіти корелює з інституційною довірою ($r = 0,367$)¹. Це означає, що ті, хто мають довіру до державних інституцій, також добре оцінюють і систему освіти. Суттєвою також є кореляція рівня задоволеності системою освіти та задоволеності життям ($r = 0,217$). Відчуття особистого комфорту та задоволеності життям сприяє високій оцінці інших аспектів. Так, висока оцінка системи освіти корелює з особистісною довірою ($r = 0,154$)². Особи, які характеризуються високою довірою до інших людей, також добре оцінюють систему освіти. Таким чином, наявність довіри до інституцій держави та інших осіб, а також задоволеність життям визначають позитивний імідж системи освіти.

На рівень оцінки системи освіти має вплив кількість років навчання респондента ($r = -0,136$). Однак цей вплив є оберненим: більша кількість років навчання визначає нижчу оцінку освіти. Можливо, більш освічені особи бачать більше недоліків у системі освіти. На це вказує також кореляція з рівнем освіти ($r = -0,115$), показник якої також є від'ємним: чим вищий рівень освіти респондентів, тим нижчою є оцінка освіти. З цих даних очевидним є висновок, що більш освічені особи більш критично та нижче оцінюють систему освіти.

Рівень задоволеності системою освіти також корелює з задоволеністю працею ($r = 0,122$). Чим вища задоволеність працею, тим більша задоволеність і системою освіти. Припускаємо, що особи, задоволені працею, мають підстави бути задоволені і освітою, оскільки їх професійний статус визначається здобутою освітою. Задоволеність системою освіти корелює з отриманням додаткової

¹ Довіра визначалась шляхом виявлення довіри до парламенту, системи права, поліції, політиків, політичних партій, Європейського парламенту та ООН, Для аналізу сформовано інтегральний індекс довіри.

² Особистісна довіра вимірювалась питанням: чи більшості людей можна довіряти?

освіти ($r = 0,118$). Вищий рівень задоволеності освітою є серед осіб, які не отримували додаткової освіти. Це може означати, що особи, які отримали додаткову освіту, таким чином мусили покрити недоліки отриманої першої освіти. Така ситуація спонукала їх до нижчої оцінки системи освіти. Дещо нижчою, однак статистично значимою, виявилась залежність з оцінкою матеріальної ситуації ($r = 0,066$). Чим краще оцінена респондентом матеріальна ситуація, тим вищою є оцінка системи освіти. Задоволеність системою освіти корелює також з місцем проживання ($r = 0,073$). Респонденти сіл та малих міст більш задоволені освітою, ніж мешканці великих міст. Вищі оцінки системи освіти корелюють з перебуванням у системі освіти ($r = 0,065$). Краще оцінили систему освіти респонденти, які в даний час навчалися. Виявлено також кореляцію з зацікавленням політикою ($r = 0,091$). Особи, які мали менше зацікавлення політикою, краще оцінювали систему освіти. Кращі оцінки системи освіти виставили особи, які не брали участі у виборах ($r = 0,068$).

Отже, результати кореляційного аналізу вказують, що оцінка системи освіти поляками є функцією довіри до державних інституцій та інших людей. Позитивна оцінка системи освіти є частиною цієї довіри. В цілому, як засвідчують дані, позитивне ставлення до життя (щастя) формує також оцінку системи освіти. Особи, задоволені життям, висловлюють високу оцінку системі освіти.

Перший вимір має характер системний і пов'язаний з культурою довіри. На той факт вказує зв'язок довіри до системи освіти з позитивною оцінкою матеріального стану. Однак викликає подив і потребує додаткового аналізу той факт, що частіше позитивно висловлювалися про освіту особи, більш віддалені від політичного життя.

Другий вимір насамперед пов'язаний з рівнем освіти. Чим він вищий, тим гірше оцінюється освіта. Більш освічені особи бачать більше недоліків та проблем в освіті. Ймовірно, що висловлені оцінки є результатом установок та очікувань тих осіб. Респонденти, які здобули освіту та не змушені додатково навчатися, мають краще уявлення про освіту, ніж ті, хто додатково навчається. Очевидно, вони змушені надолужувати недоліки отриманої освіти, що знижує задоволеність станом речей в освіті. Задоволеність працею сприяє позитивним оцінкам освіти, оскільки особи значною мірою забезпечили собі роботу завдяки отриманій освіті. Краще також висловлюються стосовно освіти учні та студенти, які є учасниками освітнього процесу.

Отже, як засвідчують отримані дані, в Польщі більш задоволені освітою ті, хто має високу загальну довіру, є щасливим, має нижчу освіту, не цікавиться політикою і не повинен додатково вчитися. Ми проаналізували дані, що характеризують ставлення до системи освіти у Польщі. Нагадаємо, що Польща за результатами ESS належить до країн з високим рівнем задоволеності системою освіти.

Протилежною є ситуація в Україні. За результатами проведеного опитування, вона належить до держав, де задоволеність освітою є дуже низькою. Проаналізуємо механізми формування оцінок респондентами з України. Результати кореляційного аналізу вказують, що на Україні, як і в Польщі, вищі оцінки системи освіти висловлюють особи, задоволені життям ($r = 0,215$). На позитивну оцінку системи освіти має також вплив довіра до соціальних інститутів ($r = 0,398$) та довіра особистісна ($r = 0,238$). Чим вищою є довіра до інституцій, тим вища оцінка системи освіти. Задоволеність життям і довіра є головними детермінантами оцінки системи освіти в Україні.

Також виявлено залежність між приналежністю до етнічної групи та оцінкою системи освіти ($r = 0,051$). Вищою є оцінка системи освіти українцями, ніж етнічними меншинами. Задоволеність системою освіти також корелює з віком ($r = -0,097$). Молоді респонденти краще оцінювали систему освіти, ніж старші. Також виявлено зв'язок задоволеності освітою з перебуванням в системі освіти ($r = 0,072$). Учні та студенти краще оцінювали освіту, ніж особи, які безпосередньо не включені в систему освіти. Таким чином підтверджується факт, що перебування в системі освіти позитивно позначається на оцінці цієї системи. Має вплив на позитивну оцінку системи освіти в Україні і матеріальний стан респондентів ($r = 0,091$). Краща матеріальна ситуація визначає вищу оцінку системи освіти. З'являється також зв'язок задоволеності освітою з отриманням додаткової освіти ($r = -0,074$). Однак в Україні, на противагу Польщі, системою освіти задоволені ті, хто навчається додатково. Ймовірно, можливість додатково навчатися схиляє цих осіб до позитивної оцінки системи освіти. Також нами виявлено зв'язок задоволеності системою освіти та задоволеності працею ($r = 0,077$). Чим вищою є задоволеність працею, тим вищою є задоволеність освітніми інституціями.

Отже, на задоволеність системою освіти в Україні впливає довіра та задоволеність життям. Виявлено, що культура довіри має вплив на оцінку функціонування різних вимірів суспільного життя.

Особи з вищим рівнем довіри частіше будуть позитивно оцінювати різноманітні аспекти соціальної реальності. Такий механізм, очевидно, є універсальним та характерний і для Польщі, і для України. На оцінку освітньої системи мали також вплив такі змінні, як задоволеність працею, оцінка матеріальної ситуації та включення в систему освіти. Вище оцінювали освіту респонденти, які включені в систему освіти, які були задоволені працею та мали добрий матеріальний стан. Ідентичні механізми спостерігаються і в Польщі. Підтверджується, що вони мають універсальний характер. Однак з'являється різниця за умови отримання респондентами різних країн додаткової освіти. У Польщі респонденти, які отримували додаткову освіту, менше задоволені системою освіти, що зумовлюється витратами додаткових ресурсів задля покриття недоліків отриманої освіти. В Україні особи з додатковою освітою мають кращу думку про систему освіти. Можливо, вони переконані, що можливість додатково вчитися є перевагою системи освіти. У Польщі також спостерігається, що краще освічені особи є більш критичними стосовно освітньої реальності.

Отже, проаналізувавши найвищі коефіцієнти кореляції, можна констатувати, що оцінка системи освіти обумовлюється в однаковий спосіб як в Україні, так і в Польщі. Основною складовою цієї оцінки є довіра. Можливо оцінку системи освіти слід трактувати як елемент довіри. В культурах, де довіра є вищою, оцінка освіти також буде вищою, а там, де довіра є низькою, очікуємо гірше значення.

Висновки. Проведений емпірико-соціологічний аналіз ставлення суб'єктів освітнього простору до системи освіти дав змогу виявити чинники, які впливають на суспільну думку та формування оцінок. Об'єктивні показники, що характеризують систему освіти, – обсяг державних інвестицій в освіту, чисельність навчальних закладів, охоплення населення різними щаблями освіти, тривалість навчання, тощо – самі по собі не забезпечують якості освіти та не гарантують високої суспільної оцінки системи освіти. Суспільство як один з суб'єктів освітнього простору вибудовує свої оцінки виходячи з рівня інституційної довіри. Якість освіти трансформується в цілому у якість життя. Більшого значення набувають не формальні показники освіченості, а результати, які забезпечують громадянам відчуття матеріального, соціального, психологічного комфорту. Подальші наші дослідження будуть спрямовані на виявлення особливостей оцінки системи освіти студентською молоддю України та Польщі та механізмів формування цієї оцінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Тоффлер Э. Шок будущего [Текст]: Пер. с англ. / Э. Тоффлер. — М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. — 557с.
2. Національна доповідь про людський розвиток — 2011. Україна: на шляху до соціального залучення [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.undp.org.ua/files/ua_95644NHDR_2011_Ukr.pdf
3. Інформаційно-аналітичні матеріали до початку нового 2011—2012 навчального року (дошкільна, позашкільна, загальна середня освіта) [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/publish/article?art_id=50877&cat_id=46939
4. Вищі навчальні заклади. Загальноосвітні навчальні заклади [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
5. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua>.
6. Academic Ranking of World Universities [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.shanghairanking.com/>
7. European Social Survey [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.europeansocialsurvey.org/index.php>.

© Яцишина Г. А.

Яцишина Г. А. – здобувач кафедри філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

УДК 121.7+34

**гене́за осми́слення власно́сті
в соціально-філософському пізнанні**

В статті здійснено аналіз розвитку поглядів на проблему власності, показано її взаємозв'язок з категоріями справедливості, свободи, гідності людини.

Ключові слова: *власність, майно, економіка, багатство, справедливість, розум.*

**ГЕНЕЗИС ОСМЫСЛЕНИЯ СОБСТВЕННОСТИ
В СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКОМ ПОЗНАНИИ**

В статье осуществлен анализ развития взглядов на проблему собственности, показано ее взаимосвязь с категориями справедливости, свободы, достоинства, человека.

Ключевые слова: *собственность, имущество, экономика, богатство, справедливость, разум.*

**GENESIS UNDERSTANDING OF PROPERTY
IN THE SOCIAL-PHILOSOPHICAL COGNITION**

The paper analyzes the development of views on the issue of property, its relationship with the categories of justice, freedom and dignity is shown.

Keywords: *property, ownership, economy, wealth, justice, reason.*

Інтерес до проблеми власності впродовж всієї інтелектуальної історії людства обумовлений багатством її змісту. Власність – не лише економічна категорія, а була і залишається постійним об'єктом соціально-філософського аналізу, оскільки в ній містяться глибокі екзистенційні й раціональні смисли життя. Адже власність концентрує в собі бажання, прагнення, очікування людини. Вона є умовою, яка забезпечує свободу людини за допомогою системи законів – правових, адміністративних, моральних. Уявлення про те, що таке і якою повинна бути власність, формувалось впродовж всієї історії розвитку філософського знання, невід'ємного від економічного і соціального буття людини.

Систематизація міркувань про власність формується вперше в античній інтелектуальній традиції. Різні підходи, трактування, уявлення давньогрецьких мислителів виділяють власність як умову, котра визначає різні моральні якості людини в суспільному житті – щедрість, марнотратство, скнарність, ощадливість і т.д. З відношенням до власності (для деяких вона може бути лише майном), пов'язані такі схильності, звички, як «розкіш», виявлена в щедрості: це коли відсутнє володіння «серединою», тобто мірою. Адже надлишок майна приводить до безглуздої розкоші, позбавленої смаку, зрештою – до «дріб'язковості» [2, с. 237].

Разом з тим античні мислителі аналізували категорію власності як об'єктивну даність, як результат відносин власності і права власності, виводячи звідси закони життя і розвитку сучасного їм суспільства. Вважається, що саме давньогрецькі філософи першими сформулювали ту моральну і правову традицію у відносинах власності, котру народ в самій Греції в основному не визнавав і як правило здійснював опір узаконенню індивідуальної власності. Відомо, що заради добробуту суспільства Демокріт вважав необхідним соціальну, політичну й економічну рівність його повноправних членів. Платон з метою недопущення виникання корисливих інтересів у правителів в моральних устоях своєї держави пропонував законодавчо закріпити заборону останнім володіти «будь-якою власністю» [1, с. 19 - 20].

Найвидатніший давньогрецький філософ Арістотель відносив власність до категорії «влади». Розрізняючи «політичну владу» і «владу від природи», вчений трактував останню як панівне становище осіб, які «за своєю природою стоять вище тих людей, які є нижчими». Стверджуючи, що матеріальні блага і раби «за природою можуть належати іншим людям» і виступати предметом володіння, мислитель був переконаний, що «одним за природою належить панувати, іншим – користися» [1, с. 128]. Відтак власність за Арістотелем – це влада власника над об'єктом власності, здобута ним на основі природних переваг.

Отже, власність – це об'єкт володіння, користування нею завжди нерівне: в одному випадку майном користуються відповідно до мети призначення, а в іншому випадку – зовсім ні. Зазначимо, що мислитель не вникає в структурні тонкощі товарного виробництва, його більше цікавлять «похідне» від

володіння власністю, те, що нею породжується. Зокрема, це ряд таких важливих явищ економічного і суспільного життя, як поділ праці, господарство, обмін, багатство, вартість у її двох видах, розподіл, володіння, справедливість, і в їхньому контексті – гроші, які є способом «зняття» виникаючих між ними розбіжностей і антиномій. Багатство – це прояв, виявлення власності, воно є її законом, оскільки виражає взаємозв'язок всіх елементів господарської системи. Багатство – сфера, «область, основа і об'єкт «економії» класичної епохи» [12, с. 193], - зазначає М.Фуко.

В Стародавньому Римі, в силу особливостей його соціально-політичного й економічного розвитку, проблема «власності» обумовлює формування правової свідомості. Але у праві Стародавнього Риму відсутня єдина дефініція «власності», заснована на уявленні про неї як цілісну інституцію. У юридичній конструкції «права власності» існувало кілька самостійних правових можливостей, основними з яких були володіння, користування і розпорядження речами, тваринами, рабами. Тим самим встановлювалася своєрідна система узаконених державою «правил гри», яка регламентувала відносини власності. Перераховані правові можливості (володіння, користування, розпорядження) тісно пов'язувалися змістом «права власності», оскільки користування об'єктами власності було можливим лише «за умови фактичного володіння ними» [2, с. 242].

В переході до християнської світоглядної парадигми проблеми економічного буття і господарської діяльності, - багатства, власності, грошей, ціни і т.д. - набували зовсім іншого звучання. Хоча не відмінило самого факту існування власності, яка залишалась важливою проблемою як для суспільства, так і філософії. Теологічні філософські концепції, засновані на ідеї рівності усіх людей перед Богом, визначали власність як дар Творця людям. Так, в усіх «п'ятикнижжях» Мойсея проголошувався принцип справедливості, заснований на визнанні недоторканності шести основних прав людини: на життя, власність, одяг, житло, працю, відпочинок. Водночас праведним вважалось життя, присвячене виконанню кожним своїх обов'язків на основі усвідомлення того, що земні блага довірені людині Богом. Відтак людина проголошувалась не стільки господарем, скільки управителем своєї власності за «вищою довіреністю». А тому спільну роботу по «облаштуванню світу» не можна виконати інакше, чим як «накопичити багатство». Тобто перед лицем Бога Єдиного «обов'язок кожної людини – множити багатство, не лише для себе, але і скрізь навколо» [4, с. 48], - зазначає Н.Бондер.

Розглядаючи приватну власність як законну інституцію людського суспільства, видатний мислитель середньовіччя Тома Аквінський засуджував вимоги «еретиків» про передачу майна від багатих до бідних відповідно до вчення раннього християнства. Наголошуючи на законності існування приватної власності як основи встановленого Богом порядку, що уможливило певну стану ієрархію, він підкреслював: «Подібно до того, як людина від природи гола, а одяг є результатом її власного винаходу, так і право природної власності дано не природою, а людським розумом» [6, с. 123 - 124].

Відтак власність забезпечує порядок у господарському житті на мирне співіснування людей, які більше працюють і менше сперечаються. Водночас, проголосивши єдиним власником усіх благ Бога, мислитель стверджував, що кожна людина повинна володіти і розпоряджатись своєю власністю так, як би остання належала усім, що знаходить свій прояв у «готовності поділитись із бідними і нужденними» [6, с. 125]. Однак згідно до статичної точки зору, відповідно до якої кожний займає своє місце і залишається на ньому все життя, встановлюються міра багатства й власності. Людина «багата володіє такою кількістю благ, які відповідають її соціальному статусу» [14, с. 135]. Іншими словами, ніхто не може своєю працею досягнути більш високого положення, і відповідно, не може нажити собі багатства, котре забезпечує цей високий рівень.

Отже, незважаючи на «тотальне» проникнення релігійних цінностей у всі сфери суспільства, прагнення церкви побудувати життя на Богом даній землі відповідно християнським заповітам і настановам, власність залишалася не тільки соціальною і філософською проблемою, але й важливим атрибутом земного життя.

В XIV - XV століттях стверджується думка, що завдяки своїй праці кожний може піднятися по «соціальній драбині», здобути власність і розбагатіти. Праця є основою праведності і справедливості. За переконанням В.Зомбарта, в цей час народжується «принцип соціальної активності індивіда. Його розповсюдження і ствердження багато в чому сприяло зародженню підприємницького руху, котрий ставив безпосереднього мету – власність і багатство. В XIV столітті спостерігається «панування мамоністичних тенденцій», скрізь «багатство і власність вихваляються як необхідні культурні блага» [5, с. 26]. Аскеза, терпимість, святість, помірність поступово відходять на другий план, на перше місце висувається виробник, суб'єкт діяльності, сповнений бажання діяльності, мети досягнення головного блага – багатства, майна, власності. Починає відбуватися «перетворення всього суспільства, охопленого духом підприємництва» [13, с. 29], - зазначає Р.Л.Хайлбронер.

Як відомо, епоха меркантилізму, яка охопила тривалий історичний період (XV-XVIII ст.), стала процесом заміни в економіці провідних західноєвропейських країн натурально-феодальної господарської системи ринково-підприємницькими економічними відносинами. В цей період філософська думка починає відмовлятися від релігійних догм і звертається до реальних проблем господарської практики [6, с. 137].

Це знайшло яскравий вияв у філософських поглядах на концепцію власності. М.Монтень в своїх знаменитих «Дослідах» критикував становий розподіл і облаштування сучасного йому суспільства, ідеалізуючи суспільство первісне, яке не знало майнової нерівності і соціального положення відповідно до величини власності. Він вказував, що «всі люди повинні бути рівні за своїм природним правом» [11, с. 297]. Н.Макиавеллі, який досліджував внутрішньодержавні суперечності, однією з їх причин назвав нерівномірність розподілу власності між членами суспільства. Він вважав найбільш доцільним шляхом її подолання створення прошарку багатого, заможного торгово-ремісничого населення, чиє «володіння певною власністю буде утримувати його від якихось невірноважених дій і вчинків» [10, с. 315].

Становлення раціонального знання та його розрив з релігією в епоху Нового часу пов'язана з «економічними революціями», які започаткували епоху капіталізму. Саме з цього часу власність стає наріжним каменем кожної теорії, яка брала на себе відповідальність вирішити проблеми суспільства і людини. На зміну уявленням про власність як про «добро» чи «зло» у відповідності до настанов Священного Письма приходить усвідомлення власності як важливого механізму узгодження інтересів окремих індивідів та суспільства в цілому щодо задоволення існуючих потреб [2, с. 254].

Підкреслимо, що з початком капіталізму власність стає справою не божественною, а людською. У творі «Два трактати про правління» Дж. Локк, не заперечуючи загальної належності існуючих ресурсів, переданих Богом людству в цілому, виходить з того, що об'єкти спільної власності шляхом докладання праці окремої особи (об'єднання з особистою власністю) можуть перетворюватись у приватну власність. На його думку, «вилучення частини того, що є спільним, і витягнення його із стану, у якому його залишила природа, започатковують власність» [101, с. 278]. Найважливішим засобом привласнення благ є їх поєднання з людською працею. «Людина ніби відгороджує їх своєю працею від спільного надбання» [101, с. 279], - писав мислитель. Авторитет праці обумовлений авторитетом теорії «трудової вартості» на той час.

Досліджуючи соціальні й етичні проблеми, видатний шотландський філософ Д.Юм пов'язує їх з аналізом поняття «власність», розглянутої в ряді аспектів: у першу чергу вона визначається як благо, володіння яким закріплюється «законами справедливості», що встановлювалися, як тоді (у XVII – XVIII ст.) передбачалося, новим суспільним порядком. Виходячи з властивостей свого стилю аналізу, Д.Юм «психологізує» власність, яка стверджена «в певному внутрішньому відношенні, тобто в певному впливі, який здійснюється зовнішніми відношеннями предмета на наш дух і вчинки» [15, с. 684]. Власність є відношення, яке здійснює найбільший вплив на такі афекти, як гордість, шана, марнославство та ін. Власність – це вид відношення, яке зумовлює зв'язок між особистістю і суспільством. Бути власником якої-небудь речі або майна – означає бути єдиною особою, яка по існуючим законам має право розпоряджатися нею і насолоджуватися вигодами від неї. Спостереження показує, пише філософ, що «всі питання власності підлягають сфері компетенції цивільного права, яке розширяє, обмежує, видозмінює і переробляє правила природної справедливості відповідно до приватної вигоди кожного члена суспільства» [15, с. 188]. Тому державний устрій, який сприяє збереженню власності – збільшує сили, уміння, активність і безпеку людей. Сама ж власність як відношення виявляє себе як зведення «до всякого роду володінь, придбаним за допомогою загарбання, працюваності, права, данини, спадкування, договору і т.д.» [15, с. 238]. Тут, крім знаменитої тези Т.Гоббса «війна всіх проти всіх», проглядаються просвітительські сподівання на угоду, договір, совість, розум та інші раціональні чесноти, які повинні привести до «задовільного» для всіх суспільного буття.

Значимо, що концепція власності, вироблена в англійській філософії, справила значний вплив на трактування цього феномену представниками інтелектуальної еліти інших західноєвропейських країн. Так, у працях видатного французького мислителя-економіста, засновника школи фізіократів Ф. Кене знайшла відображення ідея «природного порядку», заснованого на економічній свободі, недоторканності приватних інтересів та права власності. Природне право вчений трактував як «право людини на річ, придатну для використання», обмежуючи власність «дійсним володінням, здобутим працею, без порушення права володіння третіх осіб» [8, с. 239].

Увага до проблеми власності в епоху Просвітництва обумовлена прагненням втілити в життя

гуманістичні проекти громадянського суспільства, відповідні законам розуму. Варіанти вирішення цих проектів реалізуються в концепціях видатних представників німецької класичної філософії. У процесі розгляду проблеми «володіння» І. Кант акцентує увагу на власності, яка є «зовнішнім предметом» її власника, що має на неї права. Власник, він же володар, може розпоряджатися своєю річчю, предметом відповідно своєму розсуду і бажанню. Але І.Кант - гуманіст-просвітитель, тому для нього людина «може бути тільки своїм власним володарем, але не власником самої себе, не говорячи вже про те, щоб бути власником інших людей» [8, с. 640]. Людина у своїй особі відповідальна за людство в цілому. Для І.Канта власність - засіб, але не мета, тому що метою є людина. Таким же засобом є і власність, завдяки якій відбувається взаємний обмін праці людей. Звідси випливає, що власність, оскільки вона здобуваються різними способами, є лише сумою зусиль праці, якою люди немовби розраховуються один з одним. Тільки таким чином, вважає мислитель, власність може стати законним засобом обміну працею між членами суспільства. Тим самим стати власністю [2, с. 278].

Методологічний аспект проблеми власності теоретично оформив Г.В.Ф.Гегель у «Філософії права». Соціально-історичне буття людей у цілісності його духовно-ідейної і політико-економічної сторін є тією новою проблемою в німецькій класичній філософії, яку мислитель ставив і розробляв у своїй творчості. Для нього поняття «власності» пов'язане з цілим аспектом духовно-інтелектуального життя індивіда - права, свободи, моралі, релігії, держави тощо. Він вважав відносини власності тією «віссю», навколо якої обертається все законодавство і з якою так чи інакше співвідносяться більшою частиною права громадян. Найважливішою передумовою власності Г.Гегель вважав розум і свободу. «Розумність власності полягає не в задоволенні потреб, а в тому, що знімається гола суб'єктивність особистості. Лише у власності особа виступає як розум» [3, с. 101] - зазначав мислитель. У власності особистість знаходить для себе «зовнішню сферу свободи» [3, с.101]. Власність сама по собі є щось безпосередньо «відмінне» і «відокремлене» від особистості. Відтак привласнення він характеризував як «маніфестування», доведення до загального відома панування волі людини над річчю, а власність - як поєднання речі (невільної, знеособленої субстанції) і волі людини, вираженої у певних цілях, тобто «підпорядкування об'єкта суб'єкту» [3, с. 101 - 102]. За цих обставин поява у суб'єкта господарювання та спрямування ним своєї волі на досягнення цієї мети виступали найважливішими передумовами власності.

Всі речі можуть стати власністю людини, котра має право отриману, взятую, придбану річ переробити в свою волю, тому що річ не має самооцінки, а є щось «зовнішнє самій собі» [3, с. 104]. Власність є істотною метою «для себе». Звідси робиться висновок про те, що у власності проявляється воля як моя «особиста воля», тобто як «воля одиничного», в силу чого «власність одержує характер приватної власності» [3, с. 105], а спільна власність стосовно приватної власності представляє «поле для сваволі» [3, с. 105].

Запропонований німецьким філософом підхід до розуміння власності знайшов відображення у сучасній економічній теорії, яка через прагнення людини до речі позначає не суб'єктно-об'єктні відносини, а в якості загальної волі аналізує суб'єктно-об'єктні зв'язки. Противники такого підходу звертають увагу на те, що власність не може бути визначена в якості відношення суб'єкта до об'єкта як «неживого» предмета. Водночас саме трактування об'єкта власності як «неживого» предмета виражає певне відношення до нього, засноване не на рівноправності сторін, а на пануванні однієї з них, підпорядкуванні об'єкта суб'єкту. За цих обставин особа, яка вкладає свою ідею в річ, перетворює останню у своє «наявне буття». Наслідком чого стає зміна особистості, яка стає особистістю наявною, і зміна речі, яка олюднюється, суб'єктивізується [14, с. 286]. Для Г.Гегеля, таким чином, власність не може існувати поза духом, тобто інтелектом людини.

Таким чином, впродовж всієї історії свого формування власність була постійним об'єктом соціально-філософського аналізу. У вирішенні проблеми власності фокусувалися позиції мислителів, які визначали не лише шляхи теоретичного пошуку сенсу життя, а й практичну доцільність такого пошуку. Процес розвитку філософського знання показав, що проблема власності є атрибутом культури мислення кожної епохи – античності, середньовіччя, Ренесансу, Нового часу. В залежності від пріоритетів даної епохи власність вирішувалась у відповідних контекстах – морально-етичному, теологічному, меркантилістському, раціональному, соціально-етичному. Головне завдання кожного мислителя – знайти місце власності в світі основних смислів буття людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Аристотель*. Політика / Аристотель; пер. з давньогр. та передм. Кислюка О. - К.: Основи, 2000. - 239 с.
2. *Базилевич В. Д.* Інтелектуальна власність: креатини метафізичного пошуку / В. Д. Базилевич, В. В. Ільїн – К.: Знання, 2008. – 687 с.
3. *Гегель Г. В. Ф.* Філософія права / Г. В. Ф. Гегель- М.: Мысль, 1990. - 524 с.
4. *Ескевич И. В.* Метафізика денег. Три действия с прологом и эпилогом / И.В. Ескевич. – М.: ЭКСМО, 2008. – 272 с.
5. *Зомбарт В.* Буржуа. Евреи и хозяйственная жизнь / В. Зомбарт; перевод с нем. – М.: Айрис-Пресс, 2004. – 624с.
6. Історія економічних учень: Підручник / за ред. В. Д. Базилевича - К.: Знання, 2004. - 1300 с.
7. *Кант И.* Сочинения в шести томах. Т.6 / И. Кант - М.: Мысль, 1966.-743 с.
8. *Кенэ Ф.* Избранные зкономические произведения / Ф. Кенэ. - М.: Экономика, 1960. – 490с.
9. *Локк Дж.* Сочинения в 3 т. - Т. 3/Дж. Локк – М.: Мысль, 1988. - 668 с.
10. *Макиавелли Н.* Государь.: Сочинения / Н. Макиавелли. – М.: Эксмо-Пресс; Харьков: Фолио, 1998. – 656 с.
11. *Монтень М.* Опыты. В 3 кн. – Кн. 2 / М. Монтень. – М.: Наука, 1987. – 704 с.
12. *Фуко М.* Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / М. Фуко. – СПб., А-сad, 1994. – 406 с.
13. *Хайлбронер Р. Л.* Философы от мира сего / Роберт Л. Хайлбронер; пер. с англ. И. Файбисовича. – М.: Издательство КоЛибри, 2008. – 432 с.
14. *Элоян М. Р.* Хозяйство и религия (М. Вебер, С. Булгаков, В. Зомбарт) / М.Р. Элоян//Философия хозяйства. – 2003. - №(25). – С. 132-146.
15. *Юм Д.* Соч. в 2-х т. – Т. 1. -М.: Мысль, 1966. – 718 с.

ЗМІСТ

<i>Берегова Г. Д.</i> ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН В АГРАРНИХ ВНЗ	4
<i>Большакова О. В.</i> ЄДНІСТЬ СВІДОМОСТІ ТА ПРАВОСВІДОМОСТІ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ КОНТЕКСТ	8
<i>Бондар Л.В.</i> КРЕАТИВНІ ВИМІРИ ЩАСТЯ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ	14
<i>Бурдейна Т. Л.</i> ЕТНОКОМУНІКАТИВНИЙ ПІДХІД В ОСВІТІ	19
<i>Дорожко І. І.</i> РОДИНА ЯК ВИХОВНА РЕАЛЬНІСТЬ: ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	23
<i>Дунаєва Г. О.</i> ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВЛАДИ В УКРАЇНІ	29
<i>Кадієвська І. А.</i> КУЛЬТУРА ЯК ДУХОВНИЙ ФЕНОМЕН	33
<i>Карняк А. М.</i> ПОЛІТИЧНА АДАПТАЦІЯ ЯК НЕОБХІДНИЙ МЕХАНІЗМ ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ	37
<i>Кривець Л. В.</i> СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ВІЙСЬКАМИ У КОНТЕКСТІ МЕТОДОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ	42
<i>Лобовікова О.О.</i> ВІРТУАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В МЕРЕЖЕВИХ СПІВТОВАРИСТВАХ	47
<i>Луговцев Ю.М.</i> ТИРАНІЯ І ТОТАЛІТАРИЗМ: СИСТЕМНА СПЕЦИФІКА	52
<i>Міталі Л. С.</i> ОСОБЛИВОСТІ СМИСЛОВОГО НАПОВНЕННЯ ПОНЯТТЯ «ГЕНДЕРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ» У ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ	57
<i>Морарь М. В.</i> ПАРТІЙНИЙ ЛІДЕР У ФОРМУВАННІ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ	61
<i>Наумкіна С.М.</i> ТРАЄКТОРІЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ	66
<i>Ніколаєнко Н.О.</i> МІСЦЕВІ ВИБОРИ-2012: НОВИЙ ЕТАП У ЗАСТОСУВАННІ АДМІНІСТРАТИВНОГО РЕСУРСУ	71

<i>Пальчик С. І.</i> РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ПАТРІОТИЗМУ В КОНТЕКСТІ ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ	76
<i>Пальчинська М. В.</i> ВІРТУАЛЬНА СКЛАДОВА ТРАНСФОРМАЦІЙ СУЧАСНОГО СОЦІУМУ	84
<i>Пастушенко О. В.</i> РОЛЬ ЗМІ У ФОРМУВАННІ ПРАВОСВІДОМОСТІ	88
<i>Семченко О. А.</i> ІМІДЖ ДЕРЖАВИ: СТРУКТУРА ТА МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ	92
<i>Спаскова О. П.</i> <i>Мисик І. Г.</i> ВІЗУАЛІЗАЦІЯ УЯВЛЕНЬ ПРО СВІТ У СЕРЕДНЬОВІЧНОГО КИТАЙСЬКОГО ПЕЙЗАЖНОГО ЖИВОПИСУ	97
<i>Цибра М. Ф.</i> ФІЛОСОФІЯ СУСПІЛЬНОЇ ІНЕРЦІЇ	103
<i>Шабанов М. О.</i> НОМО ТОТАЛІТАРИС ЯК ФЕНОМЕН У РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ	109
<i>Щудло С.</i> <i>Другош П.</i> ОЦІНКА ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ	116
<i>Яцишина Г. А.</i> ГЕНЕЗА ОСМИСЛЕННЯ ВЛАСНОСТІ В СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОМУ ПІЗНАННІ	124

Наукове видання

«ПЕРСПЕКТИВИ». Соціально-політичний журнал

Редакційна колегія журналу:

Кавалеров А. І., головний редактор
Наумкіна С. М., заступник головного редактора
Балашенко І. В., відповідальний секретар
Кавалеров А. А., технічний редактор

Адреса редакції:

Україна, 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, кімната 73
Тел.: (0482) 732-09-52
Реєстраційний № 451.

Здано на виробництво –11.11.2012.

Підписано до друку з оригіналу-макета – 29.10.2012.

Формат по ISO 216: А4, 297×210, 1/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.

Ум. друк. арк. 12. Наклад 100 прим. Інформаційно-видавничий центр Державного закладу
«Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26
тел.: (0482) 731-19-14